

TARİH KRİTİK

History Critique

3 Aylık Hakemli **Kitap** Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi
Quarterly Peer Reviewed Journal for Book Review and Review
Essays

Erişime açık yayın- Open access

Cilt/Vol.9

Sayı/Issue

4

Ekim/October 2023

dergipark.gov.tr/tarihkritik

e - ISSN 2149-8733

TARİH KRİTİK DERGİSİ

Journal of History Critique

Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book Review and Review

Essays

Cilt/Vol. 9 • Sayı/Issue 4 • Ekim/October 2023 • e-ISSN 2149-8733

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. Hasip SAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN

YAYIN KURULU/Editorial Board
Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. Kemal GÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ
Dr. Abdrasul İSAKOV

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com <http://dergipark.gov.tr/tarihkritik>

23 Nisan Mah. 11 Nolu Sok. 3/2 Turkuaz Apt. B Blok No2Şahinbey27070Gaziantep

Tarih Kritik Dergisi, tarihsahasındayıldadört kez Ocak, Nisan, Temmuzve Ekimaylarında yayımlanankitaptanıtımiveincelemeleridergisidir. Yazılar, derginindeğilyazısahiplerinin görüşünü yansıtır. Yazı sahipleriakademikvehukukolarakyazılarındansorumludur.

Journal of History Critique is quarterly published in January, April, July and October for book review and review essays on history. The writings reflect opinions of the authors, not that of the journal.

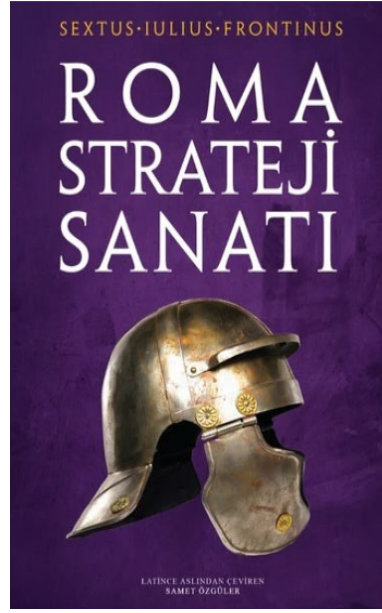
Reviewers are responsible for their reviews in regard of academic and legal matters.

İÇİNDEKİLER/Contents

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS	296
Roma Streteji Sanatı, Sextus Julius Frontinus, Çev. Samet Özgüler Furkan YURDAGÜL	297
Bir Rönesans Âliminin Kaleminden Doğu Avrupa'nın Tarihî Coğrafyası: XVI. Yüzyılda Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve Bozkır Halkları, Maciej Miechowita, Çev. Berrin Kalyon Sümeğe TÜRKOĞLU	300
The Horde: How the Mongols Changed the World (Orda: Moğollar Dünyayı Nasıl Değiştirdi) İlker GÜRER	306
Bizans Yahudileri: Tarih, Epigrafi, Arkeoloji, Ulaş Töre Sivrioğlu Umut DİNÇ	309
Kısa Kıbrıs Tarihi, Tommy Clark, Çev. Ekin Duru Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ	312
Rodos Kuşatması 1522, Mehmet Yaşar Ertuş Gülbeniz DÜLGER	315
Üniversitelerin Doğuşu, Charles Homer Haskins, Çev. Selim Korkmaz Hanne UÇAK	319
Şah Abbas: İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar, Sholeh Quinn, Çev. Zeliha Yılmazer Furkan UÇAR	323
İktidar ve Sanat – Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730), Ünal Araç Meltem BABACAN	326
Kızıldeniz – Kayıp Mekânın İzinde, Alexis Wick, Çev. Ezgi Dikici Batuhan TAŞKIN	329
Selanik – Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri 1830-1912, Meropi Anastassiadou, Çev. Işık Ergüden Furkan DOĞDU	332
Türkiye Tarihindeki İlk Darbe Teşebbüsü: Fedailer Cemiyeti ve Kuleli Vakası, Önder Ege Hüseyin ERGİN	336
Tarihe Zar Atmak – Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Kumar, Ahmet Yeşilyurt Merve ÖZİNAN	340
Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr, Necmettin Alkan Hikmet YURTERİ	344
Balkanların Şekillenme Sürecinde III. Ordu: Teşkilat, Toplum, Siyaset (1878-1912), Hakan Özdemir İsmail YAKAN	349

Bir Rus Subayın Kars Mektupları, Nikolat İvanoviç Speranski, Çev. Erhan Karaoğlan Zafer SARAÇ	355
Abdülhamid'in İstihbarat Şefleri, Emre Gör Gürhan KURUKAYA	358
Süleyman Askerî Bey: Teşkilât-ı Mahsusa'nın İlk Başkanı, Süleyman Tekir Samet YILDIZ	367
Alman Subayların Hatıralarında Çanakkale, Mehmet Burak Büyüktopçu Necmi ÇELİK	371
İki Dünya Savaşı Arasında Romanya'daki Türk-Tatar Toplumunu ve Türkiye'ye Göçler, Metin Ömer Köksal ALTUNSOY	375
Türlere Veda: Araplar Neden ve Nasıl İsyan Etti?, Taha Niyazi Karaca Büşra TÜRKARSLAN	378
Atatürk'e Suikast ve Sadakat – Meçhul Bir Suikastın Kronolojisi, Ali Satan Özcan ÇÖLÜK	389
KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLA GUIDELINEFORREVIEW	392

KİTAP TANITIMLARI/BOOK REVIEWS

Roma Strateji Sanatı

Sextus Iulius Frontinus, Çev. Samet Özgüler

İstanbul, Kronik Yayınevi, 2022, 176 sayfa, ISBN: 978-625-8431-544.

Furkan YURDAGÜL*

Asıl adı *Strategemata* olan *Roma Strateji Sanatı* kitabı, yazarı Sextus Iulius Frontinus'un, kendisinden önceki başarılı savaşların stratejilerini Roma ordusuna yardımcı bir kılavuz olması amacıyla kaleme aldığı kitaptır. Yazar, kitapta strateji örnekleri verirken; Iulius Caesar, Büyük İskender, Scipio Africanus, Mithridates ve Hannibal gibi, Roma ve Yunan Devletlerinin askerî deha olan komutanlarının izlediği stratejileri, taktikleri ve manevraları kaleme almıştır. Böylelikle kendi dönemine dek uygulanmış askerî manevra ve taktiklerin örneklerini, detaylara boğmayarak, kafa karıştırmayacak şekilde ve madde madde sıralamıştır.

Kitabın yazarı Sextus Iulius Frontinus'un hayatından, neler yaptığından bahsedecek olursak şöyle bir giriş yapabiliriz. Doğduğu yıl tam olarak bilinmese de Tarihçi Gaius Cornelius Tacitus, ondan MS 70 yılının şehir başkanı olarak söz etmesiyle birlikte -basit bir yaş hesaplamasıyla- 35 yılından önce doğmadığını ortaya koyabiliyoruz. MS 1. yy.da yaşamış, Roma içerisinde forsu güçlü olan önemli senatörlerden biriydi. Aile soyunun isminin "Iulius" olması ve kendi hayatından bahsederken belirttiği gibi Roma'da su işleri başkanlığı yapmış olması asil, köklü bir soya sahip olduğunu göstermektedir. Ek olarak Frontinus, üç kere konsül seçilmiş ve ilk konsüllüğünden sonra Britanya eyalet valisi olmuştur. Yerine geldiği valinin uygulamalarını devam ettirmiş ve Galler dolaylarında güçlü bir kabile olan Silures'i hezime uğratmıştır. Silures'e boyun eğdirmesi ve ele geçirdiği bölgede rutin bir şekilde garnizon ve kaleler inşa ettirmesi kendisinin iyi bir stratejist olduğuna işaret etmektedir. 97 yılında ise

*Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tarih Bölümü, Ankara, yurdagul.furkan@hbv.edu.tr

Su İşleri Başkanlığına atanmıştır. Forsunu en çok bu görevde artırmış ve bu esnada *De Aquis* veyahut *Aqueductu Romae* (Roma'daki Su Kemerleri) adlı eserini yazmıştır. Kuvvetle muhtemel, ölene dek vazifesinin başında kalmıştır.

Strategemata (Roma Strateji Sanatı) adlı kitabı çeviren Samet Özgüler ise 1994 yılında Ankara'da doğmuş ve Gazi Çiftliği Lisesini bitirmiştir. Liseden mezun olduktan sonra İstanbul Üniversitesinde Latin Dili ve Edebiyatı bölümünü bitirmiş ve aynı üniversitede Eski Çağ Tarihi'nde yüksek lisans eğitimine devam etmektedir. Çalışmalarına Roma'nın askerî, hukuki ve siyasi tarihi; Hristiyanlık; Geç Antik Çağ Tarihi ve Antik Çağ İtalya Yarımadası konuları üzerinde devam etmektedir.

Yazar Sextus Iulius Frontinus'un bu kitabı, bahsettiğimiz üzere, özellikle Roma ve Yunan tarihindeki ehemmiyetli komutanların kendi zamanlarına dek uygulanan, başarılı strateji örneklerini içermektedir. Kitap, aslında dört ayrı kitabın birleşmesiyle oluşmuştur. Üç kitap Frontinus'a ait olsa da muhteva bakımından çeşitlilik arz eden dördüncü kitabın yazarı bilinmemektedir. Üslup bakımından ise ağıdalı bir dilin tercih edilmediği görülmekte ve dört kitapta da madde madde, kısa anekdotlardan oluşan anlatım söz konusudur. Frontinus'un, *Roma Strateji Sanatı*'nı yazarken Thoukydides, Titus Livius ve Polybios gibi belli başlı usta tarihçilerden yararlandığı aşikârdır. Adı geçen tarihçilerden yararlanması da, her kaynakta rastlanılmayacak kadar nadir örnekler vermesi, böylece okur için muhteşem bir bilgi kaynağı oluşturması bakımından faydalı olmuştur.

Dört kitabın içeriğine de ayrı ayrı ve detaya indirgeyerek bakacak olursak; birinci kitapta daha çok, savaştan önce ne gibi stratejilerin yapılabileceği açıklanmaktadır. Frontinus, bir komutanın savaştan önce ele alması gereken hususları 12 başlık üzerinden açıklamış ve her başlığın altında; komutanın zihninde fikir oluşturabilecek, oradan yola çıkılabilecek strateji metotlarını madde madde yazmıştır. Örneğin “Olumsuz alametler dolayısıyla askerlerde oluşan korkuyu nasıl bertaraf edersin?” sorusunu merkeze alan XII. başlık altında, tarihten örneklerle dolu 12 stratejik hamle yazılmıştır. 12 stratejik hamleden dikkat çeken bir strateji örneği şöyledir: “Gaius Iulus Caesar, bir gemiye bineceği sırada ayağı kayınca şöyle bağırdı: ‘Seni sıkıca tuttum, Toprak Ana.’ Olayı bu şekilde yorumlayınca sanki, yola çıkmış olduğu topraklara geri dönme yazgısı olan bir adanmış gibi göründü.” (s. 49)

Birinci kitap, savaş öncesinde uygulanması gereken stratejiler bütünü anlatmaktaydı. Kitap, savaş stratejisi adına mantıken aşama aşama ilerlediği için ikinci kitapta, savaş esnasında yapılması gereken hususlara odaklanılmaktadır. İkinci kitapta bu hususlar 13 başlık altında madde madde açıklanmıştır. Roma tarihine ilgili okurlar için ön fikir oluşturması adına bu başlıklardan ikisini şöyle örneklendirebiliriz: “Nasıl pusu kurarsın?” (s. 74) ve “Savaşılacak yeri nasıl bulursun?” (s. 59)

Üçüncü kitap ise savaş sonrasında kasaba ve şehirlerin kuşatılmasının ardından veyahut ele geçirilen bölgeleri savunmak adına uygulanacak yöntemleri, 18 başlık altında hem biz okurlara hem de Roma ordusuna ve komutanlarına anlatmaktadır. Kitap, örneğin “Kuşatılanlar nasıl aldatılır?” (s. 107) ve “Nasıl huruç edilir?” (s. 128) gibi başlıkları içermektedir.

Dördüncü ve son kitapta ise diğer üç kitaba kıyasla daha farklı bir içerikle karşılaşmaktayız. Bu

kitabın içeriğinde, savaş stratejilerinden ziyade askerî bilimin temel unsurları yer almaktadır. Aslında dördüncü kitap içerik bakımından daha ayrı tutulmuş olsa da diğer üç kitabın tamamlayıcısı konumundadır zira askerî bilimin temel unsurları disiplin, tevazu ve azimdir. Bunlar olmazsa savaş stratejisinin de hiçbir öneminin olamayacağı kanaatindeyim. Dördüncü kitabın giriş yazısına ve başlıklarına bakıldığında bu, kolaylıkla anlaşılabilir.

Sonuç olarak, dört kitabın birleşmesiyle oluşan *Roma Strateji Sanatı* adlı kitabında Yazar Sextus Iulius Frontinus, bilgi karmaşasından kaçınmış, böylelikle net ve ayıklanmış bilgileri önümüze koymuştur. Okuru yormayan anlatımı ise kitabı güzelleştiren bir diğer detaydır. Kitap, akıcı ve sade bir dile sahiptir. Roma tarihi, savaş tarihi ve strateji konularına ilgi duyanlar; bu alanlara yönelik çalışma yapmak veyahut bilgi sahibi olmak isteyen okurlar gönül rahatlığı ile bu kaynaktan faydalanabilirler.

Bir Rönesans Âliminin Kaleminden Doğu Avrupa'nın Tarihî Coğrafyası: XVI. Yüzyılda Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve Bozkır Halkları

Maciej Miechowita, Çev. Berrin Kalyon

İstanbul, Kronik Kitap, 2022, 176 sayfa, ISBN: 978-625-8431-16-2.

Sümeyye TÜRKÖĞLU*

Orijinal adı *Traktat o dvuh Sarmatiah Aziatskoy i Yevropeyskoy i o nahodyaşçemsya v nih* olan eser; takdim, ön söz, kısaltmalar, “Maciej Miechowita ve Eseri Hakkında”, “İki Sarmatya: Doğu Avrupa Sakinleri Hakkında Tetkikat”, iki fasıl, bibliyografya ve dizin kısımlarından oluşmaktadır. Birinci fasıl üç bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümler; “Asya Sarmatyası Hakkında”, “İskitya’da Tatarlar Adıyla Anılan Hangi Boylar ve Hangi Halklar Yaşar?” ve “Tatarların Soylara Göre Dağılımı”dır. İkinci fasıl ise iki bölümden teşekkül etmektedir. Bu bölümler; “Yukarı Avrupa Sarmatyası’nın Tasviri Hakkında” ve “Moskova Knezliği Hakkında”dır. Türkçeye *Bir Rönesans Âliminin Kaleminden Doğu Avrupa'nın Tarihî Coğrafyası: XVI. Yüzyılda Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve Bozkır Halkları* adıyla çevrilen eserin yaklaşık olarak beş yüzyıl önce yazıldığı bilinmektedir. Tarihî bir kaynak olan eser, XVI. yüzyılda varlığını sürdüren Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve bozkır halkları hakkında mühim bilgiler içermektedir.

Müellif, Rönesans âlimi olmasının yanı sıra tıp doktoru, kimyager, coğrafyacı, hukukçu ve din adamıdır. Kalem aldığı eserde, Doğu Avrupa bölgesi ve çevresi hakkında geniş ve detaylı bilgiler sunmaktadır. Doğu Avrupa'nın hem tarihi hem de coğrafyası hususunda önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Rusça bir eser olmakla birlikte Latince, Almanca, İtalyanca, Lehçe ve Türkçeye çevrilmiştir. Berrin Kalyon tarafından Türkçeye çevrilen eser, XVI. yüzyılda yaşayan Türk-Tatarlar

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, Ankara, turkoglus1314@gmail.com

hakkında önemli ve kapsamlı bilgileri, hem tarihî hem de coğrafi açıklamalar içermektedir.

Bir Rönesans âlimi olan Maciej Miechowita, eserini kaleme aldığı Osmanlı'nın güçlü olduğu ve devletin başında Yavuz Sultan Selim'in bulunduğu döneme denk gelmektedir. Üç kıtaya hâkim olan Osmanlı'nın zirvede olduğu XVI. yüzyılda Türkistan bölgesinde Şibanîler, Karadeniz'in kuzeyi ve Avrasya bozkırında ise Altın Orda Devleti'nin halefleri olan hanlıklar (Kırım, Kazan, Kâsım, Astarhan ve Sibir) ve Türk-Tatar devletleri yer almıştır. Eserin çevirisini yapan Berrin Kalyon, ön söz bölümünde kitap hakkında kıymetli bilgiler sunmaktadır. Kitap, Türk tarihçiliğinin yanı sıra Avrupa ve Rusya'da yapılan çalışmalar açısından da faydalı bir kaynak hâline gelmiştir.

Leh müellif, Avrasya halkları ve yurtları hakkında olan *İki Sarmatya: Avrupa ve Asya Sakinleri Hakkında Tetkikat* eserini Lehistan'ın Krakov şehrinde kaleme almıştır. Büyük bir ilgi gören eser, aynı zamanda Doğu Avrupa hakkında da geniş bilgiler ihtiva etmektedir. Sadece Doğu Avrupa değil, Türkçeye çevrilmesiyle birlikte Osmanlı hakkında da bilgiler içeren eserde, Türk tarihi bakımından önemli ve gerekli malumat yer almaktadır. XVI. yüzyıla ait tarihî bilgilerin yanı sıra coğrafi, sosyal ve dinî alanda da önemli bir yapıt olma özelliği taşımaktadır. Rusça bir eser olmasına karşın telif edilen orijinal nüsha Latince'dir. Rus âlim Sergey Aleksandroviç Anninskiy tarafından Latince'den Rusçaya tercüme edilmiştir.

Müellifin iki kısımdan oluşan *İki Sarmatya: Asya-Avrupa Sakinleri Hakkında Tetkikat* adlı eserinin ilk bölümü Türk-Tatar topluluğunun varlığını sürdürdüğü Asya Sarmatyası hakkındadır. İkinci bölümde ise Avrupa Sarmatyası'nda yer alan Ruslar veya Rutenler, Litvanlar, Moskoflar ve onlarla birlikte yaşayan halklar hakkında bilgiler yer almaktadır. İki fasıldan oluşan eserin ilk faslı üç bölümden, ikinci faslı ise iki bölümden oluşmaktadır. Eser, Maciej Miechowita'nın Olomouc Piskoposu Stanislav Thurzo'yu ilgilendiren bir mektubuyla başlamaktadır. Nitekim yazar, piskoposa yazdığı mektupta, Sarmatya topraklarına ilgi ve değer olmadığına ve gereken önemin verilmediği konusuna vurgu yapmaktadır. Müellif, dönemin âlim ve yazarlarını eleştirerek, Sarmatya bölgesi hakkında yapılan çalışmaların ve araştırmaların gerçek ve doğru bir biçimde yapılması için uyarılmaktadır.

Yazar, eserini kaleme alırken Sarmatya bölgesini Asya ve Avrupa olarak iki kısımda incelemiştir. Böylece hem Asya'da hem de Avrupa'da yer alan halkların kökenleri, sosyal yapısı, gelenek ve görenekleri, devlet teşkilat yapıları, dinî inançları ve bölgenin coğrafi özellikleri konusunda bilgiler vermektedir. Sarmatya bölgesinin Asya ve Avrupa olarak iki kısımda incelenmesiyle bölgedeki halklar hakkında, gerek gelenek ve görenekleri gerekse yaşam biçimleri konusunda bilgi vermeyi amaçlayan eser; sadece Doğu Avrupa'daki halklar değil, bölgede yaşayan Türk-Tatarlar ve hatta Osmanlı Türkleri konusunda da bilgiler vermektedir.

Birinci faslın ilk bölümünde Asya Sarmatyası hakkında çeşitli bilgiler yer almaktadır. Genel olarak İki Sarmatya (Asya ve Avrupa) hakkında bilgiler verilmiş, bu bölgelerin coğrafi yapısı konusunda açıklamalar yapılmıştır. Tatarların ortaya çıkışı ve Kıpçak topraklarında yer almalarından bahsedilmiştir. Tatarların Kıpçaklar tarafından yok edilme tehlikesiyle birlikte istila edilmelerine

değinilmiş, Kıpçaklarla birlikte Rus knezlerin Tatar elçilerin öldürülmesinde beraber hareket ettikleri ifade edilmiştir. Bununla birlikte Tatar ordusunun Rus ordusu karşısında büyük başarılar elde ettiğinden söz edilmiştir. Eserde aynı zamanda Tatarlar acımasız ve yağmacı olarak belirtilmiş; Tatar istilasının Lehistan ve Macaristan topraklarına yapıldığı ifade edilmiştir. Bu durumda yazarın, Tatarlar konusunda olumsuz düşüncelere sahip olduğu ve onları eleştirdiği görülmektedir. Tatarlar konusunda yapılan olumsuz açıklamalar arasında, gittikleri bölgeyi talan ettikleri ve katliam yaptıkları da yer almaktadır. Müellif, XIII. yüzyılda Tatarların, Rus topraklarına gelerek başkent Kiev’i işgal ettikleri ve Rus hükümdarlarla birlikte knezlerin katledildiğini yazmaktadır. Tatar ordusu tarafından Lehistan ve Macaristan’ın tahrip edildiği ve Tatar imparatoru Batu tarafından yapılan tahribatın ağır olduğu, şehrin büyük zarar gördüğü dile getirilmiştir.

İstilaların yanı sıra eserde, Tatarların fiziki ve karakteristik özelliklerinden, gelenek ve göreneklerinden bahsedilmektedir. Tatarlar konusunda halkı eleştiren yazar, onların güçlü ve cesur olduğundan, binicilik ve okçulukla uğraştıklarından, göçebe bir yaşam sürdürdüklerinden söz etmektedir. Ayrıca eserde, Tatarların Doğu Avrupa seferlerine ve Tatar hanlarına değinilmiştir. Bununla birlikte Tatarların soy kütükleri, İdil ötesi Tatarların sınırları ve yaşadıkları bölge hakkında da genel bilgi ve açıklamalarda bulunulmuştur. Eserin birinci faslının ilk bölümünde genel olarak Tatarların yaşadığı coğrafi bölgeden, yaşam şekillerinden, geçim kaynaklarından, gelenek ve göreneklerinden bahsedilmiştir. Hem genel hem de detaylı bilgiler veren yazar, Asya Sarmatyası’nda yaşayan halklar konusunda, XVI. yüzyıl öncesi ve sonrası hakkında bilgilere yer vermiştir. Yazar, Türk-Tatarların karakteristik özellikleri ve fiziki görünüşleriyle birlikte gelenek ve görenekleri hakkında önemli bilgiler vermesine rağmen Tatar hanları hususunda yanlış bilgiler nakletmiştir.

Birinci faslın ikinci bölümünde İskitler, Gotlar, Ugorlar ve Hunlar hakkında bilgiler yer almaktadır. Asya Sarmatyası ve İskitya’ya yerleşen halklardan ve kavimlerden söz edilmektedir. Tatarlarla birlikte Gotların İskitya bölgesinde yaşadığından bahsedilmektedir. Slavca olan Got kelimesi “yırtıcı hayvan” ve “yağmacı” olarak adlandırılmıştır. Kelimenin böyle adlandırılmasının sebebinin Gotların Tatarlar gibi davranması olduğu söylenmiştir. Nitekim Ptolemeus’un *Tetrabiblos* adlı eserinde Asya Sarmatyası ve Tatarlardan söz edildiği görülmektedir. Müellifin de eserinde Ptolemeus’a atıfta bulunduğu bilinmektedir. İskitya’nın kuzey sahasında yer alan halklar üzerinde açıklamalarda bulunan yazar, Gotların İskitya bölgesinden sürüldüğünden, bir kısmının Tavrida ve Pontus’a yerleştiğinden, bir kısmının ise İtalya’ya göç ettiklerinden bahsetmektedir. Gotlar, Batı ve Doğu Gotları olarak iki kısımda incelenmiştir. Vizigotlar olarak bilinen Batı Gotları İtalya ve Galya’ya yerleşirken, Ostrogot olarak bilinen Doğu Gotları ise Karadeniz bölgesine yerleşmiştir.

Bununla birlikte Alanlar, Vandallar ve Suevler hakkında da açıklamalarda bulunulmuştur. Tuna Nehri kenarında ve Alan ülkesinde yaşayan Alanlar, Avrupa Sarmatyası’nda yer almıştır. Bu ülkede Kazaklar da bulunmuştur. Vandallar ise Germen halkı olmakla birlikte Vandal Nehri boyunda yaşamışlardır. Yazar, Vandal tarihini bilebilmek için Slav ırkının kaynağının bilinmesi gerektiğini

vurgulamaktadır. Bununla birlikte Lehler hakkında da açıklamalar yapılmıştır. Polonyalılar olarak bilinen Lehlerin, Büyük Lehistan ve Silezya'da yaşadıklarından söz edilmiştir. Aynı zamanda Vakanüvis Bergamo'ya da atıflarda bulunan müellifin eserde, Suevler hakkında da kısa bilgiler verdiği görülmektedir. Hatta eserde Suevler, Leh soyuna dayandırılmaktadır. Ugorların ise kuzeyde İskit toprağına Ugor ülkesinden geldikleri bilinmektedir. Ugorlar, Hunlar ve Macarlar tek bir halk olarak görülmüştür. Sarmatya topluluğı olan Ugorlar, Fin topluluklarıyla birlikte yaşamışlardır. Bundan dolayı batıda Ugorlar Fin; Urallara yakın olan yerlerde ise Ugor olarak adlandırılmıştır. Bölgede yaşayan kavim ve halkların savaşlarla birlikte mücadele ederek varlığını sürdürdüklerinden, gelenek ve göreneklerini yaşattıklarından bahsedilmiştir. Ugorlar, adlarını geldikleri yer ve bölgeden almıştır. Ugorların iki bölgede; hem İskitya'da hem de Macaristan'da yer aldığı belirtilmektedir. İki bölgede varlığını sürdüren Ugorların aynı dil ve lehçeye sahip oldukları görülmüştür. Müellif, İskitya bölgesinde yaşayan Ugorların ormanlarda ve oyuklarda yaşadıklarını, toprak ve ekim işleriyle uğraşmadıklarını vurgulamıştır. Vahşi hayvanlarla beslenmekle birlikte bu hayvanların derilerinden giysiler yaptıkları da belirtilmiştir. İskitya bölgesinde yaşayan halkların din, dil ve coğrafyasının yanı sıra yaşam biçimlerinden, fiziki ve karakteristik özelliklerinden de söz edilmiştir.

Birinci faslın üçüncü bölümünde Tatarların soyları hakkında bilgi verilmiştir. Daha çok Çağatay Tatarları, Ulan (Oğlan) ve Kırım Tatarları, Kazan Tatarları ve Nogay Tatarları anlatılmıştır. Türklerden bahsedilirken, Tatarların soyundan geldikleri belirtilmiş, ayrıca Osmanlı Türklerine de değinilmiştir. Miechowita hatta Osmanlıların menşesini Moğollara dayandırmakta ve beyliğin Çağatay Hanlığı topraklarına geldiğı görüşünü iddia etmektedir. Bununla birlikte Osmanlı padişahlarından da kısaca söz edilmiştir. Osman Gazi ile Yavuz Sultan Selim dönemi arasındaki tarihî olaylara yer verilmiştir. Türklerin iyi savaşçılar oldukları ve oku iyi kullandıkları ifade edilmiştir. Ulan veya Kırım Tatarlarından bahsedilirken, Ulan isminin Tavrida Adası fatihi Ulan'dan geldiğı belirtilmiştir. Ulan'dan sonra devleti, sırayla Toktamış Han ve Hacı Giray'ın yönettiğı bilinmektedir. Kazan Tatarları ise İtil Nehri üzerindeki Kazan Kalesi'nde yer almıştır. Nogay Tatarları da İtil ötesinde varlığını sürdürmüştür. Diğer Tatarlara nazaran Nogaylar daha kuzeyde yaşamışlardır.

Eserin ikinci faslında Avrupa Sarmatyası anlatılmaktadır. Avrupa Sarmatyası, Ruslar veya Rutenler, Litvanlar, Moskoflar ve bunlarla birlikte yaşayan halkların yerleştiğı; batıda Vistül, doğuda Don Nehri'nin yer aldığı bölge olarak nitelendirilmiştir. Rusya'nın tasviri yapılırken, sınırları güneyde Dinyester Nehri ve Sarmatya Dağları; doğuda Don Nehri, Azak Denizi ve Kırım Yarımadası; kuzeyde Litvanya ve batıda ise Lehistan olarak nakledilmiştir. Bu faslın ilk bölümünde Rusya'dan, çevresinden, zenginliklerinden ve bu bölgede yer alan halklardan söz edilmiştir. Halkların yanı sıra bölgenin coğrafi yapısından da bahsedilmektedir. Kısaca bölgenin genel bir tasviri yapılmıştır. Doğal zenginlikler, gelenek ve görenekler, bununla birlikte dinî yapı hakkında da bilgiler bulunmaktadır. Litvanya ve Sarmatya konusunda da bilgi veren yazarın, Litvanya Büyük Dukalığı'ndan söz ettiği görülmektedir. Aynı zamanda Moskova Knezliği ve hâkimiyetindeki Perm, Ugra ve Korela bölgeleri

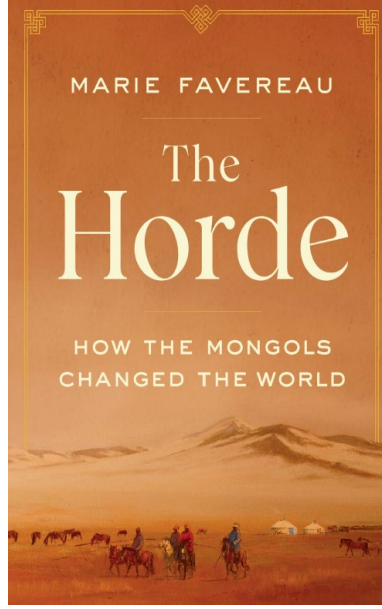
ele alınmıştır. Söz konusu Rusya ile Kiev, Novgorod, Pskov, Smolensk gibi Slav şehirlerine de eserde değinilmiştir.

Litvanya Büyük Dukalığı, bilindiği gibi bünyesinde Litvan ve Rus knezi bulundurmaktadır. Ruslar ve Lehler, Litvanya Büyük Dukalığı'nın komşusu konumundadır. Litvanların aynı zamanda genel tarihinden, savaşlardan, fetihlerden ve dinî yapısından da söz edilmiştir. Dinî ritüelleriyle birlikte bölge halkı hakkında da genel bilgiler eserde yer almıştır. Doğada bulunan vahşi hayvanlarla birlikte ormana da kutsallık atfeden Somogitler ve Somogit inancından da bahsedilmiştir. Litvanya Büyük Dukalığı'ndan sıkça söz eden yazar, bu dukalığın geniş bir bölgede yer aldığını belirtmektedir. Litvanya'nın ilk ve başşehri olan Vilnius'tan ve Latinlerin Nugardiya veya Novogardiya olarak isimlendirdikleri Novgorod'dan söz edilmiştir. Litvanya Dukalığı'na bağlı olan şehirlerle birlikte bu şehirlerdeki kalelerin öneminden de bahsedilmiştir. Litvanya Büyük Dukalığı'yla birlikte Kiev Knezliği de eserde değinilen konulardandır. Diğer bölümlerde olduğu gibi, Litvanya'nın coğrafi özelliklerine ve doğal kaynaklarına da değinilmiştir. Bununla birlikte Litvanya ve Moskova'nın ortak özelliklerinden de kısaca söz edilmiştir. Aynı zamanda Rusya ve Moskova Knezliği'nin birbirinden ayrı olduğu ifade edilmiştir.

İkinci faslın son bölümünde ele alınan konu Moskova Knezliği'dir. Kitapta, Moskova Knezliği'nin geniş bir bölgede yayıldığından bahsedilmektedir. Moskova şehri geniş topraklara sahip olmakla birlikte bünyesinde birçok knezliği barındırmıştır. Knezliğin başkenti şüphesiz Moskova'dır. Knezlik idaresinde Tatar toprağı olan Kazan Hanlığı yer almıştır. Moskova Knezliği'nden bahsedilirken şehirlerden ve kalelerden söz edilmiştir. Moskova Knezliği'yle birlikte Kiev Knezliği'nden de bahsedilmiştir. Aynı zamanda eserde, şehirlerdeki yapıların mimarisi konusunda da bilgiler bulunmaktadır. Şehirlerdeki yapılardan, özellikle kale ve kiliselerin bir arada yer aldığı vurgulanmaktadır. Moskova'nın yeryüzü şekillerinden ve yer altı kaynaklarından da bahsedilmiştir. Bölgeyle ilgili olarak, özellikle nehirlere hakkında da bilgilere yer verilmiştir. Aynı zamanda Moskova knezinin ele geçirdiği İskitya bölgeleri olan Perm, Ugra ve Korela hakkında açıklamalarda bulunan müellif, Moskova'nın kuzeydoğusunda yer alan halklar hakkında da bilgiler sunmaktadır. Perm, Ugra ve Korela ile birlikte Başkurt halkından da söz edilmekte, her bir halkın ayrı lehçelere sahip olduğundan bahsedilmektedir. Yazar, bölgenin coğrafi yapısı konusunda da açıklamalarda bulunmuştur. Maciej Miechowita, eserin ikinci faslında Moskova Knezliği hususunda geniş ve detaylı bilgiler vermiştir. Bölüm, müellifin Johann Haller'e mektubu ile son bulmuştur. Mektupta yazar; Halikarnaslı Herodotos, Solinos, Pomponius Mela ve Plinius gibi müellifleri, kuzey ülkelerinde yaşayan ve bölgedeki insanların fiziki özelliklerine dair görüşlerinden dolayı eleştirmiştir. Yazar, müelliflerin görüşlerini, efsaneye ve mitolojiye dayalı olduğunu düşünerek eleştirdiğini ifade etmiştir. Eser, bibliyografya ve dizin kısımlarıyla son bulmaktadır.

Sonuç olarak, bir Rönesans âlimi olan Maciej Miechowita, eserinde XVI. yüzyılda Türk-Tatarlar, Lehler, Slavlar ve bozkır halkları üzerine bilgiler vermiş, açıklamalarda bulunmuştur. Avrasya halkları

ve yurtları hakkında tarihî, coğrafi ve etnografik açıdan bilgilerin sunulduğu eser, Doğu Avrupa ve Sarmatya bölgesi hakkında geniş ve kapsamlı betimlemelerin de yapıldığı ilk eser olma özelliği taşımaktadır. Türk, Moğol, Rus ve Doğu Avrupa halkları hakkında önemli bilgiler ve açıklamalar da eserde yer almaktadır. Türk halklarıyla birlikte Slav halklarından da bahseden müellif, Sarmatya coğrafyası ve bu bölgedeki halklar hakkında kapsamlı bilgiler sunmuştur. Bu açıdan bakıldığında eser, Doğu Avrupa tarihi ve Sarmatya bölgesi hakkında kıymetli bilgiler ihtiva etmektedir.

The Horde: How the Mongols Changed the World (Orda: Moğollar Dünyayı Nasıl Değiştirdi)

Marie Favereau

Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 2021, 377 sayfa, ISBN: 9780674244214.

İlker GÜRER*

Fransız tarihçi Marie Favereau, alanında doçent doktor ünvanına sahiptir. Paris Nanterre Üniversitesinde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır. *The Horde: How the Mongols Changed the World* adlı çalışması, Harvard Üniversitesi Yayınevi, Massachusetts Cambridge’te (ABD) ve Londra’da (İngiltere) Belknap Yayınevi tarafından, 2021 yılında İngilizce olarak yayımlanmıştır. Eser, sekiz ana başlıkla beraber son söz bölümü içermektedir. Ana başlık isimleri; “The Resilience of the Felt-Walled Tents”, “Into the West”, “New Hordes”, “The Great Mutation”, “The Mongol Exchange”, “The Northern Road”, “Withdrawal” ve “Younger Brothers”tır. Son söz kısmının başlığı ise “The Horde’s Mirror”dır.

Kitap, Altın Orda Devleti’ni incelemeyi amaçlamaktadır. Altın Orda Devleti; Cengiz Han’ın büyük oğlu Cuci’nin ikinci oğlu Batu Han tarafından düzenlenen, Moğolların batı seferinden sonra 1242’de kurulmuştur. Bu kitap, Orda’yı kendi terimleriyle incelemeyi; yüzyıllar boyunca gelişen, uyum sağlayan ve dönüşen bu rejimin göçebe karakterini korurken nasıl ortaya çıktığını kavramayı amaçlamaktadır.

Alışıl gelmiş Batılı Moğol tarihçiliğinin aksine Favereau, Moğolların batı seferlerini, Avrupa medeniyetlerini yıkmaya çalışan bir dizi saldırı olarak nitelendirmez. Aksine, bozkırın kontrolü için sınır bölgelerinin güvenliğini sağlamak üzere yapılmış harekâtlar olarak değerlendirir. Favereau; “*Cengiz Han’ın büyük bir savaşçı ve stratejist olduğunu lakin, bozkır dünyasını yeniden şekillendirmesi ve kalıcı düzen kurması açısından az takdir edildiği*” düşüncesini yansıtmaktadır, bu düşünce yapısı üzerinden kitabını şekillendirmeye devam edecektir.

* Doktora Öğrencisi, Szeged Üniversitesi Ortaçağ Avrupa Tarihi, Szeged, ilkergurur34@gmail.com

Moğol İmparatorluğu en geniş hâlinde, doğuda Kore Yarımadası'ndan batıda Karpat Ovalarına, kuzeyde Sibirya ve Rusya topraklarından güneyde Çin'e kadar uzanan topraklara hükmetmekteydi. Ölümünden önce İmparatorluğunu dört oğlu arasında pay eden Cengiz Han, batı topraklarından büyük oğlu Cuci'yi ve soyunu sorumlu kılmıştır. Bugünkü Karadeniz kıyıları başta olmak üzere Rusya, Ukrayna toprakları başta olmak üzere Baltık Denizi kıyıları ve Karpat Ovaları önce Cuci'nin, sonra oğulları Batu Han, Orda Han ve onların soyundan gelenlerin yönetiminde olacaktı. Büyük han olarak oğlu Ögeday'ı tayin etmiş ve imparatorluğun merkez topraklarını ona bırakmıştır. Bir diğer oğlu Çağatay'a Hitayların eski topraklarını, Maveraünnehir ve çevresini vermiştir. En küçük oğlu Tuluy'a ise baba mirası toprakları bırakmıştır. Cengiz Han'ın vefatından sonra imparatorluk, isteği üzere tasnif edilse de büyük oğlu Cuci kendisinden önce vefat ettiği için batıdaki toprakların sorumluluğu Cuci'nin oğullarına geçmişti.

Cengiz Han ve Moğol İmparatorluğu'nun kuruluşu ile başlayan eser, Cengiz Han'ın en büyük oğlu Cuci'nin ilk batı seferlerinde yaptıkları ile ölümünden sonra oğlu Batu Han'la devam eder. Cuci'nin ölümü ile Altın Orda, oğulları Batu ve Orda arasında ikiye ayrılır. Batı kısmını Batu Han, Ak Orda olarak; büyük oğlu Orda ise doğu kısmını Kök Orda olarak yönetmeye başlar. Babasına benzer bir kader yaşayan Orda, hiyerarşide kardeşi Batu'nun altında kalmak suretiyle devletin kendi hakkı olan kısmını yönetmiştir. Batu'nun soyunun sona ermesi ile Orda ve Batu'nun torunları arasında devlet yönetimi için iç çekişmeler başlayacaktır. Cuci soyunun, hem kendi içindeki güç çekişmeleri hem de amcazadeleri İlhanlılarla yaşadıkları ticaret merkezli problemlere değinmektedir.

Boyundurukları altında bulunan Rus prenslikleri üzerinden Altın Orda'nın ekonomik, sosyal ve siyasi yapılanmasını incelemekte; bu yapılanma ve ataları Cengiz Han'ın yönetim şekli arasında bağlantılar kurmakta; ayrıca Rus prensliklerinin, siyasi varlıklarının temelini Altın Orda mirası üzerine kurguladıklarından bahsetmektedir. Kimi Rus tarihçiler tarafından Rusya'nın karanlık çağı olarak nitelendirilen Altın Orda dönemini, *Yarlık/Yarlıq* olarak bilinen, yerel Rus beylerinin, Orda hanlarından yönetim için izin aldıkları sistemi açıklayarak; aslında bu sistemin Rus beyliklerinin gelişiminde etkili olduğuna değinmektedir. Moskova şehrinin, Altın Orda dönemindeki askerî ve ekonomik öneminden bahsederek bu şehrin gelişimine olumlu etkileri olduğunu; dönemin diğer büyük ve önemli şehirleri Kiev ve Vladimir'in, Altın Orda Devleti sayesinde çok daha önemli bir noktaya geldiğini ortaya koymakta ve dolayısıyla Rus devletinin oluşumunu buraya dayandırmaktadır.

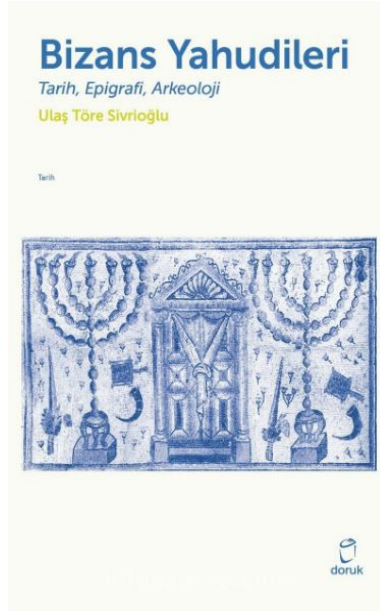
Moğolların, barış ve dinî hoşgörü politikalarını irdelemekte ve Ortodoks Kilisesi'nin Altın Orda dönemindeki gelişiminden, vergi muafiyetlerini ele almaktadır. Açıkça dile getirdiği üzere, Moğolların tüccarlarla iyi geçinmeye çalıştıklarından, güvenliği ticaretin sürdürülebilir olması için sağladıklarından bahsetmektedir. Berke'nin Müslüman olmasını da hem Memlüklerden destek alabileceğine hem de ticaretin pekişmesine yönelik olarak değerlendirmek mümkündür. Favereau bu durumu şöyle açıklıyor: *“Avrasya bozkırının, Kırım ve Doğu Avrupa eteklerinin Müslümanlaşması Orda'nın en önemli mirasıdır.”*

Cuci soyunun ekonomik atılımları ve politikaları sayesinde Gümüş ve Kürk gibi birçok ticari ürün

güvence altına alınıp, üretimleri ve ticareti teşvik edilmiştir. Bu durum, Orta Asya'dan Avrupa'ya devasa ve güvenli bir ticaret ağı oluşturmuştur. Moğollar sadece ticareti güvence altına almakla kalmamış, başkalarının da kendi limanlarında, geçiş noktalarında, pazarlarında ticaret yapmalarının önünü açmıştır. Bu durum Batılı tarihçilerce *Pax Mongolica* olarak adlandırılmaktadır. Favereau detaylı bir şekilde Altın Orda özelinde Moğolların ticari yapılanmalarına dikkat çekmiştir.

Favereau; Pax Mongolica yani "Moğol Barışı" kavramını tartışmaya açıyor, bunun altında yatan sebep ise barışı bir zorunluluk olarak görmemesidir. Ona göre; "*İç gerilimler ekonomik başarılar ile bağdaşmaz değildi.*" Bu sebeple Pax Mongolica adı yerine *Mongol Exchange* yani "Moğol Değişimi" adını kullanmayı önermiştir.

Maria Favereau, Altın Orda'nın dünya düzeni üzerinde olumlu etkileri olduğunu iddia etmektedir. Eseri; Altın Orda'nın dış politika, ticaret ve bölgesel kalkınma programları açısından değerlidir. Moğolların ve Altın Orda Devleti özelinde belki de bütün bozkırın göçebe toplulukları için söyleyebileceğimiz şudur ki; esneklik, uyarlanabilirlik ve uyum sağlayabilme özellikleri sayesinde değişken koşullara rağmen nasıl ayakta durabildiklerini görüyoruz. Batı tarihçiliğinin farklı bir bakış açısı örneği olarak, Moğollarla ilgili okurlara tavsiye edilir.

Bizans Yahudileri: Tarih, Epigrafi, Arkeoloji

Ulaş Töre Sivrioğlu

İstanbul, Doruk Yayıncılık, 2023, 432 sayfa, ISBN: 978-975-553-985-0.

Umut DİNÇ*

Türkiye’de Yahudi araştırmaları kutsal kitaplar dâhilinde incelenerek yorumlanmakta, bu konuda oldukça detaylı araştırmalar içeren Türkçe kitap ve makaleler kolaylıkla bulunabilmektedir. Bahsi geçen durumun aksine Yahudilikle ilgili *tarihsel malzemenin* yorumlanmasına dayalı Türkçe çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Yabancı araştırmacılar tarafından ortaya konan, oldukça zengin tarihsel malzemeyi içeren literatür son yıllarda, yetersiz sayıdaki Türk tarih araştırmacısının dikkatini çekmektedir. Bu duruma rağmen ne yazık ki yabancı dillerdeki çalışmaların bir kısmı Türkiye’deki kütüphanelerde bile bulunamamaktadır ve özellikle Anadolu coğrafyasında yaşayan Yahudi diasporası hakkındaki geniş yurt dışı külliyat Türkçeye kazandırılmak üzere beklemektedir. Ulaş Töre Sivrioğlu’nun *Bizans Yahudileri: Tarih, Epigrafi, Arkeoloji* adlı kitabı hem Anadolu’yu hem de Anadolu dışındaki geniş Yahudi diasporasını kapsamından dolayı önemli bir adım niteliğindedir.

Yazar, 1980 yılında Gönen’de doğdu. Ege Üniversitesinde Arkeoloji Bölümünden mezun olduktan sonra İzmir Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Bölümünde yüksek lisansını *Dionysos Kültü, Kökenleri ve Anlamı Üzerine Bir İnceleme* başlıklı teziyle 2005 yılında bitirdi. Ardından Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında doktorasını *Tek Parti Döneminde, Orta Asya ve Sümer-Hitit Araştırmaları* başlıklı doktora teziyle 2012 yılında bitirdi. Ayrıca Türkiye’nin birçok bölgesinde ve İran, Özbekistan, Afganistan gibi farklı

* Doktora Öğrencisi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Eskişehir, umut-dinc@hotmail.com

ülkelerde kazı ve araştırma projelerine katıldı. Yazar; Anadolu, İran, Bizans, Osmanlı/İslam sanatı ve arkeolojisi üzerine çalışmalarına devam etmekle birlikte arkeoloji ve tarih temalı atölye çalışmaları yapmaktadır.

Yazarın, *Bizans Yahudileri: Tarih, Epigrafi, Arkeoloji* adlı kitabını üç temel başlık altında inceleyebiliriz. “Giriş” başlıklı birinci bölüm incelendiğinde, Bizans Devleti’nin siyasi tarihi ve siyasi tarihi içerisinde Yahudilerin konumu hakkında bilgi verilmektedir. Bölüm, Doğu Roma’nın Geç Antik Çağ’da Batı Roma’dan ayrışması konusunun değerlendirilmesiyle başlamaktadır. Ardından Yahudilerin Hellenistik kültürle tanışmaları ve zamanla Roma hâkimiyeti altındaki yaşamları hakkında bilgilerle devam etmektedir. Bölümün asıl odak noktasını oluşturan ve benim görüşüme göre de Bizans hâkimiyeti altında yaşayan Yahudileri anlamada son derece doğru bir yaklaşım olan Yahudi-Hristiyan ilişkilerine dair bilgiler verilmektedir. Yine doğru bir yaklaşım ile bölümün araştırılmasında, kilise babaları adını verdiğimiz ilk dönem Hristiyan yazarların (özellikle Eusebios, Ignatius, Lactantius, Tertullianus) eserleri kullanılmıştır. Bizans Devleti’nin resmî dininin Hristiyanlık olduğu düşünüldüğünde ve Hristiyanlık içerisindeki antisemitik hareketlerin varlığı bu dönemde artış gösterdiği için Yahudi cemaatinin bu durumdan fazlasıyla etkilenmesi doğaldır. Roma Devleti’nden farklı olarak Bizans Devleti’nde Yahudiliğe karşı görülen sistematik antisemitik yaklaşımlar Yahudi kültürünün Hristiyanlık karşısında tekrar şekillenmesine sebep olmuştur.

İkinci bölüm, kitabın Yahudilik alanında diğer çalışmalardan temel farkının ortaya çıktığı, epigrafik verilerin yorumlanması kısmıdır. Bu konuda, Türkçede bulunan ender kitaplardan biridir. Kitap Bizans hâkimiyetinin yaşandığı geniş coğrafya içerisindeki kültürel zenginliği göstermesi açısından değerlidir. Kitap sayesinde Yahudi diasporası arasındaki kültürel farklılıkları da daha net görebilmekteyiz. Ayrıca kitapta yer alan grafikler konuyu zenginleştirmektedir. Yazıtlardan alıntılara yapılan atıflar, tarihsel temelleri ile açıklamalar yapılarak anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Yazarın, epigrafik verilerin kaydının yayımlandığı temel başvuru kaynakları ise şunlardır: *Corpus Papyrorum Judaicarum*, *Inscriptiones Judaicae Orientis*, *Jewish Inscriptions of Western Europe*. Fakat bu kaynaklar Yahudi grupları hakkında bilgi vermekle birlikte bu çalışma için yeterli değildir. Özellikle Yahudi araştırmalarında temel başvuru kaynağı olan, Yahudi ve Hristiyan yazıtların ayırımına değinen *The Cities and Bishoprics of Phrygia*¹ ve *Anatolia*² gibi kitapların da incelenmesiyle kaynak zenginliği artırılabilirdi düşüncesindeyim. Ayrıca epigrafik veriler noktasında *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*,³ *Supplementum Epigraphicum Graecum*,⁴ *Corpus Inscriptionum Judaicarum*,⁵ *Jewish Communities in Asia Minor*⁶ gibi, Yahudilik hakkında epigrafik malzeme sağlayan çalışmalardan da

¹ William Mitchell Ramsay (1895), *The Cities and Bishoprics of Phrygia: Being an Essay of the Local History of Phrygia from the earliest times to the Turkish conquest*, Oxford: Clarendon Press.

² Stephen Mitchell (1995), *Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor*, Volume II, Oxford: Clarendon Press.

³ Seri 11 ciltten oluşmaktadır. En son baskısı 2013 yılındadır. Anadolu coğrafyasındaki epigrafik malzeme kimi bölümlerde çevirileriyle birlikte yer almaktadır. Ciltlerde Yahudilik ile ilgili kimi bilgilere ulaşılabilir.

⁴ Seri 67 ciltten oluşmaktadır. En son baskısı 2017 yılındadır. Serilerde geniş bir coğrafyadan elde edilmiş epigrafik verilerin kayıtları çevirileri yapılmadan yer almaktadır. Ciltlerde Yahudilik ile ilgili kimi bilgilere ulaşılabilir.

⁵ Jean-Baptiste Frey (1936), *Corpus Inscriptionum Judaicarum*, Rome: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana.

⁶ Paul Trebilco (1991), *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge: Cambridge University Press.

yararlanılabildi. Son yıllarda popüler hâle gelen isim analizi raporlarından, Yahudilik araştırmalarında farklı bakış açısı kazandırması anlamında da yararlanması gerektiği düşünceyim. Yahudi diasporasında kullanılan Yahudi isimleri ve isimlerin geçtiği epigrafik, filolojik ve nümismatik verilerin derlemesi olması sebebiyle güzel bir onomastik çalışma olan *Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity*,⁷ kitabından da yararlanılabildi.

“Arkeoloji Mimari Sanat” başlıklı üçüncü bölüm, arkeolojik veri kısmıdır. Bu bölümde özellikle sinagog mimarisi üzerinde durulmaktadır. Yapı özellikleri ve kullanılan sanatsal malzemenin niteliğinin yanı sıra tarihsel gelişimi temel başvuru kaynaklarından yararlanılarak anlatılmaktadır. Bu bölümdeki bilgiler güzel bir tespitle, konunun uzmanı olan Rachel Hachlili, Zeev Weiss, İnci Türkoğlu, Tessa Rajak, Lee Levine, Steven Fine gibi araştırmacıların eserleri incelenerek hazırlanmıştır. Başlıkların isim sırasına göre olması yerine coğrafi bölgelere göre ayrılmasının, Yahudi diasporasının gelişimi hakkında bize daha anlaşılabilir bir kompozisyon sağlayabileceği düşünceyim. Yahudi diasporasının gelişim çizgisi veya kültürel özellikleri bölgeden bölgeye değişiklikler göstermektedir. Bu değişikliklerin tam olarak anlaşılması Yahudi tarihi çalışan okurlar için son derece önemlidir.

Ulaş Töre Sivrioğlu’nun *Bizans Yahudileri: Tarih, Epigrafi, Arkeoloji* adlı kitabı Türkçe araştırmalar içerisinde önemli bir eksikliği kapatmaya yönelik ilk adımlardan biridir ve bu yüzden değerlidir. Geniş bir coğrafyayı ve tarih çizelgesini içermesinden dolayı elbette detaylı bilgiler ve yeni yorumlamalar verilmesi beklenemez. Fakat Yahudilik ile ilişkilendirilebilecek epigrafik, arkeolojik ve sanatsal malzemenin Bizans coğrafyasında nasıl dağıldığını göstermesi açısından dikkate değerdir.

⁷ Tal Ilan (2002), *Lexicon of Jewish Names in Late Antiquity*, Volume III, Tübingen: Mohr Siebeck.

Kısa Kıbrıs Tarihi

Tommy Clark, Çev. Ekin Duru

İstanbul, Say Yayınları, 2023, 110 sayfa, ISBN: 978-605-02-0940-2.

Elife Hazal KURTEL BÜĞRÜ*

Britanyalı araştırmacı Tommy Clark'ın ilk kitabı olan *Kısa Kıbrıs Tarihi*, 2020 yılında yayımlanmıştır. Fakat ülkemizde birinci baskısı 2023 yılında yapılmış, Ekin Duru tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir.

Kıbrıs tarih boyunca birçok kez farklı milletlerin idaresi altında bulunmuş, etnik olarak heterojen bir özellik göstermiştir. Günümüze kadar ulaşan siyasî bir sorun olarak varlığını sürdüren Ada ikiye ayrılmıştır. Ele alıp incelediğimiz kitapta bu konular tarihî kronoloji içinde aktarılmaktadır. On dört alt başlıkta konuya değinen yazar, kitabı annesi ve kız kardeşleri Kıbrıs tarihini öğrensin diye kaleme aldığını söyler. Kitabın kolay anlaşılır bir üslupla yazılmasının temel sebebi de aslında budur.

Asya, Avrupa ve Kuzey Afrika'nın kesiştiği bir noktada yer alan Kıbrıs, hem konumu hem de Ada'da bulunan bazı madenler (adını aldığı bakır madeni gibi) açısından önemli bir yere sahiptir. Yazılı kaynakların aktardığına göre ilk egemenliğini Asurlular (MÖ 627) üstlenmiştir. Daha sonra Mısır, Pers, Yunan, Roma, Bizans, Osmanlı vs. idaresinde kalmıştır. Coğrafi ve tarihî seyrini kısaca açıkladıktan sonra yazar, "Tarihsel Arka Plan" başlığı altında Bizans İmparatorluğu'ndan başlamak üzere tarihî seyrini ve Ada'nın geçirdiği idari, dinî, sosyal değişimi anlatır. Tarafsız ve objektif bir perspektiften bakarak Kıbrıs'ı anlatan Clark'ın, okuyucuyu eseri okumaya teşvik ettiğini söylemek mümkündür.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Çorum, hazal.kurtel@gmail.com

Fransız İhtilali (1789) ile dünyanın her yerine yayılan milliyetçilik akımı Kıbrıs'ta da etkili olmuş, Yunan milliyetçiliği artmış ve bölgede yaşayan Türkler zor duruma düşmüşlerdir. Milliyetçilik fikrinden daha da ileri giden örgütler kurulmuş; Türk halkı zulme uğramış, vatan bildikleri topraklardan gönderilmek istenmiş, gönderilemeyenler ise öldürülmüşlerdir. EOKA'nın güçlenmesi ve İngilizlerin desteği neticesinde Yunan militanları daha da cesaretlenerek saldırılarını artırmışlardır. "EOKA'nın Güçlenmesi" başlığı altında konuyu irdeleyen yazar, bahsi geçen olayların boyutlarını ve sonuçlarını anlatır ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşunun nasıl bir siyasî ve sosyal ortamda gerçekleştiğini gözler önüne serer. Zira Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra da olaylar yatışmamış, uluslararası bir boyuta taşınmıştır. İki ayrı topluma mensup olan yeni devlette barış uzun süreli korunamamış, neticesinde Ada ikiye bölünmüştür. Rum topluluğu arasında Yunan milliyetçiliğinin ve *Enosis* tutkusunun tırmanması Ada'nın bağımsızlığını korumasına engel olmuştur. Bu hırs ve terör olayları siyasî olarak kalmamış, gerek sosyal ortamda gerekse dinî çevrede Türk topluluğu üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Türk ulusalcılığının artması ve Rum baskısına karşı koyabilmek amacıyla TMT (Türk Mukavemet Teşkilatı) kurulmuştur. TMT, Kıbrıslı Türklerin haklarını savunmak, onların yaşadığı mağduriyeti dünya basınında duyurmak ve onlar adına mücadele etmek için çalışmıştır. Mitingler vasıtasıyla öldürülmüş olan Türk vatandaşlarını anmışlar, yapılan zulmün boyutunu herkese göstermeye çalışmışlardır. *Kanlı Noel* olarak tarihte yerini alan olayda birçok kadın, çocuk, yaşlı sivil halk öldürülmüş; Kıbrıs'taki Rum basını bu olaylardan övgü dolu bir şekilde bahsetmiştir. Tarihte yüz kızartıcı olaylara şahitlik etmiş olan Ada'da Türkler yalnız bırakılmış ve türlü işkencelere maruz kalmıştır. Kitapta yüzeysel olarak bu olaylara değinilmiş, Ulusal Muhafızların oluşturulup Yunan ve Kıbrıslı Rumlardan oluşan askerlerin Ada'ya gelmesiyle birlikte işin seyrinin değiştiği anlatılmıştır.

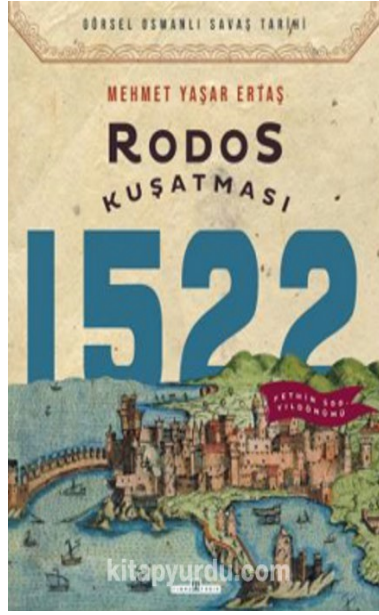
1967 senesinde Rauf Denktaş'ın tutuklanması ve Yunan askerî cuntasının etkinliğinin artmasına karşı Dr. Fazıl Küçük ve arkadaşları sessiz kalmamış, bir direniş hareketi başlatmışlardır. Kısa bir süre sonra Denktaş serbest bırakılmış ancak Grivas ve Kıbrıs Rum Ulusal Muhafızlarının Türk köylerine saldırıları devam etmiştir. Aynı yıllarda Türk hükûmeti Ankara'da toplantılar düzenlemiş, Yunanistan hükûmetine sert bir cevapla karşılık vererek, bu olayların devam etmesi neticesinde Ada'yı bombardımana tutacaklarını bildirmiştir. EOKA-B'nin güçlenmesi ve bu kanlı olayların son bulmaması üzerine Türkiye, 1974'te Ada'ya müdahale etmiştir. Bu müdahalenin ardından Rumlar ve garantör olarak katılan Yunanistan, Türkiye ve İngiltere arasında görüşmeler gerçekleşmiştir. Fakat Türkler istenen sonucu elde edememiş, BM'ye başvurduktan sonra II. Türk Barış Harekâtını başlatmışlardır. Türkiye'nin müdahalesiyle Ada, belli bir süreliğine huzur bulmuştur. 1974 olaylarından sonraysa BM aracılığı ile barış görüşmeleri başlamış ve Kıbrıs Rum yönetimi gönülsüz de olsa iki bölgeyi bir federasyonun oluşturulmasına onay vermiştir. Bu süreç kitabın sadece 81 ve 82. sayfalarında çok kısa anlatılmış, bu önemli gelişmeye yeteri kadar yer verilmemiştir.

KKTC kurulup tek taraflı bağımsızlığını ilan ettiğinde, buna ilk karşı çıkan İngiltere olmuştur. Zaten

büyük devletler ve BM, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımamış, üstelik bu duruma uluslararası bir sorun gözüyle yaklaşmışlardır. Bütün engellemelere ve krizlere rağmen 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs'ta yarı başkanlık sistemine dayanan, laik, demokratik Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. İngiltere'nin uğraşları sonucunda BM, KKTC'yi yasa dışı ilan etmiş ve bütün devletleri bu yeni devleti tanımamaya zorlayan 514 sayılı kararı çıkarmıştır. Birleşmiş Milletler hâlâ Ada'da Rum yönetimini tanımaktadır.

Kıbrıs Devleti'nin ilk cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, ikinci cumhurbaşkanı ise Dr. Fazıl Küçük olmuştur. KKTC günümüzde *Kıbrıs Türk Devleti* adıyla ECO ve OIC içerisinde; *Kıbrıs Türk Toplumunu* ünvanı ile de PACE'de gözlemci olarak yer almaktadır. Zira bağımsız bir devlet olduğu hâlâ kabul görmemekte ve hiçbir ekonomik, siyasî vs. organizasyonun ve örgütlenmenin içinde yer almamaktadır. Türk ve Rum kesiminin başkentleri Lefkoşa şehri olmasına rağmen Türklerin Rum kesimine geçmeleri yasaktır.

Bütün bu olayları her kesimden okur kitlesine hitap edecek bir üslupla anlatan yazar, kendince amacına ulaşmıştır. Fakat incelenen kitap Kıbrıs tarihini ele almakla birlikte kapsamlı denebilecek bir çalışma değildir. Benzerleri ile kıyaslandığında, yazarın kullandığı birincil ve ikincil kaynaklar yetersizdir. Buna rağmen genel kültürünü geliştirip Kıbrıs'ın tarihi hakkında kısa bir bilgi sahibi olmak isteyen okurlar için ideal bir kitap olduğu söylenebilir. Akademik anlamda yüzeysel kalıyor olsa dahi her tip okuyucunun rahatlıkla okuyabileceği bir dille yazılmış, anlaşılması kolay bir kitaptır.

Rodos Kuşatması 1522

Mehmet Yaşar Ertaş

İstanbul, Timaş Yayınları, 2022, 143 sayfa, ISBN: 978-605-08-4601-0.

Gülbeniz DÜLGER*

Mehmet Yaşar Ertaş, 1992 yılında Marmara Üniversitesi Tarih Öğretmenliği Bölümünden mezun olmuştur. Aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde yüksek lisansını tamamladıktan sonra "Mora'nın Fethinde Osmanlı Sefer Organizasyonu" adlı tezi ile doktorasını tamamlamıştır. 1994 yılında meslek hayatına öğretmen olarak başlamıştır. Ardından üniversiteye geçen Ertaş, Celal Bayar Üniversitesi ve Marmara Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmıştır. 2001 yılında Pamukkale Üniversitesinde öğretim üyeliğine atanmıştır. 2001 yılında yardımcı doçent, 2007 yılında doçent ve 2013 yılında ise profesör olmuştur. 2014 yılından itibaren ise Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapmaktadır. Yazar, Osmanlı dönemi savaş tarihi ve seyahatnameler üzerinde çalışmalarına devam etmektedir.

Sultanın Ordusu, Karaağaç-ı Gölhisar (Acıpayam) Kazası, Sırrı Efendi Risâletü't- Târih-i Nâdir Şâh, Yazıcı Murtaza Arnavutluk'tan Basra'ya 18. Yüzyılda Kayserili Bir Kâtibin Seyahat Anıları adında dört müstakil kitabı bulunmaktadır. Bunların dışında *Eskiçağ'dan Cumhuriyet'e Homa (Gümüşsü) Tarihi, Osmanlı Dönemi Akdeniz Dünyası, Osmanlı'da Diplomasi, Siyaset ve Savaş, Osmanlı'da Yönetim ve Savaş, Kûtü'l-Amâre 1916, Tarih Bilimi ve Metodolojisi, Tarih ve Diğer Bilimler* adlı editoryal çalışmaları hazırlayan Ertaş, Osmanlı sefer organizasyonu ile sosyal ve ekonomik tarih üzerinde birçok makale kaleme almıştır.

Ele alınan kitap beş bölümden ve alt başlıklardan oluşmaktadır. Yazar, Rodos kuşatmasının tüm

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, gulbeniz.dulger@stu.fsm.edu.tr

hatlarını ele almakla birlikte kitabın hemen hemen her sayfasında görsellere, portrelere ve kuşatmanın seyrine dair haritalara yer vererek anlatımı desteklemiştir. Okuyucu, bahsi geçen kişilerin portrelerini, yapılan antlaşmaların yer aldığı görselleri, denetim altında olan yerlere dair haritaları, çeşitli minyatürleri ve birçok kale fotoğraflarını eserde görebilmektedir. Bununla birlikte haritalar sayesinde saldırı yönleri hakkında bilgi sahibi olabilmektedir. 2022 yılında basılan kitap ayrıca, Rodos'un fethinin 500. yıl dönümüne özel olarak yayımlanmıştır.

Kitaba ön sözle başlanmış, daha sonra bölümler hâlinde ilerlenmiştir. Yazar, kitabın ilk bölümünün başlığını "16. Yüzyılda Doğu Akdeniz" olarak belirlemiştir. Bu başlığı da altı alt başlığa bölmüştür: "Rodos Kalesi", "Osmanlıların Gözünde Rodos", "Rodos Şövalyeleri ve Korsanlık Faaliyetleri", "Yeni Bizans: Şehzade Mücadelelerinde Rodos'un Etkisi", "Batı Anadolu'da Katolik Üssü: Bodrum San Pietro Şatosu" ve "İslam'ın Onuru ve Osmanlı'nın Gururu". Burada, II. Mehmed ve Yavuz Sultan Selim'in fethedemediği Rodos'un Kanuni'nin ilk hedefleri arasında olmasından bahsedilmektedir. Rodos Kalesi, öncesinde İtalyan mimariye sahiptir ve bu kalenin planına detaylıca yer verilmiştir. Yine bu bölümde Osmanlı Devleti için Rodos'un çok önemli olduğu belirtilir. Hatta Rodos'un fethedilmesi adım adım anlatılmaktadır. Aynı zamanda Haçlıların Kudüs'ü fethinden sonra ortaya çıkan Rodos Şövalyelerine ve İstanbul'u fetheden Fatih Sultan Mehmed döneminde yer alan korsanlık faaliyetlerine değinilmiştir. Cem Sultan'ın Yıldırım ile mücadelesinde Rodos'a sığınması da burada işlenmiş ve minyatürlerle desteklenmiştir. Diğer yandan yaşanan bütün olaylar çerçevesinde Rodosluların amacının, Osmanlı hâkimiyetini ve politik gücünü zayıflatmak olduğu aşikârdır.

Yazar, ikinci bölümün başlığını "1522 Yılı Rodos Seferi" olarak belirlemiş ve "Sefer Hazırlıkları", "Kanuni Sultan Süleyman'ın İstanbul'dan Sefere Çıkışı", "Kanuni Sultan Süleyman Muğla'da", "Osmanlı Askerî Kuvvetleri" ve "Kuşatma Hazırlıkları" adı altında beş alt başlıkta incelemiştir. Burada, Osmanlıların artık net ve istekli kararı ile Rodos'u fethetmek için hazır oldukları, 1522 yılına gelindiğinde ise Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos seferi için hazırlıklara başladığı görülmektedir. Kanuni'nin İstanbul'dan sefere çıkmasıyla nasıl bir yol izlediği, hangi güzergâhlara uğradığı görsellerle birlikte aktarılmıştır. Böylelikle Kanuni ve ordusunun kuşatma için hazırlıklarını tamamlamasıyla birlikte Ramazan ayının beşinde Rodos'a kuşatmanın başlatıldığından bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölüm de diğer bölümlerde olduğu gibi haritalarla desteklenmiş ve kuşatmanın planının yer almasıyla anlatım güçlendirilmiştir.

Üçüncü bölümün başlığı "Kuşatma Başlıyor" olarak belirlenmiş ve "Ramazan Ayında Savaş: Top Cengi", "Osmanlılar Hendekte: Yeraltı Savaşları" ve "Sonbaharda Kuşatma: Savaş Yorgunluğu ve Casusluk" adlı beş alt başlıkta incelenmiştir. Burada, Ramazan ayında başlayan kuşatmaya detaylıca yer verilmiştir. Bir ay süren kuşatma sonucunda herhangi bir ilerleme kaydedilmemiş olsa da Ramazan Bayramı, âdete uygun olarak merasimlerle kutlanmıştır. Kuşatmanın Ramazan ayındaki seyri de bu bölümde yer almaktadır. Daha sonra karadan ve denizden tekrar hücumla geçen Osmanlı Devleti'nin lağımları ve Rodos Kalesi'nden açılan lağımlar görseller ve haritalarla birlikte anlatılmıştır. Ayrıca

Mühendis Gabriel Tadini di Martinengo'nun dâhiyane fikriyle kuşatmaya direnilmesinden ve kuşatmanın engellenmesinden bahsedilmiştir. Öte yandan, ayların geçmesiyle sonbahar gelmiş ve Kanuni Sultan Süleyman'ın bütün şartlara rağmen geri çekilmemekle birlikte, kendinden emin adımlarla Rodos'u fethetmeye karar verdiğiine değinilmiştir. Kuşatmada yer alan casuslarla ilgili bilgilere de değinilmiştir.

Dördüncü bölümün başlığını "Rodos'un Fethi" olarak belirlenmiş ve nihayet Rodos'un fethi gerçekleşmiştir. Yazar, bölümü "Teslim Müzakereleri", "Rodos'un Teslimi" ve "Rodos Şövalyeleri Adadan Ayrılıyor" adlı üç alt başlıkta incelemiştir. Burada, kuşatmanın son safhası yer almaktadır. Rodos'un artık Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Rodos Şövalyelerinin adayı terk etmesinden bahsedilmiştir. Rodos'un fethiyle birlikte Osmanlı'nın mehter eşliğinde nidalarına, dualarına, hatm-i şerifine ve fetih ezanının okunduğuna yer verilmiştir.

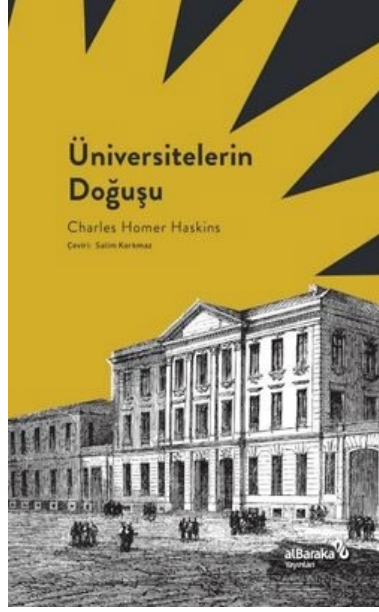
Beşinci bölümün başlığı "Kanuni Sultan Süleyman Dönüş Yolunda" olarak belirlenmiştir. Burada, Rodos kuşatmasının son aşaması anlatılmıştır. Büyük bir zaferle sonuçlanan kuşatmanın ardından 29 Ocak 1523 günü Kanuni Sultan Süleyman İstanbul'a dönmüştür. Kendisinin de katıldığı bu sefer 228 gün sürmüştür. Yazar, sonuç kısmında ise kitabın içeriğinde yer alan Rodos kuşatmasını kısaca, neden ve sonuç şeklinde açıklamış, Rodos kuşatmasının önemini burada bir kez daha vurgulamıştır.

Kitapta ek olarak "Rodos'ta Osmanlı – Türk Mirası" adlı bir bölüm yer almaktadır. Bu bölümde, fethin sonucunda miras olarak kalan Derya Kapısı, Süleymaniye Camii, Fethi Paşa Saat Kulesi, Fethi Paşa Kütüphanesi, İbrahim Paşa Camii, Üstad-ı Azam Sarayı, Sultan Mustafa Camii ve Hamamı, Recep Paşa Camii ve Murat Reis Külliyesi'nin bilgileri ve fotoğrafları yer almaktadır.

Son olarak yazar, her konuyu ayrı ayrı alt başlıklar altında ele aldığından, anlatımı daha açık ve anlaşılır kılmıştır. Bölümlerin alt başlıklara ayrılması okuyucunun olaydan kopmamasını sağlamış ve metnin bütünlüğünü korumuştur. Görsellerle zenginleştirilen kitap, okuyucu açısından daha zevkli bir hâle gelmiş ve göze hitap etmiştir. Kitabın içerisinde haritaların yer alması, anlatılan Rodos kuşatmasının hangi bölgelerde olduğunu ve kimlerle mücadele edildiğini daha net göstermiştir. Aynı zamanda okuyucu, kafasında kuşatmayı canlandırmakla beraber olayı daha iyi kavrayabilmektedir. Görseller, her ne kadar okuyucu açısından faydalı olsa da gereğinden fazla kullanılmıştır. Ancak yazarın amacının, kitabı akademik niteliğe bürümek değil, görsellerle birlikte kuşatmayı kurgulamak olduğu görülmektedir. Kitapta ayrıca kale planlarının da yer alması, dönemin şartlarında kalelerin nasıl planlara sahip olduğunu ve diğer devletlerin kuşatma için nasıl bir yol izlediğini göstermiştir. Osmanlı ordusunun dönem içerisinde kuşatmalarda kullandığı taktiklerle Osmanlı kuşatmasının mantığı ortaya konulmuştur. Osmanlı kale kuşatmaları hakkında pek kitap yazılmaması nedeniyle, önemli bir kaynak eser niteliği taşımaktadır. Konuyu merak edenler ve genel kültür için okumak isteyenler için zevkle okunacak, genel okur kitlesine uygun bir kitaptır.

Kitabın bazı sayfalarında yer alan küçük bilgi notları da okuyucuyu bilgilendirmektedir. Yazar, kitabını oldukça sade ve anlaşılır bir dilde kaleme almıştır. Bununla birlikte kitapta yazım yanlışları

görülmemektedir. 339 adet dipnot kullanılmış, dipnotlarda uzun açıklamalarda bulunmuştur. 114 adet kaynak kullanılmış ve kaynakça alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Ayrıca Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi de kaynaklar arasında yer almaktadır. Bu kadar kaynak ve dipnot kullanılması, konunun oldukça derin bir şekilde araştırıldığını göstermektedir. Görsellerin yer aldığı sayfalarda ayrıyeten bir kaynak belirtilmiştir. Kitabın amacı, Rodos kuşatmasını tartışmaktan ziyade detaylı bir şekilde ve dönemin şartlarıyla birlikte olayı öğretmektir.

Üniversitelerin Doğuşu

Charles Homer Haskins, Çev. Selim Korkmaz

İstanbul, Albaraka Yayınları, 2022, 88 sayfa, ISBN:978-625-7312-99-8.

Hanne UÇAK*

Üniversitelerin Doğuşu adlı eser, Charles Homer Haskins tarafından yazılmış, Selim Korkmaz tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Yazar Charles Homer Haskins, Orta Çağ tarihi üzerine yaptığı araştırmaları ile bilinen Amerikalı tarihçidir. Harvard Üniversitesinde profesör ünvanıyla dersler vermiştir. Amerika Birleşik Devletleri'nde akademik anlamda ilk Orta Çağ tarihçisi olarak tanımlanan Yazar Haskins'in tarih üzerine birçok eseri bulunmaktadır.

Yazar Haskins, *Üniversitelerin Doğuşu* adlı eserinde geçmişten günümüze eğitim öğretim kurumu olan üniversiteleri tarih çerçevesinde inceleyerek ele almıştır. Eğitim kurumlarının gelişim süreci çağlar içinde zamana ve mekâna bağlı farklılıklar göstererek günümüze kadar gelmiştir. Önceleri küçük hareketlerle başlayan bu kurumlar zaman içerisinde ivme kazanarak, her çağda mutlaka bir adım ileriye gitmiştir. Bu bağlamda Yazar Haskins, ilk üniversitelerin ve benzeri kurumların ortaya çıktığı yüzyıllardan, özellikle Orta Çağ'daki perspektifinden bahsederek genel bir bakış açısı oluşturmuştur. Sonrasında Orta Çağ profesörlerinin üniversitelerdeki rolleri ve metotları üzerine durmuştur. Son olarak da öğrencilerin üniversitelerdeki yerinden bahsederek, Orta Çağ öğrencilerine ve onların yazmış oldukları mektup ve şiirlerin bir kısmına yer vermiştir. Türkçe tercümesi incelenen bu eserde üç ana başlık bulunmaktadır; ön söz ve giriş kısmı yoktur. Kitap 88 sayfadan oluşmaktadır.

Birinci bölüm "İlk Üniversiteler" başlığıyla ele alınmış, üniversite kurumlarının Orta Çağ'da ortaya çıkan ürünler olduğu bilgisi verilerek bölüme başlanmıştır. Bununla alakalı olarak Yunanlıların ve

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, hanne.ucak@stu.fsm.edu.tr

Romalıların son birkaç senesinde bu kurumların olmadığından, yükseköğrenimlerin varlığından, bunun yanı sıra yükseköğrenimle üniversitelerin eş anlamlı olmadığından bahsedilmiştir. Yazar Haskins, örgün eğitim sisteminin aşına olunan özelliklerinin, fakültelerin, yüksekokulların, derslerin, sınavların, diploma törenlerinin vb. temsil ettiği bütün mekanizmanın dünyada on ikinci ve on üçüncü yüzyılda ortaya çıktığından bahsetmiş, bunun yanı sıra ilk üniversitelerle günümüzde bulunan üniversiteler arasında geniş çaplı çarpıcı tezatlıkların bulunduğunu ifade etmiştir. Orta Çağ döneminde kurulan üniversitelerin kuruluş dönemleri boyunca kütüphaneleri, laboratuvarları, ayrıca kendilerine ait binaları vb. olmadığından bahsedilmiştir. Bunun yanında üniversitelerde aktivitelerin, kulüplerin, faaliyetlerin, öğrenci topluluklarının da bulunmadığından söz edilmiştir. Yazar, geçmiş ve günümüz üniversiteleri arasında bulunan bu farklılıklar ne kadar büyük olursa olsun soylarının Orta Çağ Parisi ve Bolognası'ndan geldiğini, temel örgütlenme yapısının aynı olduğunu, tarihsel süreklilik sürecinden kopmadığını ifade etmiştir.

Kitapta, en eski dönemlerde üniversitelerin, tüm araştırmalara rağmen hiçbir zaman kesin bir başlangıç tarihinin olmadığından bahsedilmiştir. Ardından bazı eski dönem üniversiteleri konuyu bağlayacak şekilde örnek olarak gösterilmiş, eğitim sistemlerinden ve nispeten ders materyallerini örnekleyecek konulardan bahsedilmiştir. Tarihsel olarak *üniversite* kelimesinin evrenle ya da tahsilin evrenselliğiyle alakalı olmadığından söz edilmiş, yalnızca bir grubun bütünü anlamında kullanıldığı söylenmiştir. Üniversitelerin bir binaya sahip olmaması sebebiyle hareket etmekte özgür olmasından bahsedilmiş, aynı zamanda bu durumun tarihsel süreçte birçok örneğinin bulunduğundan söz edilmiştir.

Bu bölümde değinilen, profesörlere uygulanan sistem oldukça ilgi çekicidir. Profesörler, öğrencilerden öğretim ücreti alırlar, bunun verdiği sorumlulukla bir gün dahi şehirden izinsiz ayrılamazlar, ayrılmak isterlerse de geri döneceklerinin güvencesi olarak para vermeleri gerekir. Profesörler, düzenli ders için en az beş kişilik öğrenci grubu oluşturmalıdır, eğer oluşturamazlarsa işe gelmemiş gibi ceza alırlar.

Konular biraz daha ilerledikçe, değişen sistemlerden ve profesörlerin üniversiteler dışında lonca ile kolejleri kurmalarından bahsedilmiştir. Başka üniversite örnekleri verilerek diğer coğrafyalar incelenmiştir. Yazar Haskins, on ikinci yüzyılda Paris'te bulunan başka bir üniversite kurumundan bahsetmiş ve bunların adının kolej olduğunu ifade etmiştir. Başlangıçta bir imarethane ya da bir konaklama salonu olarak kullanılan kolejlerin çok geçmeden üniversitede akademik hayata katıldığından, üniversitelerin birçok faaliyetine dâhil olduğundan söz edilmiştir. Eski üniversitelerden günümüze kalanların yalnızca binalar ve mimari olmadığından bahsedilmiş, ilk üniversitelerin binalarının olmadığı bir kez daha belirtilmiş ve yalnızca ihtiyaç olduğunda özel salonların ve semt kiliselerinin kullanıldığı ifade edilmiştir. Orta Çağ üniversitelerini bir kurum olarak inceleyip, ilerleme süreçlerini adım adım anlattıktan sonra yazar; üniversitelerin, eğitiminin kolay ya da zor olması sebebiyle eleştirildiğinden bahsedip bu bölümü tamamlamıştır.

“Orta Çağ Profesörü” adlı ikinci bölümde, ilk bölümde kısaca bahsedilen öğretim yöntemleri, öğretmenlerin zümresi ve özgürlüğü daha detaylı olarak ele alınmıştır. Yazar, Orta Çağ başlarındaki

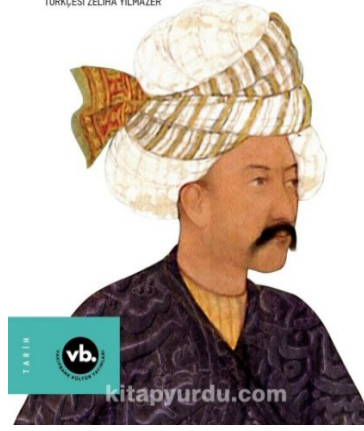
eğitimin temelini yedi beşerî ilim alanından oluşturduğunu söylemiştir. Bunların üçünün dil bilgisi, söz bilim ve mantık başlıklarında toplanıp geri kalanların ise aritmetik, geometri, astronomi ve müzikten oluştuğundan bahsetmiştir. Bu çağın, kitaplara ve normal düzeyde bilgiye büyük saygı duyulan bir çağ olduğundan bahsedilmiştir. Başlangıçta sayıları oldukça az olan ders kitaplarının geliştirilerek zaman içinde çoğaltıldığından söz edilmiştir. Orta Çağ'da çok az sayıda insanın yazı ve daha az sayıda insanın ise mektup yazabiliyor olmasından söz edilmiştir. O dönemde yapılan yazışmaların büyük bir kısmının yükünü profesyonel yazıcıların üstlendiğinden bahsedilmiştir. Mektup yazımında ise noterlerin rol üstlendiği ifade edilmiştir. On üçüncü yüzyıldan itibaren hocaların belirli bölgelerdeki belirli üniversitelerde kendilerine yer bulabildiklerinden ve kendi yeteneklerini gösterdiklerinden bahsedilmiştir. Dönemin bilinen isimlerinden bahsedildikten sonra donanımlarından söz edilerek, konu örneklendirilmiştir. Dil bilgisi, söz bilim gibi derslere duyulan ilginin diğer derslere nispeten az olmasından bahsedilmiş, bu derslerin ikincil konuma indirildiği ifade edilmiştir. Beşerî ilimler olarak bahsedilen derslerin içeriklerinden söz edilmiş, bu derslere duyulan ilgi durumları değerlendirilmiştir. Sonrasında hukuk dersinin alanlarından bahsedilerek dönemdeki önemine vurgu yapılmış, hukuk dersinin üniversite derslerinin doğal uzantısı olduğundan bahsedilmiştir. Hukuk konusunda yazar, birinci bölümde de kısaca söz etmiştir. Sonrasında konu akışı kitaplardan profesörlerin durumuna doğru devam etmiştir. Yazar bu noktada, Orta Çağ'ın birçok mükemmel ve saygın hocayı ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Odofreus'un Bologna'daki bir ders özeti eklenmiş ve konu, bu örnekle desteklenmiştir. Orta Çağ'da birçok tıp ve medeni hukuk profesörünün ayrıcalıklı tutulduğu ifadesini kullanan yazar, bunların İtalya'nın şehirlerinde olduğunu belirtmiştir. Yazar Haskins, *“Orta Çağ profesörleri insanların zekâlarını gitgide geliştirirken, beraberinde gelen öğrenme becerilerini canlı tutmuş, aynı zamanda kendi döneminde kendi çıkarlarını esas almıştır”* ifadeleriyle ikinci bölüme son vermiştir.

“Orta Çağ Öğrencisi” başlıklı üçüncü ve son bölüme yazar, dönemin profesörleri tarafından birçok kez söylenen *“Üniversite, öğrenciler olmasa çok rahat bir yer olurdu”* ifadesiyle başlamıştır. Bu bölümde, geçen bölümün tersine, üniversite kurumlarında öğrenciler işlenmiştir. Orta Çağ öğrencilerinin tariflerinin öğretmenlerinkinden daha zor olduğundan bahsedilmiştir. *“Orta Çağ'ın her üniversitesindeki koşullar incelenmeden ve kronolojik bir sıralamaya konulmadan öğrenci hayatlarının geçerli hikâyesi yazılamaz”* ifadesiyle, öğrenciler açısından kesin bilgilerin edinilemeyeceği yazar tarafından vurgulanmıştır. Böyle bir çalışmanın kimse tarafından yapılmadığı da belirtilmiştir. Yoksul öğrenci tipinin de bütün imkânları ve bütün ders kitapları olan varlıklı öğrenci tipinin de varlığından bahsedilmiştir. Öğrencilerin şiiirlerle ve lisanlarla, özellikle Latinceyle olan alakaları konu edilmiştir. Öğrenciler için belirli disiplin ve kişisel kurallardan bahsedilmiştir. Derslerin işleme vakitlerinin varlığından, sonrasında manevi huzur için dinletilerin yapılmasından ve ardından oyun saatleri yapıldığından söz edilmiştir. Bu bölümün sonuna doğru yazarın eklediği, öğrencilere ait mektupların mısraya dönüştürülmüş örnekleri oldukça ilgi çekicidir. Orta Çağ öğrencilerinin yaşamla ve öğrenmeyle olan ilişkilerinin oldukça güçlü olduğundan, rekabetçi ve öğrenmeye düşkün

olmalarından bahseden yazar, son cümleleriyle beraber kitabını tamamlamıştır.

Sonuç olarak Yazar Haskins, öncelikle üniversite kurumlarının kurumsallaşma sürecinde hangi aşamalardan geçtiğini çağlar ve coğrafyalar arası perspektifte anlatmaya başlamış ve sonrasında bu kurumların ana elementleri olan profesörleri ve öğrencileri ayrı ayrı inceleyerek güçlü ve akıcı bir anlatım sağlamıştır. Aralara koyduğu ders anlatım örnekleri, şiir örnekleri ve öğrenci mektuplarının örnekleri anlatımı zenginleştirmiş ve ilginin canlı kalmasını sağlamıştır. Üniversite kurumlarının gelişim sürecini, özellikle Orta Çağ, çağlar arası ve coğrafyalar çerçevesinde zamana ve mekâna bağlı olarak gelişimini ve değişimini incelemek isteyenler için oldukça iyi bir kitap seçimi olacaktır.

SHOLEH QUINN
Şah Abbas
İran'ı Yeniden Şekillendiren
Hükümdar
TÜRKÇESİ ZELİHA YILMAZER

Şah Abbas: İran'ı Yeniden Şekillendiren Hükümdar

Sholeh Quinn, Çev. Zeliha Yılmaz

İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2020, 181 sayfa, ISBN: 978-605-794789-5.

Furkan UÇAR*

Şah Abbas kitabının yazarı Sholeh Quinn California Üniversitesinde doçent olarak görev yapmaktadır. Araştırma alanı da Safevilerin 16 ve 17. yüzyıl tarihleridir. Ele alınan kitabında da bu dönemlerle alakalı araştırmalarını sunmuştur.

Tarih boyunca Türkler birçok coğrafyada birçok devlet kurmuştur. Bu coğrafyalardan biri de İran bölgesiydi. Burada Türkmenler tarafından kurulmuş ve İran tarihini de değiştirmiş olan bir devlet de Safevi Devleti'ydi. İşte bu kitapta, Safevi Devleti'nin belki de en başarılı dönemini yaşatan ve *Büyük* lakabıyla anılan Şah Abbas merkez alınarak, Safevilerin 1588-1629 yılları arasındaki tarihi anlatılmıştır. Kitap genel olarak Şah Abbas üzerinden ele alınmıştır. Savaşlara ayrıntılı bir şekilde değinilmemiş, sadece özet hâlinde anlatılarak geçilmiştir. Bununla beraber Abbas'ın, Safevi Devleti'ni nasıl bir değişime soktuğu ve kültürel alandaki yenilikler ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Özellikle Abbas'ın kültürel ve mimari alanda yaptıkları ve onun sanata verdiği önem okuru sıkmadan anlatılmıştır.

Kitap, yedi bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Safevi tarikatının kuruluşu ve kökeni hakkında bilgiler verilmekle beraber Safevilerin kuruluşu ve Kızılbaş kültürü ile alakalı bilgiler de verilmektedir. Ayrıca o dönemin önemli devletleri de zikredilmiştir. İkinci bölümde ise Abbas'ın doğuşundan 1598 yılına kadar geçen dönemde Safevi Devleti'nde yaşananlar, ayrıca Abbas'ın tahta çıkışı ve sonrasındaki icraatları detaylı anlatılmıştır. Şah Tahmasb'ın 52 yıllık saltanatının sonunda,

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, furkan.ucar@stu.fsm.edu.tr

yerine oğlu II. İsmail geçmiş fakat İsmail'in Sünniliğe olan yönelimi nedeniyle onun da öldürülmesinin üzerine devlet içinde büyük karışıklıklar çıkmıştı. Bunun üzerine Tahmasb'ın diğer oğlu, hafif kör olan Muhammed Hüdabende tahta çıkmıştı. İşte bu adamın oğlu olarak dünyaya gelen Abbas, önce II. İsmail zamanında ölüm tehlikesi yaşamış fakat onu öldürmekle görevli kişinin, öldürmeyip himaye etmesiyle beraber Abbas'ın kaderi değişmişti.

İkinci bölümde ayrıca, Abbas'ın babasına darbe yaparak onu tahtan indirmesinden ve akabinde çıkan Kızılbaş ayaklanmalarını kanlı bir şekilde bastırmasından söz edilmiştir. Daha sonra, Safevi Devleti'nin savaşmakta olduğu devletlerle barış yapıp yeni bir askerî yapılanmaya gitmesi de kitapta ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Kendisine bağlı olarak kurduğu ve Yeniçeri sistemine benzeyen Gulam sistemini başarıyla uygulayan Abbas, daha sonra bu ordu sayesinde sayısız yerler fethetmiştir. Bu bölümün sonlarında, Abbas'ın mutaassıp bir tarikat olan Noktaviler ile ilişkisi anlatırken, ayrıca onun bazı tarihçiler tarafından Timur'a benzetildiğine değinilmektedir. Tabii belki de Timur'un siyasi meşruiyetini kullanmak amacıyla olan Abbas, büyük devletlerde görülen bir taktiği uygulamıştır.

Üçüncü bölümde, I. Abbas'ın mimari faaliyetleri ve Safevi ekonomisi üzerindeki revizyonları anlatılmaktadır. Burada mimari yapılar çok iyi incelenmiş ve ayrıca I. Abbas'ın ekonomi siyaseti hakkında da ayrıntılı bilgi verilmiştir. Abbas'ın özellikle mimari yapıları inşa ettirirken yollarına çarşılar yaptırdığı ve bu yapılara giderken bu yollardan geçilmesi zorunlu olduğundan ekonomiye nasıl bir katkı sağladığı, zikredilmesi gereken hususlardan biridir. Aynı şekilde Ermenileri toplayarak İsfahan'a getirip onları ticarete sevk etmesi de dikkat çekici hususlardan biridir.

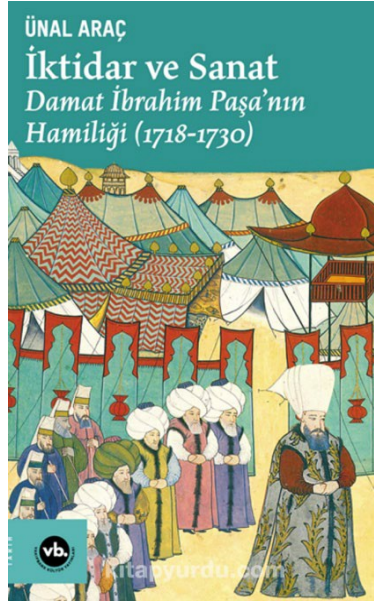
Dördüncü bölümde, Abbas ve din ilişkisi hakkında bilgiler verilmektedir. Özellikle Şah Abbas'ın İsfahan'dan Meşhed'e yalın ayak giderek hac vazifesini yerine getirmesi onun dinine bağlılığının en önemli örneğidir. Bu bölümde, Abbas'ın Hristiyanlarla ilişkisi de anlatılmıştır. Beşinci bölümde ise daha çok, Abbas'ın siyasi faaliyetlerinden söz edilmiştir. Safevilerin ateşli silahlara geçişi hakkında bilgiler verildikten sonra, Şah'ın önce Özbeklere, sonra da Osmanlılara karşı olan seferleri ve zaferleri hakkında bilgiler verilmiştir. Şah aynı zamanda Osmanlılara karşı Avrupa'dan ittifak arayışına girmiş ve birçok seyyah İran'a gelmiştir. Bu bölümde, Avrupa ile ilişkilerden de bahsedilmiştir.

Kitabın altıncı bölümde, I. Abbas'ın sanata duyduğu ilgi ve sanatçıları himaye etmesi anlatılmıştır. Burada bazı sanatçıların hayatına da değinilmiştir. Yedinci ve son bölümde ise 1612-1629 yılları arasında Abbas'ın siyasi politikasına değinilmiş ve çıktığı seferler, ölümü ve veliahtları hakkında da bilgiler verilmiştir. Bu bölümde ayrıca, Eşref ve Ferahabad Saraylarının inşası ve Abbas'ın sürekli buralarda kalması da değinilen konulardandır.

Kitabın bana göre en eksik yönü, siyasi olaylara yeterince değinilmemiş olmasıdır. Aslında siyasi olaylar, savaşlar anlatılsa da çok kısa şekilde geçilmiştir. Dönemin siyasi yapısını anlamak için bu kitap okunabilir olsa da yetersiz kaldığı, tarafımızca söylenebilir. Bununla birlikte Safevi Devleti'nin kültürel yapısı ve mimarisi hakkında bilgi edinmek için, en azından Abbas dönemi baz alındığında gayet yeterli olduğu söylenebilir. Akıcı üsluptaki kitap, kısa ve öz bir anlatıma sahip olduğundan

kolaylıkla okunabilecek bir kitaptır. Kitabın henüz başlarında Safeviler hakkında genel bilgilerin verilmesi de kitabı okurken bazı kavram ve olayları anlamayı kolaylaştırmaktadır. Tenkit edilecek en önemli husus ise Osmanlılarla ilişkilerle alakalı yeteri kadar bilgi verilmemesidir. I. Abbas'ın döneminde Osmanlılarla önemli ilişkiler yaşandığından, bu ilişkilere de ayrıntılı bir şekilde değinilmesi beklenmekle birlikte, belki de kitabın merkezinde Abbas olduğundan bu siyasi konulara çok fazla değinilmediği düşünülmektedir. Tenkit edilebilecek bir diğer konu ise Abbas'ın özel hayatına ve özelliklerine dair bilgilerin verilmemesidir. Abbas'ın dinî ve kültürel yapısı anlatılsa da, özellikle kişisel ya da fiziksel özelliklerinden bahsedilmemesi umulan ancak bulunamayan bir husustur. Yine de I. Abbas hakkında okunması gereken önemli bir kitap olduğunu söylemek mümkündür.

Son olarak, daha önce de zikredildiği üzere kısa ve akıcı bir dile sahip olan bu kitapta Abbas'ın bir resmi hariç resim veya harita bulunmamaktadır. Dipnotların sayısı çok olmasa da, oldukça fazla kaynaktan yararlanılmıştır. Bu kaynaklar arasında birincil kaynakların da yeterince bulunması, kitabın güvenilirliği açısından önemlidir.

İktidar ve Sanat - Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)

Ünal Araç

İstanbul, VakıfBank Kültür Yayınları, 2022, 408 sayfa, ISBN: 9786257447652.

Meltem BABACAN*

Ünal Araç, lisans ve lisansüstü eğitimlerini Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde tamamlamıştır. Oxford Üniversitesi Faculty of Oriental Studies'e bağlı The Khalili Research Centre'da misafir araştırmacı olarak doktora çalışmalarını sürdürmüştür. Doktora çalışmaları sırasında Fransa, Hollanda, Rusya, Ukrayna, Kırım ve İran'da araştırma ve belgeleme çalışmalarında bulunmuştur. "Osmanlı Sanatı ve Mimarisi", "Osmanlı Kentleri" ve "Osmanlı'nın Kültürel Etkileşimleri" konuları üzerine odaklandığı araştırmalarını, hâlen doktor öğretim üyesi olarak görev yaptığı Hacettepe Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümünde devam ettirmektedir.

Yazar, ele aldığı *İktidar ve Sanat - Damat İbrahim Paşa'nın Hamiliği (1718-1730)* adlı eserinde, Damat İbrahim Paşa'nın hayatına ve sanata olan ilgisine odaklanmaktadır. Damat İbrahim Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok önemli görevde yer almış, çok önemli bir devlet adamıydı. Kendisinin, aynı zamanda sanat ve kültüre de büyük bir ilgisi vardı. Kitap, Damat İbrahim Paşa'nın hayatını ve kariyerini detaylı bir biçimde ele alırken, aynı zamanda onun sanata ve mimariye katkılarını incelemektedir. Yazar, her kısmı başlıklar hâlinde ayrı ayrı ele alarak ilerlemiş. Ayrıca karşılaştırmalarla farklı iddiaları ele alıp, bu iddialarla ilgili seçme örnekler vermiştir. Bu bilgileri görsellerle destekleyerek okuyucuya aktarmıştır.

Kitap; giriş bölümünün ardından "Nedimlikten Sadrazamlığa: İbrahim Paşa'nın Yükselişi", "İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliğine Zemin Hazırlayan Entelektüel Ortam", "III. Ahmed'in İlgi ve

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, meltembabacann@gmail.com

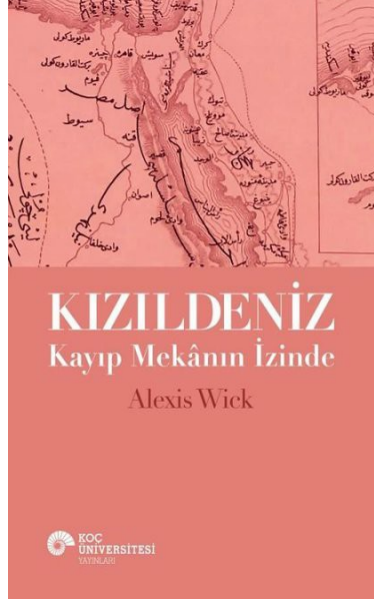
Beğenilerinin, İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliğine Etkileri", "Geleneğin İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliğindeki Rolü", "Sadrazamlık Görevinin Banilik ve Hamilik Politikalarına Yansıması", "Kamusal Temsiller ve Kültürlerarası İlişkiler Bağlamında İbrahim Paşa'nın Banilik ve Hamiliği", "Saraydan Otağa: 1730 İsyanı" olmak üzere yedi ana başlıktan ve bir sonuç bölümünden oluşmaktadır. Yazar, konuları ana başlıklar altında alt başlıklarla ayrı ayrı ele almıştır.

İbrahim Paşa'nın banilik ve hamilik girişimlerini irdeleyen bu çalışma, 1718-1730 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan tarihsel gelişmeleri bütüncül bir bakış açısıyla ve karşılaştırmalı kültür tarihi verileri ile ele alarak; İbrahim Paşa'nın aynı zamanda politik bir tercih ve söylem aracı hâline dönüştüreceği hamilik tercihlerinin tarihsel arka planını ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Sultanın vekili konumundaki İbrahim Paşa'nın banilik ve hamilik tercihlerinde sultanın ilgi ve beğenileri, İbrahim Paşa'nın entelektüel birikimi ve ilgi alanları, Osmanlı elitlerinin hamilik geleneği, sadrazamlık görevinin beraberinde getirdiği yetki ve sorumluluklar gibi etkenlerin yanı sıra; siyasi paydaşları ile yaşadığı gelişmelerle, İbrahim Paşa'nın banilik ve hamilik politikaları ve tercihleri arasındaki ilişkilerden bahsedilmiştir. Osmanlı'nın politik gündemini belirleyen konularla İbrahim Paşa'nın banilik ve hamilik tercihleri arasındaki ilişki irdelenmiştir. İbrahim Paşa'nın panelinde yaptırılan mimari eserler ve himayesinde gerçekleştirilen yazma, hat sanatı, geleneksel el sanatları, şiir gibi sanatsal ve edebî üretilere konu olan yapıtların her biri ayrı ayrı birer katalog olarak incelenmek yerine, ait oldukları dönemin siyasi, askerî, sosyal, dinî ve kültürel gelişmeleri ekseninde değerlendirmiştir.

Birinci bölümde, İbrahim Paşa'nın siyasi kariyerine odaklanılmıştır. Kariyerinin ilk yıllarından itibaren aldığı idari, mali ve askerî görevler sonucunda kazandığı yetkinliklerinden bahsedilmiştir. Bu bölümde, 1718 yılında Osmanlı ile Avusturya-Venedik arasında imzalanan Pasarofça Antlaşması'nın tasdik edilmesi için diplomasının haklarını kullanan ve sadrazamlığı ancak bu antlaşmaya zemin hazırlayan koşulların sağlanmasından sonra kabul eden İbrahim Paşa'nın yöneticiliğinin ilk yıllarında, uzun süren savaşlar sonrasında Osmanlı ekonomisini düzeltme girişimleri de incelenmektedir. İkinci bölümde ise İbrahim Paşa'nın banilik ve hamilik politikalarına yön veren düşünsel ortam ele alınmıştır. Üçüncü bölümde, Sultan III. Ahmed'in hattatlık yönüne değinilmiştir. Sultanın hattatlık ve şairlik yönünün farkına varan İbrahim Paşa'nın, sultanın ilgi ve beğenileri etrafında şekillenen hat ve şiir merakı ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, Osmanlı saray kültürünün İbrahim Paşa'nın banilik ve hamilik politikalarına etkileri tartışılmıştır. Bu bölümde, İbrahim Paşa'nın yaptırdığı saray, kasır, hasbahçe ve köşkler, inşaat hâlleri dikkate alınarak ele alınmıştır. Beşinci bölümde, nüfus artışının, yangın ve depremlerin kentin yeniden imarında oynadığı rollere değinilmiştir. İbrahim Paşa'nın sadrazam olarak, taşra kentlerinin imar ve güvenliğini sağlanmasında üstlendiği görevler ele alınmıştır. İbrahim Paşa'nın farklı dinî gruplar arasındaki dengeyi sağlayabilmek için tarikat çevrelerini himayesinden söz edilmiştir. Altıncı bölümde ise İbrahim Paşa'nın çeşitli şenlik, ziyafet, gösteri, eğlence ve sohbet olayları politik bir araç olarak kullanma

yöntemleri üzerinde durulmuştur. Yedinci ve son bölümde ise Sultan III. Ahmed'in tahtan indirilmesi, İbrahim Paşa'nın ise sadrazamlık hayatını kaybetmesi ile noktalanacak 1730 isyanına neden olan siyasi, askerî, ekonomik ve sosyal nedenler ele alınmaktadır.

Yazar, her bölümü oldukça kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Kitap; anlaşılır, sade ve akıcı bir dille yazılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kültürel tarihine ilgi duyan herkes için uygun bir eserdir. Araştırmacılar ve akademisyenler için zengin bir kaynaktır. Kitap, detaylı bir araştırma ve kapsamlı bir içerik sunmaktadır. Kitapta 127 adet görsel kullanılmıştır. Bu görseller, yazarın bahsettiği konuları daha iyi anlamak açısından oldukça yararlı ve bilgilendirici olmuştur. İstatistiki çıkarımlar doğru bir şekilde verilmiştir. Kaynak gösterimi oldukça başarılıdır. 1.195 dipnot kullanılmış, dipnotlarda uzun açıklamalara yer vermiştir. Bu da konu üzerinde daha önce araştırma yapmamış bir okuyucunun konuyu kavraması açısından kolaylık sağlamaktadır. Birincil kaynaklardan fazlasıyla yararlanılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinin yanı sıra Bulgaristan, Fransa Dış İşleri Arşivi ve İngiltere Millî Arşivi'nden faydalanılması, önemli bir araştırma yapıldığını gösterir. Kaynakça, yazar adına göre alfabetik sıralanmış, tek bir kaynakça listesi hâlinde verilmiştir. Bu yöntem, metnin içinde atıf yapılan kaynağın kolaylıkla bulunması adına öğrenciler ve araştırmacılar için kolaylık sağlayacaktır. Kaynakça bölümünde herhangi bir imla ya da tarih hatasına rastlanmamıştır. Künye bilgileri doğru ve tutarlı yazılmıştır. Özetle, konuyla ilgilenenler için faydalı bir eserdir.

Kızıldeniz - Kayıp Mekânın İzinde

Alexis Wick, Çev. Ezgi Dikici

İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2023, 318 sayfa, ISBN: 978-625-8022-39-1.

Batuhan TAŞKIN*

Kızıldeniz ve Mısır, tarihsel süreç içerisinde oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bilhassa ticari yönüyle ön plana çıkmasıyla da doğu ile batı mallarının karşılıklı olarak takas edildiği bir üs bölgesi görevi de görmüştür. İslam fetihleri öncesinde Kızıldeniz ve Mısır bölgesinde Doğu Roma/Bizans egemen olmuştur. Daha sonra Mısır'a hâkim olan Müslümanlar ise karşılıklı olarak Kızıldeniz üzerinde egemenlik kurmayı başarmışlardır. İslam devletinin başına sırasıyla geçen Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde de bu egemenlik sürmüştür. Nitekim Abbasiler döneminde bu bölgeye atanan Türk valilerin Tolunoğulları ve İhşidiler olarak iki devlet kurmaları ve daha sonrasında da Şii Fâtımîlerin bölgeye egemen olmasıyla birlikte farklı koşullar ortaya çıkmıştır. XI. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Haçlı Seferleri karşısında ilk olarak Eyyubilerin ve daha sonrasında da Memlûklerin göstermiş olduğu mücadeleler neticesinde Mısır ve Kızıldeniz, Haçlı tehlikesine karşı savunulmuştur. Ayrıca Memlûkler bu bölgeyi Moğol tehdidine karşı da savunmuşlardır. Bu dönemlerde ise bölgenin ticari önemi hiçbir şekilde kaybolmayarak artışa geçtiği görülmüştür. Bölgeye Osmanlıların hâkim olması ve Avrupalıların başlatmış olduğu Coğrafi Keşifler neticesinde farklı koşulların geliştiği görülmüştür. Ayrıca bu koşulların da tarih yazımına etki ettiği görülmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda yazımızın konusu olan *Kızıldeniz* adlı eser Alexis Wick tarafından kaleme alınmıştır. Toplam beş bölümden oluşan eserde ortaya konulan tezler bütünsel bir biçimde yalın bir anlatıma sahiptir. Nitekim derinlemesine bir anlatıma sahip olması, destekleyici

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Bölümü, İstanbul, batuhan.taskin@stu.fsm.edu.tr

birden fazla örnek verilmesi, sorunsallar çerçevesinde metnin inşası ve gerek arşiv belgeleri gerek bu zamana kadar yapılmış olan araştırma eserlerinin sentezlenmesiyle *Kızıldeniz* tabirinin oluşumuna ve tarihsel sürecine farklı bir bakış açısı sunulmaktadır.

Birinci bölüm olarak nitelendirilen “Ortadaki Yer: Kızıldeniz’in Jeo-tarihi” adlı başlıkta doğrudan dünya tarihi, tarih yazımı ve Osmanlı Kızıldenizi tabirinin neden tarih yazımı literatürüne girmediğini ortaya konarak yeni tezler oluşturulmuştur. Yazar, tarih yazımını Hegel ve Ranke üzerinden aktararak bölgesel mekânların ve coğrafyanın da tarihinin yazılabileceğini ve siyasi tarihin söylemleriyle sentezlenerek farklı bölgelerdeki toplumların kültürlerinin de öğrenilebileceğini aktarmıştır. Bu çıkarımı doğrultusunda kahve ve kahve kültürünü ön plana çıkararak, bu bölgenin tarihsel kültür portresini oluşturmuştur. Böylece Hegel’in “dünya Avrupa’dan ibarettir ve Avrupalıların ele aldığı şeylerin tarihi yazılır” fikrine de karşı çıkmıştır. Bu bölümde ayrıca Avrupa hegemonyasından önce Kızıldeniz’in isimlendirilmesi üzerinde de durarak, Akdeniz ve Mısır gölgesinde kalmayarak farklı bir bakış açısı getirmeyi amaçlamıştır. Eski isimlendirmelerin dışında coğrafya hakkında da bilgiler verdiği görülmüştür. Böylece Avrupa merkezli tarih anlayışı ve yazıcılığına alternatif olarak yeni bir boyut kazandırmayı amaçlamıştır.

İkinci bölümde, okuyucuyu iki alt başlık karşılamaktadır. Bunlardan ilki “Alaturka Talasolojisi” başlığıdır. Bu kısımda yazar, doğrudan modern Osmanlı tarih yazıcılığı üzerindeki tartışmalara ve Osmanlı Kızıldenizi üzerindeki kavramsal ve mekânsal tartışmalara değinmiştir. Burada da Avrupa merkezli bakış açısını eleştirerek, Joseph von Hammer ve Herbert Gibbons gibi isimlerin ortaya attığı Oryantal bakış açısının tarih yazımını etkilediğine değinmiştir. Bu bölümün ikinci başlığı ise “Tarih Felsefesine İlişkin Altı Tez” adını almıştır. Yazar bu kısımda, Kızıldeniz’in coğrafi olarak Osmanlılar tarafından bilindiğini ancak özel bir isimlendirmeye gitmeden Osmanlı Kızıldenizi tarihinin bulunmadığını tespit etmiştir. Bu tespit neticesinde, tarih felsefesinden de hareketle ortaya altı tez atarak, neden olmadığına dair farklı bakış açıları geliştirmiştir. Tezlerinin tamamında ise Avrupa merkezli bakış açısını eleştirmiş ve Avrupalıların kendi Kızıldeniz tabirlerini kullanmasındaki temel sebebin ekonomik ve siyasi çıkarlar olduğunu öne sürmüştür.

Üçüncü bölüm olarak nitelendirilen “Osmanlı Kızıldeniz’inin Otoportresi 21 Haziran 1777” adlı başlıkta, Akdeniz tarihçiliğinin ünlü isimlerinden Braudel’in ortaya koyduğu analitik ve nesnelci bakış açısının bir kenara bırakıldığı görülmektedir. Bunun yerine doğrudan arşiv belgelerinin verdiği bilgiler ve ortaya konulmuş olan dönem şartları üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Böylece dönemin Osmanlı dünyasının denize karşı tutumları neticesinde merkezî otoritenin politikaları analiz edilmiştir. Ayrıca Osmanlı Kızıldenizi tabirinin olmamasının nedenini dönem şartları içerisinde inceleyerek, tarih yazımındaki katı kuralları ortadan kaldırmıştır.

Dördüncü bölüm olarak nitelendirilen “Kızıldeniz’in Bilimsel Olarak İcadı” adlı başlıkta, Kızıldeniz’in bilimsel yollarla siyasallaştırılmaya çalışılmasından bahsedilmektedir. Nitekim Britanya’nın öncülüğünü yaptığı bu hareketin doğrudan emperyal yayılcılığına bağlı politikalar

ortaya koyulmuştur. Böylece bilimin de para ile ayakta durduğu bir dönemde Kızıldeniz kavramının icat edilmesi, Süveyş Kanalı'nın yapımı ve Mısır'ın Britanya hâkimiyetine girmesi ortaya atılan bu tezi doğrular niteliktedir. Ayrıca farklı bir coğrafyadan ve kültürden gelen bir oluşumun otorite kurması adına aidiyet oluşturmasını da unutmamak gerekmektedir. Bununla birlikte, ekonomik çıkarların da doğrudan kontrol altına alınmasıyla para, bilim ve siyaset üçgeninin kavramların oluşumundaki etkisi de ortaya konulmuştur.

Beşinci ve son bölüm olarak nitelendirilen “Talasomani: Modernite ve Deniz” adlı başlıkta ise yazar, modernite kavramı doğrultusunda deniz ve denizciliğin nasıl evrildiğini ortaya koymuştur. Ayrıca denizin modernite ile ön plana çıktığını da aktarmıştır. Ancak yazarın burada ortaya koyduğu fikre katılmamaktayız. Nitekim modernite öncesindeki süreçlere bakıldığında, denizin her zaman ön planda olduğu görülmektedir. Zira Antik Çağdaki Pers-Yunan Savaşları sırasında savaş gemileri kullanılmış ya da ticaret için gemiler kullanılmış; Orta Çağlarda Venedik, Cenova gibi İtalyan devletler denizaşırı seferlerle doğu-batı arasında ticaret yapmış ve hem Avrupa hem de dünya tarihini derinden etkileyen Coğrafi Keşifler denizler üzerinden olmuştur. Saydığımız bu örnekler doğrultusunda denizin, insanlık tarihinde her zaman ön planda olduğu görülmektedir. Ayrıca insanlık tarihi sürekli olarak, geçmişten edinilen tecrübeler neticesinde geleceğe şekil verdiğine göre bu çıkarımın eksik olduğu daha rahat anlaşılabilir. Yazar, mekânsal ve zamansal kavramlar doğrultusunda 1850'lerden itibaren hem Osmanlıların hem de Mısırlıların Kızıldeniz tabirini benimsediğini aktarmıştır. Bu durum da, Britanya'nın ortaya koyduğu politikanın bölge halkı ve Osmanlı üzerinde epey etkili olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Wick tarafından kaleme alınan bu eser, tarihçilikle ilgili birçok konuya eleştiriler ve yeni bakış açıları getirmiştir. Nitekim Kızıldeniz'in tarihin her sürecinde var olmasına ve önemli bir konumda olmasına rağmen 1850'lerden sonra özel bir coğrafi adla anılmaya başlamasının nedenleri ortaya konulmuştur. Ayrıca farklı soruların üzerinde durulması da bu konuda araştırma yapacaklar için yeni ufukların oluşmasında etkili olacaktır. Tüm bunların yanında, metot dışında tarih felsefesinden de yararlanarak Kızıldeniz'in mekânsal ve zamansal kavramlarının dönem dönem değişimini ortaya koyması da eserin niteliğini ortaya koymaktadır.

Selanik - Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri 1830-1912

Meropi Anastasiadou, Çev. Işık Ergüden

İstanbul, Alfa Yayınları, 2022, 504 sayfa, ISBN: 978-625-4495-67-0.

Furkan DOĞDU*

Osmanlı Devleti'nde, Tanzimat dönemi ile birlikte siyasi ve sosyal alanda birçok değişim gerçekleşmiştir. Değişimin yaşandığı alanlardan biri de şehir yapılanmalarıdır. Bunun sebebi olarak; 19. yüzyılda Avrupa temelli yaşanan birtakım gelişmelerin şehir yapılanmasında değişimin zorunluluğunu da beraberinde getirmesi gösterilmektedir. Osmanlı şehir teşkilatlanmasının bir örneği olarak karşımıza çıkan Selanik, Tanzimat dönemi ile birlikte değişen şehirler içinde örnek niteliğindedir. Bugün için Balkan coğrafyasında bulunan bu şehir, konum itibarıyla Makedonya bölgesi olarak anılan Yunanistan'ın kuzeyindeki bölgededir. Osmanlı döneminde ise bu durum ismen değişiklik göstererek, Rumeli vilayetinde bulunan Adalar Denizi'nin kuzey kıyılarında bulunan şehirdir Selanik. Meropi Anastasiadou'nun kaleme aldığı *Selanik - Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri 1830-1912* kitabı da bu şehrin 19. yüzyılda geçirdiği dönüşüme ışık tutmaktadır.

Osmanlı sosyal yaşantısı konusunda verdiği eserlerle tanınan Meropi Anastasiadou NAS'te (Centre National de la Recherche Scientifique-Ulusal Bilim Araştırma Merkezi, Fransa), 1999-2003 yılları arasında da IFEA'de (Institut Français d'Etudes Anatoliennes-Fransız Anadolu Araştırmalar Enstitüsü) araştırmacı olarak bulunmuştur. Yazarın, 19. yüzyıl Osmanlı toplumuyla ilgili (Müslüman kitapçılar, Müslümanlığa geçenlerin sosyoekonomik durumları, etnik-dinî cemaatlerin modernizasyonu, Osmanlı kentlerinde hayırseverlik) pek çok makalesi yayımlanmıştır. Bunların yanı sıra, Selanik şehrinin Tanzimat dönemi ile birlikte yaşadığı değişimi konu edinen *Selanik* kitabının da

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Tarih Bölümü, Samsun, dogdu.furkann@gmail.com

yazarıdır.

Meropi Anastassiadou'nun kaleme aldığı, orijinal ismiyle *Salonique, 1830-1912: une ville ottomane à l'âge des Réformes* kitabının, Işık Ergüden tarafından Türkçeye çevrilmiş hâli olan *Selanik - Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri 1830-1912*, ilk kez Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından 2001'de okuyucusuyla buluşturulmuştur. Alfa Yayınları tarafından 2022'de İstanbul'da yeniden baskısı yapılmıştır. Kitabın kapağı; krem renginin üzerine yerleştirilmiş, Selanik'e ait 5 kartpostalın hazırlanmış kolaj çalışmasından ve onun hemen altında sırasıyla siyah, kahverengi ve mavi renklerle hazırlanmış başlık bölümünden oluşmaktadır. Ebat olarak 13.5 x 21 cm ölçülerine sahip olan kitap toplamda 504 sayfadan oluşmaktadır.

Kitap, “Önsöz” ile başlamasının ardından “Giriş” bölümünü takip eden 4 ana bölümden ve ardından gelen “Sonuç” bölümünden oluşmaktadır. Bu bölümlerin yanı sıra “İçindekiler” kısmına kitabın başında olmak suretiyle, “Kaynaklar”, “Kaynakça” ve “Dizin” bölümlerine de kitabın sonunda yer verilmiştir.

Yazar, kitabın ön sözüne, konu ile ilgili yerel kaynakları kullandığını belirterek başlıyor. Ardından konunun sınırlarının bu minvalde çizildiğini belirten yazar, kitabın araştırma aşamasında yararlandığı arşivlerden ve çalışmalardan bahsediyor. Aynı zamanda çalışmaya yardımcı olan kişilere de teşekkürünü iletiyor.

Kitabın “Giriş” (s. 13-54) bölümüyle birlikte, yapılan araştırmaya bir başlangıç yapıyor. Bölüm, beş alt başlıktan oluşmaktadır. Giriş bölümünde yazar, kitabın içeriğini sorular cevaplarımışçasına açıklıyor. İlk olarak “Neden Selanik?” sorusuna cevap arıyor yazar. Bu bölümde; Selanik'in bir konu sınırlaması olduğunu söylerken, bu şehrin Osmanlı'nın Tanzimat döneminde değişen şehirlerine örnek teşkil ettiğini belirtmektedir. Ayrıca örnek oluşturma sebebini de gene bu bölümde açıklamaktadır. Ardından gelen “Sorular” bölümü kitabın cevap verdiği soruların kısa bir özeti denebilecek düzeydedir. Tanzimat döneminde değişen ve gelişen şehir yapısı açıklanarak başlanan bölümde, demografik ve sosyal içerikli birtakım sorular araştırma doğrultusunda kısaca açıklanmaya çalışılmıştır. Peşi sıra gelen “Yöntem”, “Araştırma” ve “Kaynaklar” bölümleri, kitabın hazırlanış aşaması sırasında yararlanılan literatür ve teknik konuların açıklayıcısı konumundadır.

Giriş kısmındaki ön bilgilendirmenin ardından, birinci bölüm olan “Tanzimat'ın Şafağında Bir Osmanlı Şehri” bölümü yer almaktadır. Bu bölümde, 1839'da yayımlanan Tanzimat Fermanı'nın öncesinde Selanik şehri hakkında bilgi verilmektedir. Bölüm sırasıyla “Şehrin Görünümündeki Temel Öğeler”, “Çoğul Şehir” ve “Dayanaksız Şehir Dokusu” olmak üzere üç alt başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlık olan “Şehrin Görünümündeki Temel Öğeler” bölümünde okuyucuya, şehrin görüntüsünde etkili olan doğal ve beşerî unsurlardan bahsetmektedir. Şehri çevreleyen sur yapısının tarihsel sürecinden bahseden yazar, aynı zamanda mimari olarak betimlemesini yapmaktadır. Selanik'in silüetinde rol üstlenen liman ve ibadethaneleri de ayrı birer bölümde anlatmaktadır. Limanın ticari açıdan Selanik'in önem atfedilen özelliklerinden olduğu vurgulanmaktadır. Şehir

silüetinde etkisi olan ibadethanelerden de cami, tekke ve mescitler, kilise ve sinagoglar olarak ayrı ayrı bahsedilmektedir. “Çoğul Şehir” bölümünde, şehirdeki Müslüman, Hristiyan ve Yahudi toplumların yaşamına dikkat çekilerek, yaşadıkları mahalleler ve nüfusları hususunda demografik bir yaklaşım ortaya konulmaktadır. Sonrasında yer alan “Dayanaksız Şehir Dokusu” bölümünde ise şehrin su kanallarına olan uzaklığı ve bunun yarattığı problemlere değinilmiştir. Şehrin, bataklıklara olan yakınlığı dolayısıyla çıkan sıtma ve başka türden hastalıklarla karşılaştığı da belirtilmektedir. Bunun yanı sıra sık sık çıkan yangınlar ve bu yangınlara karşı verilen mücadele de bölümde işlenen konulardandır.

Kitap, Tanzimat öncesi dönemi anlatmasının ardından gelen ikinci bölümde “Selanik’in Yeni Yüzü” diyerek, değişen şehir yapısına dikkat çeker. Bu bölüm altı başlıktan oluşmaktadır. İlk olarak “Tanzimat’ın İzindeki Osmanlı Şehri” alt başlığı altında, Tanzimat Fermanı sonrası değişen Selanik şehir yaşantısından bahis açılır. Bu bölüm, diğer alt başlıklarda anlatılacak konulara da girizgâh niteliği taşımaktadır. İkinci alt başlık olan “Şehir Kalkınıyor ve Büyüyor” kısmında, ekonomik olarak Selanik’in gelişimine, sağlık hizmetlerinin giderek gelişmesine ve bunlara bağlı olarak şehirde yaşanan nüfus hareketliliğine değinilir. Şehrin sur yapısı dışında da yaşamının hareketliği “İlk Dış Mahalleler” bölümünde anlatılmaktadır. Şehrin sınırlar ve nüfus bakımından genişlemesiyle, giderek artan ticaret faaliyetleri dolayısıyla dar gelen limanda yapılan değişikliklerin konu edildiği bölüm ise “Sağlık, Düzen, Güzelleştirme: Selanik’te Tanzimat Şehirciliği”dir. Bölümün son iki alt başlığı “Şehirde Daha İyi Yaşamak” ve “Modernleşmenin Anıtları” olarak adlandırılmıştır. Bu bölümlerde, şehir yapısında değişen ve eklenen unsurlar ele alınmıştır. İçme suyunun ulaşılabilirliğinin artırılması, hava gazının giderek yaygın bir kullanım alanı bulması, tramvay ve demir yolu taşımacılığının gelişimi şehrin yaşam kalitesinin arttığını vurgularken; okul, banka, kafeler, oteller, büyük mağazalar ve fabrikaların açılması da şehrin modernliğinin giderek arttığının ispatı sayılmıştır.

Yazar, kitabın üçüncü bölümünü “Sıradan İnsanların Evi” başlığı altında okuyucuya sunar. Selanik’in demografik yapısına vurgu yapılan bu bölüme “Sıradan İnsanlar Nasıl Tanımlanmalı?” alt başlığı ile giriş yapmaktadır. Demografik yapıyı tespit etmekte kullandığı kaynakları tanıtan yazar, Osmanlı’da ölen kişinin miras bıraktığı malların belirtildiği tereke defterlerinden ve Fransız Konsolosluklarının tuttuğu, vefat sonrası envanterlerden bahsetmektedir. Akabinde “Tanzimat’ın Şafağında Selanik Evleri” alt başlığında, araştırılan kaynaklardan edinilen bilgiler doğrultusunda *sıradan* denilen insanların dönem şartları içerisindeki yaşantısına dikkat çekmektedir. Bu bölümde, öncesine tarihlenen arşiv belgelerini kullanan yazar, şehrin demografik yapısını tablolarla anlattığı gibi, mahallelerde yaşayan insanların isim ve mallarını da yine belgeler doğrultusunda okuyucunun dikkatine sunar. “1900’lere Doğru Ev Ortamı” bölümünde ise bir önceki bölümde yaptıklarının aynısını bu sefer Tanzimat sonrası döneme dair arşiv belgelerini kullanarak tekrarlar. Fransız Konsolosluk kayıtlarına göre, Selanik’te yaşayan Fransızların ekonomik ve sosyal durumundan bahsedildiği bölüm ise “Fransa Kolonisi” olarak isimlendirilmiştir.

Kitabın dördüncü ve son bölümü ise “Bir Geçiş Toplumu” adıyla sunulmuştur. Bu bölümde yazar, Selanik’te yaşayan nüfusun (diğer bölümlerde yaptığı üzere Tanzimat öncesi ve sonrası olarak ayırarak) işğal ettikleri meslekleri işlemiştir. “Çarşı-Pazarın Küçük Dünyası ya da ‘Geleneksel Meslekler’” kısmında işlenen konu, başlıktan anlaşılacağı üzere şehirde yapılan geleneksel mesleklerdir. Bunun yanı sıra bu bölümün girişinde, hangi kaynaklardan yararlandığı da belirtilmektedir. Tanzimat öncesi dönem mesleklerinin konu edildiği bölümde, etnik gruplar ve mahalle temelindeki mesleki dağılım da işlenen konular arasındadır. Sonrasında gelen “1900’lere Doğru İş Dünyası” başlığı altında ise Tanzimat sonrası dönem kaynakları ışığında, değışen mesleki yapılar anlatılmaktadır. “1900’lere Doğru Selanik ‘Yükselen Sosyetesı: Kimlik ve Yaşam Tarzları’” başlıklı bu bölümde, 18. yüzyıl ortaları ve sonlarına doğru şehirde yaşayan varlıklı, saygın ve din adımları yani elit diye tabir edebileceğimiz bir kesimden bahsedilmektedir. Bu kitlenin yaşam tarzına dikkat çeken yazar, ayrıca cemaatler, mason locaları ve etki çevrelerine de değinmektedir. “Balkan Kasırgasında Selanik” kısmında işlenen konular ise; Bulgar Eksarhlığı’nın kurulmasıyla Bulgarların özerkleşme sürecinin hız kazanması, 1890-1908 tarihleri arasında Balkanlarda giderek artan milliyetçilik düşüncesi ve bunun şehre olan etkileri, II. Meşrutiyet dönemini başlatan 1908 Jön Türk devriminin Selanik’teki etkisi ve 1912’de şehrin Yunanlılar tarafından işğali olarak sıralanabilir.

Selanik - Tanzimat Çağında Bir Osmanlı Şehri 1830-1912 kitabı, yazarın 1995’te École des Hautes Sciences Sociales’te sunduğu doktora tezinin üzerinde gerekli değışiklikler yapılarak yayına hazır hâle getirilmiştir. Bir akademik çalışmanın eseri olan bu kitap, kullanılan kaynaklar ve objektif üslubun korunması noktasında bunu belli etmektedir. Bununla birlikte dil ve üslubun sade olması pek çok okuyucuya hitap eder cinstendir. Yazar, çalışmasında Osmanlı arşiv kaynaklarından Selanik şer’iye sicilleri ve vakıf defterleri gibi belgelerden yararlanmanın yanı sıra, basılı kaynak olarak Selanik Vilayet Salnâmesi’ni de kullanmıştır. Ayrıca Fransız arşiv kaynaklarından birçok belgenin haricinde Yunan kaynaklarından da yararlanmıştır. Arşiv kaynaklarından başka, matbu eserlerle de çalışma desteklenmiştir.

Eser, Selanik şehir tarihini, bir kısmını da olsa inceleme çabasıdır. Yazarının da dediğı gibi; “Geçici bir son (kitabın sonunu kastederek), çünkü birçok soruna şöyle bir dokunabildik, oysa bunlar sonraki araştırmaların konusu olmayı hak ediyor.” Bu durum, tarih konulu diğer eserler için olduğu gibi bu kitap için de geçerliliğini sürdürmektedir.

Türkiye Tarihindeki İlk Darbe Teşebbüsü: Fedailer Cemiyeti ve Kuleli Vakası

Önder Ege

İstanbul, Kopernik Kitap, 2023, 130 sayfa, ISBN: 978-625-6994-01-0.

Hüseyin ERGİN*

Dr. Önder Ege, 1967 yılında Tarsus'ta dünyaya gelmiştir. Tarsus Lisesinden mezun olduktan sonra Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesinde lisans, Mersin Çağ Üniversitesinde yüksek lisans, Kadir Has Üniversitesinde de doktora eğitimini tamamlamıştır. İngiltere'de Savernvale Akademi'de İngilizce öğrenimi görmüştür. 1995-2020 yılları arasında avukatlık yapmıştır. Yazarımızın, özel hukuk alanında basılmış kitapları, gazete ve dergilerde yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır. Özellikle hukuk tarihi, spor tarihi ve sosyal tarih alanlarında araştırmalarını ve çalışmalarını sürdürmektedir.

Yazar, kaleme aldığı *Türkiye Tarihindeki İlk Darbe Teşebbüsü: Fedailer Cemiyeti ve Kuleli Vakası* adlı eserinde bu kitabın yazım amacının sosyal tarih açısından bazı çıkarımlara ulaşmak olduğunu beyan etmektedir. Kitabın oluşmasında ise Burak Onaran'ın, darbe teşebbüsü üzerine yaptığı çeşitli araştırmaların ve ortaya çıkardığı belgelerin önemli rol oynadığını söylemektedir. Kitapta, anlamı merak edilebilecek kelimelerin, kullanılmasının hemen ardından tanımı yapılmaktadır. Kitabın ekler kısmında ise Islahat Fermanı ve Fedailer Cemiyetinin lider kadrosu hakkında istintaknameler verilmiştir. Birincil kaynak kullanımı ve dönem şahsiyetlerinin görüşlerine çokça yer verilmiştir. Bunun yanı sıra günümüz tarihçilerinin ve araştırmacılarının görüşlerine de detaylıca yer verilmiştir.

Eser, 13 ana bölümden oluşmaktadır. Bunlar sırasıyla, “Önsöz”, “Giriş”, “Tanzimat Dönemi Reformları”, “Reformlara Yönelik Tepkiler”, “Şeyh Ahmed Efendi”, “Lider Kadronun Oluşması”,

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İnsan ve Toplum Fakültesi Tarih Bölümü, İstanbul, huseyin.ergin@stu.fsm.edu.tr

“Fedailer Cemiyeti”, “Darbe Hazırlıkları”, “Kuleli Vakası”, “Kuleli Cuntası’nın Siyasi Yapısı ve Amacı”, “Kuleli Vakası ve Şehzade Abdülaziz”, “Kuleli Vakası Sonrasındaki Gelişmeler” ve “Sonuç”tur.

Ön söz kısmında Fedailer Cemiyeti ve Kuleli Vakası ile ilgili kısa bir fikir beyan edilmekle beraber, bu cemiyetin amacının Şehzade Abdülaziz’i tahta çıkarmak olduğundan bahsedilmektedir. Giriş kısmında ise kitabın amacına uygun olarak Fedailer Cemiyeti ve Kuleli Vakası’na giriş yapılmaktadır. Bu oluşumu oluşturan alt zemin hakkında bilgilendirmelerle beraber, özellikle kısmen yabancı diyebileceğimiz kelimeler kitapta açıklanmaktadır. Bu bölümde aslında bütün konuya bir giriş yapmak hedeflenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda 16. yüzyılda baş gösteren bozulmalar hakkında kısa bir bilgilendirme yapmakla beraber, çeşitli yazar ve araştırmacıların görüş ve düşünceleriyle beraber konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ele alınan temel konular, Tanzimat Fermanı ile başlayan Tanzimat dönemi, toprak rejimleri, Kırım Savaşı ve Islahat Fermanı olmuştur. Özellikle Tanzimat Fermanı anlatılırken İngiliz diplomatların ve yine İngiliz tarihçilerin fikir ve görüşlerine yer verilmiştir. Bu bölümün dönemsel şartlarını anlamak için Doğan Avcıoğlu’nun “Pabuççu Muştası” adlı köşe yazısına başvurulmuş ve bu esere yer verilmesi tercih edilmiştir. Bölümün son kısmında da Kuleli Vakası’nın temel amacının Sultan Abdülmecit’i devirmek olduğu yinelenmiştir.

“Tanzimat Dönemi Reformları” adlı bölümde ise, adından da anlaşılacağı üzere yazar, Tanzimat dönemi reformlarını ele almaya çalışmıştır. Özellikle bu dönemde, başlangıç yılından itibaren yapılan yenilikler yıllara göre anlatılmış ve sıralanmıştır.

“Reformlara Yönelik Tepkiler” adlı bölümde ise özellikle, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla beraber Müslüman ahalide, gayrimüslimlere verilen imtiyazların artması hasebiyle oluşan hoşnutsuzluk ele alınmaktadır. Bu döneme ait birkaç muhalif hareketten de ayrıca bahsedilmiştir. “Şeyh Ahmed Efendi” bölümünde, Kuleli Vakası’nın esas aktörü olan Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi’den bahsedilmektedir. Öncelikle onun imajı anlatılmıştır. Bu önemlidir çünkü birinin ardından gidebilmeniz için onun bir imajının olması gerekmektedir. Bölümde, bu imajın nasıl oluştuğuna, onun Kuleli Vakası’ndaki amacına, Kuleli yargılanmasındaki ifadelerine, asıl amacına ve fikirlerine yer verilmiştir. Yazarımız özellikle, Kuleli Vakası sürecini ayrı tutarak onu “kahraman”, “vatansever” olarak nitelendirmiştir. Islahat Fermanı’nın onun için kabul edilemez bir adım olduğu ayrıca anlatılmaya çalışılmış ve giriştiği mücadeleden bahsedilmiştir.

“Lider Kadronun Oluşması” adlı bölümde, bu kadronun özellikle askerî, sivil, bürokratik, ilmî ve dinî alanlardan oluşan bir kitle olduğu vurgulanmaktadır. Bu bölümde karşımıza, Fedailer Cemiyetinin diğer kurucusu olan Ferik Çerkes Hüseyin Daim Paşa çıkmaktadır. Yazarın, rütbeleri ve mevkileri ayrıca belirtme sebebi, bu insanların her birinin arka planının gerçekten iyi olmasıdır. Yazar, bu bölümde Şeyh Ahmed’in, Islahat Fermanı hakkındaki nefretini yine Şeyh Ahmed’in sorgusu sırasındaki kendi ifadeleriyle anlatmıştır. Hüseyin Daim Paşa’nın yaşamı ve eğitimi hakkında kısa bir bölümün yanı sıra, özellikle II. Mahmut ve sonraki dört padişahın saray doktorluğunu yapmış olan

İngiliz Julius Michael Millingen'in oğlu F. Millingen'in, Hüseyin Daim Paşa hakkındaki görüş ve düşüncelerine yer verilmiştir. Bu ifadeler arasında “yürekli bir adam”, “katıksız asker” tabirleri dikkat çekicidir. Bu bölümde özellikle, lider kadronun nasıl oluştuğu, kimlerden meydana geldiği ve bu kadroya dâhil olma sebepleri ele alınmıştır.

“Fedailer Cemiyeti” adlı bölüme, bu kişilerin neden *fedailer* olarak adlandırıldıklarından ve *fedai* kelimesinin ne anlama geldiğinden bahsedilerek başlanmıştır. Fedailer Cemiyetinin kadrosunun nasıl genişlediği ve neden bu cemiyetin tercih edildiği hakkında bilgilendirmeler yapılmıştır. Bu bölümde, cemiyetin hücre örgütlenmesinin nasıl yapıldığı hakkında da geniş bilgiler yer almaktadır. Bu cemiyeti oluşturan tabakaların profilleri, Niyazi Berkes'in de bu cemiyetin kurulduktan sonraki amacını açıklayan bir eserinden alıntı yapılarak bölüm sonlandırılmıştır.

“Darbe Hazırlıkları” adlı bölümde, Fedailer Cemiyetinin örgütlenmesinin artışından bahsedilmenin yanı sıra yapılacak suikastın planlanmasının nasıl gerçekleştiği, suikastın nasıl olacağı sorularının cevapları da açıklanıyor. Suikast için kimlerin kullanılacağı, suikast sonrası gerçekleşecek darbenin nasıl olacağı, hangi doğrultuda ilerleneceği yine burada cevaplandırılmaktadır. Yine popüler olan *Gâvur Padişah* adlandırmasının da II. Mahmut'a yapıldığı gibi, halk tarafından Sultan Abdülmecit'e de yapıldığını görmekteyiz.

“Kuleli Vakası” bölümünde ise Kuleli oluşumunun baskın yemesi, bu oluşumun lider kadrosundan birkaç kişinin tutuklanması ve olayın dönemin gazetelerinde nasıl yer bulduğu anlatılmaktadır. İlerleyen kısımlarda ise tutuklanmaların ardından tutanaklar ele alınmaktadır. Yine mahkeme süreci ve sorgu sırasında verilen cevaplar da kitapta kendine yer bulmaktadır. Cezalandırma olarak verilen sürgünlerin yanı sıra bu bölümde, ilgili dönemde görev almış Fransız diplomat Edouard-Philippe Engelhardt'ın fikirleri aktarılmıştır.

“Kuleli Cuntası'nın Siyasi Yapısı ve Amacı” başlıklı bölümde, önceki bölümlerde de değinilen siyasi yapının niteliklerinden ve bu oluşumun amacından bahsedilmektedir. Bu bölümde, diğer bölümlerde olduğu gibi farklı araştırmacı ve yazarların görüşleri ele alınıp konu aydınlatılmaya çalışılmıştır. Namık Kemal'den Doğu Perinçek'e kadar birçok ismin görüşlerine yer verilmiştir. Yazarın amacı da zaten farklı isimlerin farklı görüşleriyle olayı ele almaktır.

“Kuleli Vakası ve Şehzade Abdülaziz” bölümünde ise Sultan Abdülmecid'in kardeşi olan Şehzade Abdülaziz'in o dönemde bu oluşum hakkındaki fikri ele alınmaya çalışılmıştır. Sultan Abdülaziz ve Fedailer cemiyeti arasındaki bağlantının ve ilişkinin irdelendiğini, açıklığa kavuşturulmaya çalışıldığını görmekteyiz.

“Kuleli Vakası Sonrasındaki Gelişmeler” adlı başlıkta da olay sonrası durum, Fedailer Cemiyeti sonrası oluşan bazı cunta girişimleri ve Yeni Osmanlılar adlı oluşumdan bahsedilip bölüm sonlandırılmıştır.

Kitabın sonuç kısmında ise Kuleli Vakası, Fedailer Cemiyeti ve Islahat Fermanı'nın o dönemdeki yeri, olayların sebep ve sonuçları genel bir tekrarla ele alınmış ve kitap noktalanmıştır.

Yazarın dipnot kullanımı çok zengindir. Konuya hâkimiyeti ise takdire şayan olmakla beraber yazar, konunun ana temasından okuyucuyu çıkarmamak adına farklı görüşlere sahip yazar, tarihçi ve diplomatların fikirlerini ele alarak zengin bir anlatım oluşturmayı başarmıştır. Kitabın her bölümünde farklı bir düşünürün bu olaylar hakkında yorumu verilerek, okuyucuya mukayese hakkı tanımıştır. Eserde yazım kurallarına riayet edilmiş olup, hiçbir imla hatasıyla karşılaşmamıştır. Özellikle kaynakça kullanımı oldukça geniş olup, hatasız bir şekilde verilmiştir. Yazar, konuya olan hâkimiyetini, farklı görüş ve düşünce sahiplerinin de fikirleriyle destekleyip güzel bir eser ortaya koymayı başarmıştır.

Kitapta 98 adet kaynak kullanılmıştır. Bunların büyük çoğunluğu günümüz eseri olsa da birincil kaynak kullanımı da oldukça fazladır. Özellikle öğrenciler tarafından, akademik çalışmalarda kullanılabilir bir eser niteliği taşımaktadır. Dili kısmen anlaşılır olmakla beraber, anlaşılması zor olan kelimelerin anlamı yazar tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Kitaba getirilebilecek bir olumsuz eleştiri ise çokça tekrara düşülmesidir.

Genel olarak kitap, Kuleli Vakası'nı ve Fedailer Cemiyeti oluşumunu anlamak açısından oldukça yararlı bir eser niteliği taşımaktadır. Yazar Dr. Önder Ege'nin kitapta, Fedailer Cemiyetinin oluşumunu, amacını, Kuleli Vakası'nı ve bu vaka girişimini, sonrasında gerçekleşen gelişmeleri ele alarak ve bu parçaları birleştirerek bir konu bütünlüğü yaratmayı başardığını söylemek mümkündür. Kısmen anlaşılır ve açık bir dil kullanılmış olmakla beraber, konunun ilgilisi tarafından kolayca okunabilecektir. Yazarın amacı, Kuleli Vakası'nı ve Fedailer Cemiyeti oluşumunu, dönem ve günümüz şahsiyetlerinin görüşleriyle kendi düşüncelerini harmanlayarak, sosyal tarih alanında bir eser ortaya çıkarmaktır. Bu ilgi alanına mensup kişiler için faydalı bir eserdir.

Talihe Zar Atmak - Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Kumar

Ahmet Yeşilyurt

İstanbul, İletişim Yayınları, 2022, 191 sayfa, ISBN: 9789750532993.

Merve ÖZİNAN*

Eseri kaleme alan Ahmet Yeşilyurt, Hacettepe Üniversitesi Tarih Bölümünden 2011 yılında mezun olmuş, aynı üniversitede başladığı yüksek lisans eğitimini *Polis Mecmuasında (1913-1928) Polis ve Cinayet* başlıklı teziyle tamamlamıştır. Yazar, doktora eğitimini ise Anadolu Üniversitesinde hazırladığı *Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Kumar* başlıklı tezi ile tamamlamıştır.

Kritiği yapılacak eser, Yeşilyurt'un *Tanzimat'tan Erken Cumhuriyet'e Kumar* adlı doktora tezinin ilave ve düzeltmeler yapılarak yayımlanmış hâlidir. Dört bölümden müteşekkil eser 191 sayfadan ibaret olup, 2022 yılında İletişim Yayınları'ndan çıkmıştır.

Kitabın birinci bölümü “İlkçağlardan Modern Zamanlara Kumar Olgusu” ana başlığı altında 7 alt başlıktan müteşekkilidir. Yazar bu bölümde, “kumar” kelimesinin etimolojik yönü üzerinde durmuş, kelimenin Arapça “kimar” kelimesinden Türkçeye geçtiğine; Arap toplumunda kumarın eş anlamlısı olarak, oynanan şans oyunlarından birinin adı olan “meysir”in kullanıldığına ve Türkçede ilk olarak 1300'de *Mukaddimetü'l Edeb* adlı eserde “kumar oynastılar” şeklinde geçtiğine değinmiştir. Müslüman Osmanlı toplumunda kumar olgusunun nasıl algılandığına da değinen yazar, kumar tarzı oyunların bazı toplumlarda aristokratlar tarafından vakit geçirme aracı olarak görülmesinin aksine İslâmiyetin, kumarı boş vakit öldürme aracı olarak görmesi münasebetiyle Müslümanlar için haram kıldığına değinerek bu yasağın Osmanlı toplumunda da hassas bir konu olduğunu belirtmiştir. Yazar,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, Tokat, merveozinan1999@gmail.com, ORCID:0009-0005-3129-2274

İngilizce oyun anlamına gelen “gamble” kelimesinin 1882 tarihli Türkçe-İngilizce sözlükte “kumar oynamak” şeklinde karşılık bulmasından dolayı, toplumda yaygın şekilde kullanıldığını ifade etmiştir.

Aynı başlık altında, Antik Çağlardan günümüze kadar kumar oynama alışkanlığının evrilme sürecini ele alan yazar, Antik Yunan, Roma ve Mısır mitolojilerinin örneklerine değinerek, kumarın kökeninde şans inancının olduğunu yani doğaüstü bir temsilciye duyulan inanç kanısının bulunduğunu vurgulamıştır. “Zardan İskambile” alt başlığıyla, kumarın temel ögesi sayılan zar ve iskambilin ne zaman ortaya çıktığı ve hangi oyunların oynandığı ele alınmıştır. Kuzey Irak’ta yapılan kazı çalışmalarında bulunan, MÖ. 3000 yılına dayandırılan, pişmiş çömlekten imal edilmiş zarın bu konudaki ilk örnek olabileceği bilgisi ilginçtir.

Yazar, “İskambilden Kumarhanelere” başlığı altında, kumarın önemli materyallerinden olan iskambil kâğıtlarının ortaya çıkışını ve gelişerek yayılmasını ele almıştır. İskambil kartlarının ilk hâli sayılan tarot kartları ilk olarak Avrupa’da 1470 yılında ortaya çıkmış, zamanla bugünkü iskambil şeklini almıştır. İskambil kâğıtlarının üzerindeki sembollerin aslında Avrupa’daki toplumsal sınıf mücadelesini temsil ettiği bilgisi de oyunların toplumların gerçek dinamiklerinden kaynaklandığının bir göstergesi durumundadır. İskambil kâğıtlarının Osmanlı ülkesine girmeye başlamasıyla birlikte, 1892 yılından itibaren bunlardan vergi alınmaya başlandığı, üzerinde İslâm kıyafeti ve Tasvir-i Hümayun içeren iskambil kâğıtlarının gümrüklerden geçişinin yasaklandığı bilinmektedir.

“İlk Kumarhaneler ve Sonrası” başlığı altında, İtalya, Fransa, İngiltere, Rusya ve Amerika ülkelerindeki ilk kumarhaneler, devletlerin kumar ile ilgili yasaklamaları, devlet idarecilerinin kumara olan ilgisi incelenmiştir. Yazar, elde ettiği verilerden hareketle, kumarhanelerde oynanan oyunların olasılık hesaplamalarına yardımcı olması münasebetiyle kumarın matematik ilminin gelişimine destek olduğu yorumunda bulunmuştur. Aynı başlık altında, Avrupa’daki kumarhane olgusunun Osmanlı’ya nasıl yansıdığından bahsedilerek, Monaco’da açılan Monte Carlo Kumarhanesinin şöhretinin Osmanlı toplumuna ulaşmasıyla ülkede benzer bir kumarhane açma taleplerinin belirdiğini ifade etmiştir. Bununla beraber devletin, parasını ve hayatını heba eden insanların hikâyelerini gazeteler yoluyla insanlara anlatmak ve ayrıca bazı yasaklamalar getirmek suretiyle, kumarhanelerin yaygınlaşmasına engel olduğuna da değinmiştir.

Eserin ikinci bölümü “II. Meşrutiyet’e Kadar Kumar ve Oyunlar” başlığını taşımakta olup, 20. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı toplumunda kumar niteliğindeki oyunlar ele alınmıştır. Tanzimat öncesinde kumar oynamanın belli bir cezasının olmayıp uyarı suçlarından sayıldığını belirten yazar, Avrupa’da kumarhanelerin ortaya çıkmadığı dönemde Osmanlı toplumunda, Tanzimat öncesinde kumar niteliğinde oyunların mevcut olduğunu, lokanta ve kahvehane gibi yerlerin İstanbul’da bu işlevi gördüğünü söylemiştir. Osmanlı coğrafyasını ziyaret eden seyyahların anılarından çıkarımlarda bulunan yazar, kumarın İstanbul dışında da yaygın olduğunu ifade etmiştir.

İkinci bölümün “Piyango” alt başlığında, diğer oyunlardan bir hayli farklı olan piyango oyunu hakkında bilgilere yer verilmiştir. Piyangonun ilk olarak Roma imparatoru Neron döneminde ortaya

çıkığı, Osmanlı Devleti'nde ise 1894 yılında oynanmaya başladığı belirtilerek; piyangoyu diğer kumar faaliyetlerinin dışında tutan sebebin, devlet tekeli dışında düzenlenememesi olduğu vurgulanmıştır. Osmanlı'da kumar niteliği taşıyan barbut, kılıç, tombala gibi oyunlara dair ayrıntılı bilgilere de yer verilmiştir.

Yazarın ifadelerine göre, Tanzimat'tan sonra ticaretin canlı olduğu yerlerde kumarın Osmanlı toplumunda sosyal hayatın bir parçası hâline geldiği anlaşılmaktadır. Bu durum, kumarın ve kumarhanelerin engellenmesine dair çok sayıda hukuki düzenlemeyi de beraberinde getirmiştir. Bu nedenle kumar oynamanın cezası Osmanlı ceza kanunnamelerine eklenmeye başlanmıştır. Başta değnek vurma ve para cezası türünden verilen cezaların yerini zamanla hapis cezaları almaya başlamış, gündelik hayatın içine iyice yerleşen “kumarcılık” nedeniyle Dâhiliye Nezaretine çok sayıda jurnal iletilmeye başlanmıştır. Kumar alışkanlığının artış göstermesiyle kahvehane ve lokanta gibi mekânların yanı sıra mezarlıklarda, bakkallarda, bozacılarda kumar oynanmaya başlandığı tespit edilmiştir. Dönemin önemli gazetesi *Basiret*'te yayımlanan bir yazıdan ise kumar oynamada yaş sınırının düştüğü, mektebe giden çocuklardan bazılarının babalarından aldıkları harçlıkla cami avlusunda kumar oynadıkları anlaşılmaktadır. Eserin bu başlığı altında son olarak, Maliye Nazırı Mustafa Fazıl Paşa'nın 24 Kasım 1870 tarihinde açtığı ve *ilk modern kumarhane* sayılan “Encümen-i Ülfet” kulübü hakkında bilgilere yer verilmiştir.

“1876'dan Cumhuriyet'e Kumarın Yayılması” ana başlığını taşıyan bölümde, Sultan II. Abdülhamid döneminden Cumhuriyet'e kadar olan süreçte devlet ve kumar arasındaki ilişki ele alınmıştır. Bu bölümün alt başlıklarında, Osmanlı'nın yalnız İstanbul değil dört bir yanına yayılan kumar için devletin yayımladığı, farklı yıllara ait nizamnamelere yer verilmiştir. Kumar oynayan kişilere ve kumar oynanan yerlere verilen cezalar, bu cezaların yalnız Müslüman halka değil aynı zamanda gayrimüslim halka yönelik olduğu, hükûmetin bir komisyon kurarak kumar illetinin getirdiği kötülük ve zararlar hakkında bilgiler verdiği anlatılmaktadır. Yazar, toplumda yaygınlaşan kumarın dönemin tiyatro ve roman gibi edebî eserlerine de yansındığını ifade etmiştir.

Eserin “Kumar Mekânları” alt başlığında, İstanbul ve Anadolu'da kamusal alan dışında, evlerde kumar oynatılmasına dair ihbarların yer aldığı örnek belgeler gösterilmiştir. Bu örneklerden biri de Ocak 1877'ye ait, İzmir Ticaret Mahkemesi Reisi Kâmil Efendi'nin, evinde kumar oynattığına yönelik ihbardır. Bu örneklerde, evinde kumar oynatan kişilere oyun malzemelerine el koyma, evlerini mühürleme ve sürgün edilme cezaları uygulandığı ifade edilmektedir. Kumar oynanan mekânların başında yer alan kahvehanelere ayrı bir başlık açılmıştır. Başta tütün ve kahve eşliğinde sohbet edilen yer olan kahvehanelerin zamanla kumar mekânı hâline geldiğine değinen yazar, toplumun her kesimine kumar oynama imkânı veren kahvehanelerin bazılarında kumarın yanı sıra fuhuş yapıldığı ve çocukların, gittikleri kahvehanelerde tacize uğradıkları bilgisine ulaştığını söylemektedir.

Devletin kumarın önlenmesi için aldığı önlemlerin yeterli gelmediğini, yasaklamalara rağmen gazino ve otellerin gizli odalarında kumar oynandığını, olası müdahale için elleri sopalı kişilerin (bugünkü

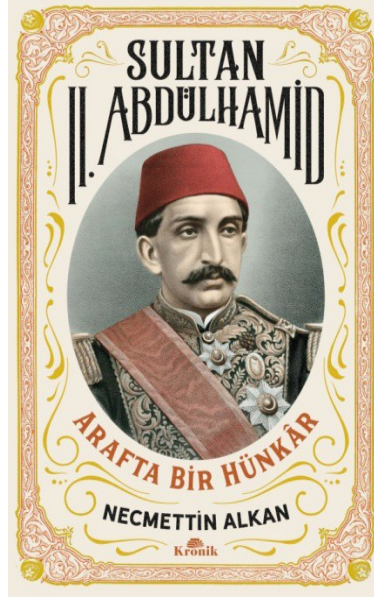
deyimi ile *bodyguard*) bulunduğunu tespit eden yazar; kumar oynatan mekânların, kolluk kuvvetlerinin dikkatini çekmemek için işletmelerine “kulüp” adı verdiğine, dolayısıyla tanınmış şahısların ve devlet adamlarının da bu yerlerde kolaylıkla kumar oynayabildiklerine dikkat çekerek, bunun en bilindik örneğinin Cercle d’Orient (Büyük Kulüp) olduğunu belirtmiştir. Eserde ayrıca, kumar oynanan yerler arasında hapishane ve esir kamplarının da olduğu tespit edilerek, buralarda kumar oynandığına dair arşiv belgesi örnekleri sunulmaktadır.

Kumar ve suç ilişkisini eserde ayrıntılarıyla işleyen yazar, kumarbazların yalnızca kumar oynama suçundan hapis yatmadığını, kumar neticesinde alacak-verecek meseleleri nedeniyle işlenen cinayet suçlarından da hapis yattıklarını tespit etmiştir. Kumar bataklığına düşen ya da rüşvet karşılığı oynanmasına göz yuman memurlara ise çoğunlukla sürgün cezası uygulandığı görülmektedir. Kumarın caydırıcı cezalarının pek etkili olmadığını, hatta I. Dünya Savaşı sonrası olağanüstü fiyat artışının kolay para kazanma adına kumarbazlığa ve kumarhanelere olan ilgiyi artırdığı da eserin çarpıcı tespitleri arasındadır.

Eserin son bölümü “Erken Cumhuriyet’te Kumar” başlığını taşımaktadır. Burada, 1839’dan itibaren yoğunlaşan kumarın erken Cumhuriyet toplumunda ne şekilde yer edindiği, gazete ve dergiler ışığında ele alınmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde kumarın danstan sonra en moda aktivite olduğunu ifade eden yazar, bu dönemde kumar oynayanın yanında oynatana da ceza uygulandığını tespit etmiştir. Aynı dönemde, kumarın yanı sıra oyun kültüründe de artış olduğunu, hatta devletin başındaki isimlerin de oyunla vakit geçirdiğini Falih Rıfkı Atay ve Safiye Ayla’nın hatıratlarına dayanarak aktaran yazar, “memur kulüpleri” adı verilen mekânların görünürde sosyalleşme mekânları olduğunu ancak kumar oynanıp içki içilen mekânlar hâline geldiğini belirtmektedir.

Kritiğini yaptığımız *Tanzimat’tan Erken Cumhuriyet’e Kumar* adlı eser, dönemin arşiv belgeleri, döneme şahitlik etmiş kişilerin hatıratları ve dönemin basın organları ışığında kaleme alınmıştır. Yazar, oldukça sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır. Kitabın vurguladığı her nokta için ayrı bir alt başlık kullanması konunun daha tertipli aktarılması ve kafa karışıklığı yaşanmaması açısından yararlı olmuştur. Ekler bölümünde kitapta bahsedilen fotoğraf, heykel ve gazete haberi gibi görsellere yer verilmesi kitabı okuyucular için daha anlaşılır, ilgi çekici ve faydalı hâle getirmiştir. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki Osmanlı-Türk toplumunun sosyal bir panoramasını sunan bu ilginç ve faydalı eser, kumarın Osmanlı toplum yapısına olan etkilerini ve toplumun uğradığı değişimleri göstermesi bakımından önem taşımaktadır.

Konuyla alakalı çok fazla eserin olmadığını belirtmek gerekir; aynı konuyla ilgili diğer kitap ve makalelere bakıldığında, genellikle aynı konular üzerine durulduğu görülmektedir. Elbette gerçek olgu dışında başka bir şeyden bahsedilemez, bu nedenle, kritiğini yaptığımız eserin konuyla alakalı diğer eserlerin ele aldığı bilgileri genel anlamda tek kaynaktan toplama özelliği taşıdığını belirtebiliriz. Eserin, son dönem Osmanlı toplumu ve erken Cumhuriyet dönemi toplumu üzerine inceleme yapacak araştırmacıların görmesi gereken bir eser olduğunu belirtmek yerinde olur.

Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr

Necmettin Alkan

İstanbul, Kronik Kitap, 2023, 336 sayfa, ISBN: 978-625-6989-45-0.

Hikmet YURTERİ*

Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr başlıklı kitabın yazarı Necmettin Alkan, 1990 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden mezun olmuş, doktorasını Freiburg Albert Ludwig Üniversitesinde yaptıktan sonra akademik kariyerine 2003 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde başlamıştır. 2009’da doçent, 2014 yılında ise profesör olmuştur. Hâlen Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Tarih Bölümünde görev yapmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr adlı eserde, Osmanlı Devleti’nin, farklı boyutlarıyla en fazla tartışılan hükümdarlarının başında yer alan Sultan II. Abdülhamid’in otuz üç yıllık saltanat sürecinde cereyan eden siyasal, sosyal ve iktisadi gelişmeler, hünkârın hayatı çerçevesinde derin bir analize tabi tutulmuştur. Kitap, altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, modernleşen Avrupa’ya karşı Osmanlı geleneksel düzeninin bozulması açıklanmıştır. İkinci bölümde, Sultan II. Abdülhamid’in kişilik özelliklerine yer verilmiştir. Üçüncü bölümde, Padişah’ın çocukluk yılları anlatılmıştır. Dördüncü bölümde, gençlik yılları, ticaret ve siyasetle tanışmasının üzerinde durulmuştur. Beşinci bölümde, II. Abdülhamid’in tahta çıkış yılları aktarılmıştır. Altıncı bölümde ise hükümdarlığının en tartışmalı konuları olan yönetim tarzı, iktidar değişiklikleri, iç ve dış siyasete bakışı ve modernleşme hareketleri ele alınmıştır. Ayrıca kitabın başında ön söz ve giriş kısımlarına; sonunda ise sonuç,

* Doktorant, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Tokat, hikmet.yurteri@gop.edu.tr, ORCID: 0009-0005-1208-6088

kaynakça, şahıs dizini, yer dizini ve kavram dizini kısımlarına yer verilmiştir.

Kitapla ilgili dikkat çeken ilk husus, çarpıcı bir metaforla simgeleştirilmiş olan “arafta bir hünkâr” benzetmesidir. Zira Sultan II. Abdülhamid hakkında “Kızıl Sultan mı Ulu Hakan mı?” kavramıyla klişeleşmiş olup ifrat ve tefrite savrulan siyasi tartışmaların getirmiş olduğu ön yargılar, onun tarihsel çerçevede tarafsız olarak değerlendirilmesini sınırlamıştır. Yazar, bu durumu okuyucuların dikkatine sunarak, kitabın başlığını seçme nedenini şu ifadelerle açıklamıştır: “*Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr başlığı; onun karmaşık şahsiyetini, günlük hayatındaki çelişkili durumlarını, ikilemlerini, döneminde devletin durumunu ve tarih camiasının hakkındaki bölünmüşlüğü sembolize ettiği düşüncesiyle tercih edilmiştir.*”

Eserin çeşitli bölümlerinde, Sultan’ın “arafta kalmış” hâllerine örnekler verilmiştir. Bunlardan biri, Sultan’ın dindar ve modern kimliğini eş zamanlı olarak yaşamasıdır. Sultan, çocukluk yıllarında aldığı dinî eğitimle gençlik yıllarında öğrendiği Avrupa modernizmini birleştirmiş ve bu kültürel geçişkenliği yaşamı boyunca korumuştur.

Yazar, Sultan II. Abdülhamid’in yetiştiği zamanın ruhunu anlatarak başladığı eserinde, Osmanlı Devleti’nin genel durumu hakkında bilgiler aktarmıştır. II. Abdülhamid’in çocukluğu, gençliği ve kişiliği detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Yazar, II. Abdülhamid’in şehzadelğine denk gelen çocukluk ve gençliğini çıraklık, veliahtlık dönemini kalfalık, hükümdarlık dönemini ise ustalık olarak tanımlamıştır. Takip eden bölümlerde, II. Abdülhamid döneminde Osmanlı’nın içinde bulunduğu durum; dönemin siyasi, sosyal, askerî ve ekonomik bağlamı; Abdülhamid’in iç siyaseti, dış siyaseti ve modernleşme faaliyetleri gibi konular ele alınmıştır. Böylece kitap salt bir biyografi olmaktan çıkarak dönemin tarihsel arka planının fotoğrafını sunan bir kaynak hâlini almıştır.

Yazar tarafından oldukça kısa tutulan ilk bölümde, II. Abdülhamid’in doğduğu dönem tasvir edilmiştir. Osmanlı Devleti’nin gücünü yitirdiği ve hızla modernleşen Avrupa karşısında geride kaldığı bu dönemde işlerin çözümü Avrupa’yı bilimsel, düşünsel, siyasi, ekonomik, askerî ve teknolojik alanlarda takip etmede aranmıştır. *Modernleşme* tabiriyle kavramsallaştırılan değişiklikler öncelikle saray ve çevresinde etkili olduğundan, II. Abdülhamid ve yönetim tarzı söz konusu tarihsel bağlamdan kopuk düşünülemez. Şöyle ki, dördüncü bölümde anlatılan Sultan Abdülaziz, Veliaht Murat, Şehzade Abdülhamid ve Şehzade Yusuf İzzettin’in, Osmanlı tarihinde ilk defa görülen Avrupa seyahatleri Abdülhamid’i derinden etkilemiş, Sultan yıllar sonra, bu seyahatte karşılaştığı altyapı ve demir yolu modernleşme faaliyetlerini Osmanlı’da hayata geçirmiştir.

Sultan’ın kişilik özelliklerine yoğunlaşan ikinci bölümde, on farklı kişilik özelliği irdelenerek şüpheli kişiliğine dair dikkat çekici örnekler sunulmuştur. Sultan’ın polisiye romanlara meraklı olması şüpheli kişiliğini beslemesiyle ilişkilendirilmiştir. Nitekim bu romanlarda olayların aydınlatılabilmesi için şüphe duyulması gerekmektedir. Bir diğer örnek, okuduğu yabancı kitaplarda suçluların bazı ortak özellikleri olduğunu öğrenip, bu bilgiden etkilenerek suçluların fotoğraflarını çektirmesi ve incelemesidir. El ve parmak şekillerinden analizler yaparak, insanların cinayet işlemeye meyilli olup

olmadığını anlamaya çalışmıştır. Yazar bu durumu yine Sultan'ın şüpheciliğiyle alakalı bulmakta ve belki de kafasında kişileri bu standartlara göre değerlendirdiği yorumunu yapmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in sarf etmiş olduğu "*Benim kimseye itimadım yoktur*" ve "*Basiret, emniyetin babasıdır, evvela basiret. Sonra emniyet!*" sözleri de şüpheli kişiliğini gözler önüne sermektedir. Şüphecilik, II. Abdülhamid'de suikast ve hastalık korkularının gelişmesine ve Sultan'ın, devleti her geçen gün daha da sertleşen bir anlayışla yönetmesine neden olmuştur.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, Sultan II. Abdülhamid'in çocukluk ve gençlik yılları detaylı şekilde ele alınmıştır. Bunun nedeni, insan hayatında erken dönemde yaşananların daha sonraki yıllarda insanın üzerinde psikolojik etkilerinin olacağı ve davranışlarını şekillendireceği düşüncesidir. II. Abdülhamid dönemiyle ilgili tarih yazıcılığımızda çok sayıda eser verilmiştir. İncelenen eseri bunlardan ayırt eden özelliklerden biri, Sultan'ın yönetim tarzını değerlendirirken geçmişten gelen yaşantısını temel alarak psikolojik tahlillerde bulunması olmuştur. Bu tahliller arasında en çarpıcı olanlardan biri şudur: II. Abdülhamid 8 yaşındayken annesini, 19 yaşındayken de babasını verem hastalığından kaybetmiştir. 33 yaşına geldiğinde ise 6-7 yaşlarındaki kızı yanarak vefat etmiştir. Üst üste ve erken zamanlarda yaşadığı bu kayıplar Sultan'ı aşırı tedbirli davranmaya ve kendisi için güvenli bir ortam oluşturmaya itmiştir. Yaşadıkları, kişiliğinde şüphecilik ve güvensizlik gibi özellikler geliştirmesine, bu özelliklerin yansıması olarak da devlet yönetiminde otoriter, kısıtlayıcı, jurnalciliği teşvik eden bir tarz benimsemesine sebebiyet vermiştir.

II. Abdülhamid'e taht yolunun açılması sürecini anlatan beşinci bölümde dikkate değer noktalardan biri, amcası Abdülaziz'in askerî darbeye tahttan indirilmesi ve abisi V. Murad'ın da akıl sağlığıyla ilgili sorunlar yaşaması nedeniyle bir anda hükümdarlığa yükselmiş olmasıdır. Hükümdarlığa gelmesinin perde arkasında, şehzadelik yıllarında Avrupalı büyük devletlerin sefirleriyle olan yakın ilişkileri analize tabi tutulmuştur. II. Abdülhamid'in bu kişilerle gizli temasları olduğu ve tahta çıkış sürecinde bazı Avrupalı büyükelçilerden destek gördüğü de iddialar arasındadır.

Kitabın altıncı ve son bölümünde, II. Abdülhamid'in hükümdarlık yılları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazara göre Meşrutiyet'i ilan etme vaadiyle çıktığı tahtta ilk dönem çift başlı bir yönetim uygulayan II. Abdülhamid, kendisini tahta çıkararak Meşrutiyet yanlısı ekibi tasfiyesiyle birlikte yönetimi tamamen ele almış, tekrar Meşrutiyet'i ilan edeceği 1908 yılına kadar da saray merkezli bir yönetim tavrı sergilemiştir. Sarayın masraflarını kısması, sadrazamları ayakta bekleme uygulamasını kaldırması, çok sık sadrazam değişikliği yapması, yönetimi Dolmabahçe'den Yıldız Sarayı'na taşınması, şehzadelik yıllarından alıştığı ticaret ve borsa gibi para kazanma yollarını öğrenmek için bankerlerle görüşmeler yapması kitapta geçen icraatından bazılarıdır. Bunların dışında Sultan Abdülhamid döneminde istihbarat, jurnal ve sansür uygulamaları yoğun olarak yaşanmış ve bu uygulamalar Sultan'a karşı muhalefeti artırmıştır. Devlet memurları ve hatta bakanlarla ilgili jurnallerin verilmesi toplumda karşılıklı güvensizlik ve şüphe duygularını yaygınlaştırmış, toplumsal psikoloji bundan olumsuz etkilenmiştir. Tüm bu yaşananların arasında II. Abdülhamid'in yedi defa da darbe teşebbüsüne maruz

kaldığı, en ilginç bilgilerdendir. II. Abdülhamid'in yönetimi boyunca iç siyasette en fazla mücadele etmek zorunda kaldığı grup, daha sonraları kendisini tahttan indirecek olan Jön Türkler olmuştur. Dış siyasetteki yönetimiyle ilgili en ilginç veri, Sultan'ın pragmatist kişilik yapısının çok ciddi bir denge diplomasisi yürütebilmesine olanak sağlamasıdır. Özellikle İngilizlerle olan ilişkisi bu bağlamda ele alınabilir. Şehzadelik döneminde yakın ilişkiler kurduğu, tahta çıkmasında yardımları olan ve hatta yönetimi boyunca muhaliflere karşı yardım istediği İngilizler, haksız toprak talebinde bulununca onlardan uzaklaşarak yüzünü Almanya'ya dönmesi Osmanlı-Alman partnerliğinin gelişerek Birinci Dünya Savaşı'nda müttefik olmalarına kadar uzanmıştır. Yazara göre, II. Abdülhamid'in uyguladığı denge politikası, konjonktür gereği akıllıca ve Osmanlı çıkarlarına uygun bir yaklaşımdır.

II. Abdülhamid'in hükümdarlığı zor bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu sebeple Sultan'ın kararları ve yönetim tarzı eleştirilirken siyasi perspektifin etkileri de göz önüne alınmalıdır. Bu zaviyeden bakıldığında, yazarın mümkün olduğunca objektif davrandığı ve dengeyi gözetmeye gayret gösterdiği görülmektedir. Yazar, eserin başında, tarih biliminin doğası gereği araştırılan konuların eldeki kaynaklarla şekillendirilen tarihsel bir kurgu olarak sunulduğunu belirtmiştir. Kendisi de bu tanıma uygun şekilde, ulaştığı kaynaklar çerçevesinde azami düzeyde nesnel bir bütünlük sunmuştur. Bu bağlamda, yazarın yorum ve yargılarını ara değerlendirmeler şeklinde ayrı başlıklarda vermesinin olumlu olduğu düşünülmektedir.

Eseri bir tarih kaynağı olarak değerlendirmek gerekirse; yazarın dili sade ve sürükleyici, olayları sunuş biçimi çok akıcıdır. Kitap, titiz bir araştırma ve belgeleme çalışmasının ürünüdür. Dönemin arşiv belgelerinden ve birinci elden kaynaklarından yoğun olarak istifade edilmiş; Türk, Alman ve Avusturya gazetelerine yoğun olarak başvurulduğu görülmüştür. Yazar, Sultan II. Abdülhamid'i tanıyan ve uzun süre yakın çevresinde bulunan kişilerin kaleme aldığı hatıratlardan da yararlanmış. Bu şekilde zengin kaynak kullanımı, II. Abdülhamid'in hayatına geniş bir perspektiften yaklaşılabilmeye yardımcı olmuştur. Ayrıca kitapta sadece bilgi vermek yerine bulguların tartışılması ve eleştirel bakış açısıyla yorumlanması söz konusudur. Bu yönleriyle eser, Abdülhamid dönemine ilgi duyan okurlar için doyurucu bir muhtevaya sahiptir.

Alan araştırmaları için akademik ve popüler anlamda mühim bir kaynak niteliği taşımakla birlikte II. Abdülhamid döneminin karmaşık dinamiklerinin anlaşılabilmesi için, tarihsel bağlama nispetle yorum kısımlarının daha da artırılması beklenirdi. Bunun dışında, II. Abdülhamid'in kişilik ve liderlik özellikleri irdelendiği gibi dönemin diğer önemli figürlerinin psikolojik tahlillerine de yer verilerek, yönetim ve politikaların daha iyi anlaşılması sağlanabilirdi. Zira yazara göre, ilgili dönemde yaşananlarda bürokratların da önemli etkileri bulunmaktaydı. Ek olarak, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesinden ölümüne kadar olan yaşam safhası kitabın kapsamına dâhil edilmemiştir. Bu zaman diliminin de eserde yer alması biyografik bütünlük açısından tamamlayıcı olabilirdi.

Sonuç itibarıyla, *Sultan II. Abdülhamid: Arafta Bir Hünkâr* adlı bu eser, çarpıcı tespitleri ve belgesel yönüyle hem tarih araştırmacılarının hem de bu alana ilgi duyanların çok istifade edeceği bir çalışma

olarak, bu alanda daha önce bilinenlerin dışında yeni bilgilerin gün yüzüne çıkmasına da vesile olmuştur.

Balkanların Şekillenme Sürecinde III. Ordu: Teşkilat, Toplum, Siyaset (1878-1912)

Hakan Özdemir

İstanbul, Timaş Yayınları, 2022, 511 sayfa, ISBN: 978-605-08-4427-6.

İsmail YAKAN*

Osmanlı Devleti, altı yüzyıldan fazla süre üç kıtada (Asya, Avrupa, Afrika) hüküm süren bir Türk devletidir. Devletin bu kadar uzun süre varlığını sürdürmesi, ordusunun bir “savaş makinesi” olarak işlemeden ayrı düşünülemez. Nitekim Osmanlı ordusu, devletin kuruluşundan inkırâzına değin zamana ayak uydurarak, modernizasyona uğrayıp değişim ve dönüşüm evreleri geçirmiştir.¹ Özellikle Avrupa’nın üstünlüğünün kabul edilmesinden sonra, Osmanlı ordusunda yenileşme çabalarına ağırlık verilmiş² ve devletin “kanayan yarası” olan Yeniçeri Ocağı’nın II. Mahmud tarafından kaldırılmasıyla birlikte yeni bir ordunun inşası sürecinde askerî, siyasî ve toplumsal değişimler başlamıştır.³ 1843’te askerî teşkilatta köklü değişimlerin neticesi olarak “çoklu ordu sistemi”ne geçen Osmanlı Devleti, tarih sahnesinden silinene dek orduda modernizasyon çerçevesinde yeniden yapılandırmalara

* Doktora Öğrencisi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih (Yakın Çağ) Anabilim Dalı, Şanlıurfa, yakannismail@gmail.com

¹ Devletin inikâdından inkırâzına kadar Osmanlı ordusunda çağa ayak uydurmak için yapılan yenileşme çabaları hakkında geniş bilgi için bkz. Mesut Uyar-Edward J. Erickson, *Osmanlı Askerî Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

² Osmanlı Devleti’nin Avrupa’nın üstünlüğünü kabul edip orduda modernizasyon çalışmalarına giriştiği, özellikle III. Selim döneminde “Nizâm-ı Cedîd” hareketleri bağlamında modern ordu kurmanın ilk nüvelerini ektiği ve II. Mahmud’un Yeniçeri Ocağı’nı ilga etme süreci hakkında geniş bilgi için bkz. Fatih Yeşil, *İhtilâller Çağında Osmanlı Ordusu: Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyoekonomik ve Sosyopolitik Değişim Üzerine Bir İnceleme (1793-1826)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2016.

³ Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2009.

gitmiştir.⁴

“Bölgesel ordu sistemi”ne geçişle birlikte Osmanlı ordusu, ülkenin farklı coğrafyalarında yedi ayrı ordu bölgesinde konuşlandırılmıştır. Bu orduların teşkilatı ve bölgesel niteliklerinin açık bir şekilde ortaya konması elzemdir. Hakan Özdemir tarafından kaleme alınan *Balkanların Şekillenme Sürecinde III. Ordu: Teşkilat, Toplum, Siyaset (1878-1912)* adlı çalışma, Osmanlı Devleti’nin Rumeli coğrafyası ve Ege kıyılarında konuşlanan III. Ordu’nun teşkilatı, iç güvenlik faaliyetleri ve ordu-siyaset ilişkisinin tarihi serüvenine odaklanmıştır. Özdemir’e göre; “... bölgede hem devletin güvenliğini koruyacak hem de ‘Osmanlı ordusunun Avrupalılardan geri kalmadığını’ gösterecek bir orduya ihtiyaç vardı. Bu nedenle III. Ordu, sıradan bir askerî organizasyon olmanın çok ötesinde bir misyon taşıyordu.” (s. 9)

Kitap giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Yazar, eserin giriş bölümünde 1878 öncesi III. Ordu’nun konuşlandığı Rumeli’de ayrılıkçı hareketler neticesinde başlayan kargaşa ortamını ve 93 Harbi’nden sonra bölgenin yeniden şekillenmesini gözler önüne sermiştir. Eserin birinci bölümü (s. 33-146) “III. Ordu Teşkilatı” başlığını taşımaktadır. İlk olarak “Rumeli Ordusu’ndan III. Ordu’ya” başlığı altında (s. 34-48), XIX. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti’nde III. Selim’in “Nizâm-ı Cedîd” adıyla başlattığı modern ordu kurma girişimlerinin ardından II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı’nın ilga edilip “Mansûre Ordusu”nun kuruluşuna değinmiştir. “Çoklu ordu sistemi”ne geçen Osmanlı Devleti’nin Balkanlardaki topraklarında konuşlandırılan Rumeli Ordusu’nun kuvvet mevcudunu, 1843-1914 yılları arası zorunlu askerlik hizmet süresini aktarmış ve 1878-1912 arası dönemde Osmanlı sadrazamları, seraskerleri ile III. Ordu kumandanları hakkında bilgi vermiştir. “Ordunun Personel Eğitimi” başlığında (s. 48-55), Osmanlı ordusundaki subayların eğitimine ve bu eğitimi veren askerî okullara değinmiştir. Yine III. Ordu’nun yanı sıra II ve IV. Ordulardaki subayların diğerlerine nispeten, eğitim ve başarılı faaliyetler icra etme konularında öne çıktığını belirtmiştir. III. Ordu askerî organizasyonunun ele alındığı “Barış Döneminde Ordu: Kuruluş, Konuş, Kuvvet Mevcudu” başlığında (s. 55-97) yazar, ordu kuvvetlerinin (nizamiye-redif-mustahfiz) sayısı ve birliklerinin (fırka-liva-alay-tabur-bölük) konuşlandığı merkezleri, ordunun seferberlik planı, III. Ordu’da oluşturulan “ilâve taburlar”ını ayrıntılı bir şekilde irdelemektedir. Bu organizasyona değinirken, en fazla personele sahip III. Ordu’nun diğer ordulara kıyasla bulunduğu konumu anlamlandırmak için Osmanlı ordularının askerî gücü, sınıfları ve kıta birlikleri, savaş ve barış mevcutları ile orduların silah stokları üzerinden karşılaştırmalar yapmıştır. “II. Meşrutiyet Sonrası Askerî Teşkilat Düzenlemeleri” başlığında (s. 98-109) 1910 yılında Osmanlı ordusunun reorganizasyonu ile “Ordu Müfettişliği”nin oluşturulduğunu, bunun bir sonucu olarak “üçgen kolordu sistemi”ne geçildiğini, “III. Ordu”nun “II. Ordu Müfettişliği” olarak adlandırıldığını ve bu yeni organizasyon sonucunda ordu birliklerinin dağılımını tablolar eşliğinde sunmaktadır. Ülke

⁴ Konu hakkında geniş bilgi için bkz. Uğur Ünal, *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1876)*, TTK Yayınları, Ankara 2016; Hidayet Kara, *Sultan II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Kara Ordusu (1876-1908)*, TTK Yayınları, Ankara 2020.

topraklarının güvenliği ve bölücülük faaliyetlerinin önlenmesi açısından 1897 Yunan Harbi'nin seyri ile Bulgaristan'ın tam bağımsızlık ve topraklarını genişletme arzusuna karşı yapılan askerî harekâtları “III. Ordu'nun Yunanistan ve Bulgaristan'a Karşı Faaliyetleri” başlığında sahnelemiştir (s. 109-131). “III. Ordu Karargâhının Manastır'dan Selânik'e Nakli Meselesi” başlığında (s. 131-138) ordu merkezinin 1895'te Manastır'dan Selanik'e taşınmasının orduya ve şehirlerin ekonomisine etkisini irdelemiştir. Bir ordunun makine gibi işlemesinin vazgeçilmez kaynağı olduğu ve sağlanmadığı takdirde oluşabilecek sorunları örneklerle desteklediği para konusunu “III. Ordu'nun Mâli Meseleleri” başlığı altında (s. 138-146) ele almıştır.

Rumeli'de asayişin sağlanması amacıyla alınan askerî tedbirler ve yapılan operasyonlar ikinci bölümde (s. 147-228), “III. Ordu'nun İç Güvenlik Faaliyetleri” başlığını taşımaktadır. “Makedonya Meselesi ve III. Ordu'nun Durumu” başlığında (s. 149-159), Balkan devletlerinin genişleme siyaseti çerçevesinde birleştiği ayrılıkçı oluşumların silahlı ayaklanmalara da başvurarak yarattıkları anarşi ortamına karşı III. Ordu birliklerinin aldığı askerî tedbirler ele alınmıştır. Balkan devletlerinin Makedonya'ya yönelik emelleri ve büyük devletlerin bölgede “reform” adı altında izlediği politikalar neticesi “terör yuvası” hâline dönüşen Rumeli'de muhaliflere yönelik yapılan askerî operasyonları “Komitacılık ve Çete Faaliyetleri” başlığı altında (s. 159-171) değerlendirmiştir. “Bulgar Anarşizmi ve İlinden İsyanı” başlığında (s. 172-182), Bulgar ayrılıkçıları tarafından Ağustos 1903'te başlatılan terör olaylarına karşı Osmanlı yönetiminin ve ordusunun izlediği politik ve askerî müdahalelere eğilmektedir. Aynı şekilde “III. Ordu Bölgesinde Arnavut İsyanları” başlığı altında (s. 182-190), 1878 Berlin Antlaşması sonucu; Müslüman Arnavutların yaşadığı toprakların elden çıkması, yabancı müdahalesi neticesi buldukları toprakları kaybetme korkusundan isyan etmeleri ve III. Ordu'nun askerî müdahaleleri hakkında bilgi verilmiştir. “Makedonya Jandarması” başlığında (s. 190-202), Osmanlı ordusunun Bulgarlara karşı elde ettiği başarıların bir neticesi olarak büyük devletlerin Makedonya jandarmasını ıslah çalışmaları kapsamında yapılan düzenlemeler betimlenmiştir. Burada dikkat çeken husus, jandarma birliklerinde Hristiyanların da yer almasıdır. Makedonya coğrafyasında ayrılıkçı hareketlere karşı koymak, güvenliği sağlamak ve çeteleri takip etmek amacıyla III. Ordu bünyesinde özel birlikler şeklinde oluşturulan “avcı taburları”nın sağladığı başarıları “Gayrinizâmi Harp: Balkanlarda Çete Takibi ve Avcı Taburları” başlığı altında (s. 202-218) aktarmaktadır. “Yabancı Müdahalesine Karşı Tepkiler” başlığı (s. 218-228), Avrupalı devletlerin III. Ordu'nun faaliyetlerine karşı uyguladığı baskının orduda yarattığı huzursuzluğu etki-tepki çerçevesinde örneklere dayandırarak analiz etmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölüm, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan ordunun, siyasete müdahalesi ve ordu-siyaset ilişkisinin temeline “III. Ordu'nun Siyasete Müdahalesi: 1908 İhtilâli ve 31 Mart Vakası” başlığı altında (s. 229-461) eğilmektedir. Yazar, “Örgütlü Muhalefetin Doğuşu” olarak isimlendirdiği başlıkta (s. 233-240), meşrutiyet rejimini yeniden getirmek amacıyla II. Abdülhamid yönetimine muhalif olan ikinci nesil Jön Türklerin, İttihad ve

Terakki Cemiyeti'ne dönüşmesini ve şubeleşmesini konu edinmektedir. Rumeli topraklarının kaybedilme endişesinin yarattığı vahamet ortamı sonucu ülkenin kurtuluşunu sağlama, yabancı müdahalesini önleme ve subayların maaşlarını alamaması gibi sebeplerle III. Ordu subaylarının İTC'ye katılımı “Muhafız Akımların Ordu ve Genç Subaylara Etkisi” başlığı altında (s. 240-250) değerlendirilmiştir. Özdemir, “1908 İhtilâli'nde III. Ordu” başlığında (s. 250-269) meşrutî rejime geçişte ordu subaylarının izledikleri gizli faaliyetler ve bu faaliyetlerin deşifre edilmesiyle maruz kaldıkları takibat sonrası plansız bir şekilde harekete geçişlerini arşiv vesikaları ve hatıratlarla ortaya koymaktadır. Böylece “III. Ordu Subaylarının Silahlı İsyân Hareketleri”, “İhtilâlin Başarıya Ulaşmasında III. Ordu Faktörü”, “Hürriyetin İlâmı ‘Devr-i Dilâra-yı Meşrûtiyet’” ve “İhtilal Sonrasında Meydana Gelen Sıkıntılar” alt başlıklarında (s. 269-343) ordu-siyaset ilişkisi veya ordunun yönetime müdahalesi gibi önemli tarihî olayların seyrini analiz etmiştir. İhtilal süreci Resneli Niyazi ve Enver Bey gibi sembol isimlerle başlayıp sonlanan, çoğunlukla mektepli subayların görev yaptığı III. Ordu bölgesinde cereyan etmiştir. Meşrutiyet'in ilan edilmesinde III. Ordu birliklerinin isyan hareketleri ve oynadıkları roller üzerinde durmuştur. II. Meşrutiyet'in ilanı ile Selanik ve Manastır başta olmak üzere Makedonya coğrafyasında yapılan kutlamalar ve şenlikler toprak kayıplarıyla yerini hüznü bir havaya bırakmıştır. Yine “hürriyet” ortamında orduda disiplinsizliğin artması ve yönetimde yaşanan aksaklıkların sonucu olarak İttihadçılara karşı oluşan muhalefet ve tepki betimlenmiştir. “31 Mart Vakası'nda III. Ordu'nun Rolü” başlığında, ordunun İstanbul'da güvenliği sağlamak amacıyla yerleştirdiği avcı taburlarının, yeni yönetimin huzur ve güven ortamını sağlayamadığı ve İttihadçılara karşı tepkilerin büyüdüğü bir ortamda Meclis-i Mebûsân'ı ele geçirip yönetim değişikliğine neden olan bir askerî isyanın serüvenini aktarmaktadır. Bu olaylar “Avcı Taburları: ‘Nigebân-ı Meşrûtiyet’”, “İttihad ve Terakki'ye Karşı Tepkiler” ve “31 Mart 1325 İhtilâl-i Askerîsi” alt başlıklarında (s. 343-363) belgelerle ele alınmıştır. Yazar, İttihadçı karşıtı bir isyan olarak başlayan 31 Mart İsyânı'nın Selanik'te farklı algılanması neticesi III. Ordu birliklerinin II. Ordu'nun desteğiyle Mahmud Şevket Paşa kumandasında ve “Hareket Ordusu” adı altında İstanbul'a girip denetimi sağlaması sürecini, “Hareket Ordusu'nun ‘İstanbul'u Yeniden Fethi’” başlığında değerlendirir (s. 363-386). Aslında 31 Mart İsyânı'nın önemli bir sonucu; devlet tarafından “makineleştirilmek istenen ordu”nun yönetimin çarklarını ele geçirme serüvenidir. III. Ordu'dan İstanbul'a getirilen avcı taburlarının başlattığı askerî isyan, yine çoğunluğu III. Ordu birliklerinden oluşan Hareket Ordusu tarafından bastırılmıştır. Her ne kadar kesin bulgular yoksa da II. Abdülhamid, olayların sorumlusu görülmüş ve tahttan indirilerek III. Ordu'nun muhafazasında Selanik'te Alâtini Köşkünde zorunlu ikamete mahkûm edilmesi “Sultan Abdülhamid'in Tahttan İndirilmesi” başlığında aktarılmıştır (s. 386-405). “Subayların Siyasi Faaliyetleri: III. Ordu'da Subay Olmak” ana başlığında ordu-siyaset ilişkisi paradigmasında askerî disiplinden ve aslî vazifelerinden uzaklaşan subayların siyasetle işgal etmeleri, aldıkları eğitimle kendilerini toplumun kurtarıcıları olarak görmeleri, “vatan ve millet” gibi kavramlarla yeni ülküler peşinde koşmaları, Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojisinin belirlendiği ve aynı zamanda yapılan askerî darbelerin sebebini oluşturan fikirlerin temeli olabileceği

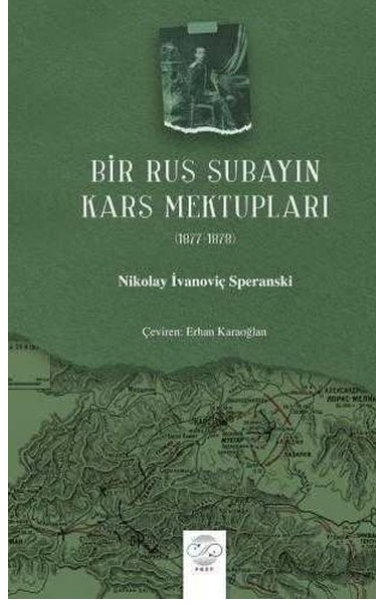
ordu geleneği hakkında düşünceler aktarılmıştır. Yine İTC mensuplarının bazı gizli toplantılarını mason localarında yapması ve onlarla ilişkileri hakkında bilgiler verilmiştir. Bu hususlar dönemin önemli şahsiyetlerinden örnekler verilerek “Napolyon Olmak”, “III. Ordu Subaylarının Mason Localarındaki Faaliyetleri” ve “Alemdar Ordusu Gibi İstanbul’a Yürümek” alt başlıklarında değerlendirilmiştir (s. 406-431). Ülkenin toprak kaybı yaşamasını önlemek yolunda Trablusgarp Savaşı ve bu savaşta aralarında Mustafa Kemal, Enver Bey gibi isimlerin yer aldığı III. Ordu subaylarının yürüttüğü faaliyetler “Ülkenin Bölünmesini Önleme Faaliyetlerinde III. Ordu” başlığında aktarılmaktadır (s. 431-435). Ordunun sadece kendi aslî vazifeleriyle meşgul olmasını ve siyasetten uzaklaşmasını isteyen Halaskâr Zabitân Grubu’nun İttihadcıların yöntemleriyle harekete geçmesi ve bunun sonucunda ordu mensuplarının siyasetten uzaklaştırılması serüvenine “Halaskâr Zabitân Grubu ve Askere Siyaset Yasağı” başlığında (s. 436-446) yer verilmiştir. Çalışmanın son başlığı “Balkan Savaşı Hezimetini ve Rumeli’nin Kaybını”nda yazar, III. Ordu bölgesinde Balkan devletlerine karşı girilen savaşın seyrini ve savaşın kaybedilmesiyle birlikte Rumeli topraklarının elden çıkışını aktarmaktadır. Elbette bu savaşın kaybedilmesi, III. Ordu’nun tarihine acı bir sayfa eklemiştir (s. 446-461).

Eserin sonuç bölümü çalışmanın genel bir analizini ihtiva etmektedir (s. 462-471). Ekler bölümünde (s. 472-480) III. Ordu’ya ait kışlalar, askerî okullar, ordunun konuşlandığı bölgenin haritaları gibi bilgiler sunulmaktadır. Kaynakça bölümünde zengin bir bibliyografyaya yer verilmiştir. Nitekim İngiliz Ulusal Arşivi’ndeki askerî ataşe raporları ve Türkiye raporları, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerindeki III. Ordu’ya ait farklı kataloglardaki belgeler, hatıratlar ve tetkik eserler bu durumu kanıtlamaktadır (s. 481-503). Fakat dizin bölümünün (s. 504-511) böyle kapsamlı bir çalışma için yetersiz olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak Özdemir’in çalışması; Avrupa’da modern orduların kurulmasıyla birlikte Osmanlı askerî sisteminin de “çoklu ordu sistemi”ne tahviliyle, devletin bu ordulardan geri kalmadığını gösteren III. Ordu’nun teşkilatını, iç güvenlik faaliyetlerindeki rolünü ve ordu-siyaset ilişkisini ele alan bir eserdir. Dolayısıyla son dönem Osmanlı ordusunun temel dinamiklerini anlamak için bu tür çalışmalara ihtiyaç vardır. Özellikle bölgede komitacılara karşı gayrinizami savaşla uzun süre isyanları bastırmakla uğraşan III. Ordu’nun, sonradan kendisinin isyancıya dönüşme süreci dönemin belgeleri ve hatıratlarıyla başarılı bir şekilde aktarılmıştır. Yine Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu kadrosunun yaşam felsefelerinin şekillendiği ve ilk askerlik tecrübelerini edindikleri III. Ordu’daki faaliyetlerinin aktarılması bakımından önemli bir kaynaktır. Bu bilgilerin tablo ve haritalarla desteklenmesi, konunun daha iyi anlaşılması bakımından okuyucuya kolaylık sağlamaktadır. Bilhassa İngiliz askerî ataşe raporlarının ve Türkiye yıllıklarının bu çalışmada kullanılmış olması, olayların farklı bir perspektifte değerlendirilmesi için önem arz etmektedir. Ancak böylesine kapsamlı bir çalışmada ordunun ulaşım imkânları, iletişim olanakları ve sağlık hizmetleri gibi lojistik faaliyetlerine değinilmemiş olması, çalışmanın bir eksikliği olarak görülebilir. Yazar, ordu teşkilatının ele alındığı bölümde İngiliz askerî

ataşere raporlarını, Osmanlı arşiv vesikalarını ve Türkçe ile İngilizce kaynakları kullanmakla beraber Léon Lamouche'un *L'Organisation Militaire de l'Empire Ottoman (Éd. 1895)* adlı çalışmasını gözden kaçırmıştır.⁵ Netice itibarıyla Osmanlı askerî sisteminde modernizasyon süreciyle birlikte III. Ordu'nun teşkilatı, bölgede oynadığı roller ve siyasete müdahil olmasıyla ordu-siyaset ilişkisinin değerlendirilmesi açısından, alanında öncü bir kaynaktır.

⁵ Léon Lamouche, *L'Organisation Militaire de l'Empire Ottoman (Éd. 1895)*, Hachette Livre, Paris 2012.

Bir Rus Subayın Kars Mektupları

Nikolay İvanoviç Speranski, Çev. Erhan Karaoğlan

İstanbul, Post Yayınları, 2023, 94 sayfa, ISBN: 978-625-581-432-56.

Zafer SARAÇ*

Bir savaşta cephe içinden ses veren en önemli kaynaklar hiç şüphesiz mektuplar ve hatıratlardır. İletişimdeki teknolojik gelişmelerin henüz yaşanmadığı dönemlerde ailelere yollanan mektuplar, harp tarihi için birçok bilgiyi içerdiği gibi savaşın psikososyal yönüne dair önemli bilgiler de verir. Bu kapsamda geçtiğimiz aylarda raflardaki yerini alan *Bir Rus Subayın Kars Mektupları* isimli eser, savaşın cehennemi içinde dünyaya açılan pencere misali mektup türüne güzel bir örnek teşkil eder.

Nikolay İvanoviç Speranski de tarihimize 93 Harbi diye geçen, meşhur 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde görev yapar. Kars kuşatmasına katılan Speranski kendi ordusu için zaferle sonuçlanan savaş öncesinde ve sonrasında eşine onlarca mektup yollar. Bu mektuplardan yirmi tanesine Rus arşivleri vasıtasıyla erişen Erhan Karaoğlan mektupları dilimize çevirir.

Speranski, savaşın bütün dehşetine rağmen sanki turistik bir geziye çıkmışçasına mektuplarını yazarken, bazen satır aralarında önemli bilgi kıvrıntılarını da okuruna verir. Fakat mektupların geneline bakıldığında Speranski'nin, muhatabı olan eşine fazla tedirginlik hissettirmemeye çalışmasından dolayı sıradan, gündelik yaşama dair alelade anlatılar daha çok yer kaplar. Hatta bu tespitlerimizi kanıtlarcasına bir mektubunda eşine şöyle seslenir: “Çünkü biliyorum ki en boş mektup senin için en derin sessizlikten daha iyidir, değil mi? Bu nedenle bazen benden, içinde hayatımın küçük detaylarından başka hiçbir şeyin olmayacağı mektuplar alacaksın.” Speranski'nin belirttiği gibi

* www.kitapyurdu.com sitesi genel yayın yönetmeni, Telmih dergisi editörü, Fırat Üniversitesi, Elazığ, zafersarac@hotmail.com

mektuplar bazen savaşın keşmekeşini yansıtmaktan uzaktır.

Bununla birlikte mektuplarda farklı bir kültür yapısıyla ilk kez karşılaşmış bir Rus subayının tespitleri de vardır. Speranski, Türklere karşı kimi zaman ön yargılı davranmakla haksızlık ettiğini düşünür. Kimi zaman ise diliyle saldırgan bir unsuru benimseyerek âdeta ailesinden uzak olmasını Türklere karşı nefretiyle ifade eder. Turistik bir gezi vasıtasıyla yurdumuza gelen bir Rus'un dahi uğradığı kültürel şok neticesinde bazı olayları değerlendirirken izahta zorlanacağı düşünülürse, savaş ortamında Speranski'nin yorumlarının sivri uçları doğal karşılanabilir. Örneğin ilk karşılaşma anında yapılan bu yorumlar ilginçtir: (s. 39)

“Türk halkıyla çok iyi anlaştık. Rusya'da şimdiye değin onlar hakkında hep düşündüğümüz kadar merhametsiz canavar olmadıkları anlaşıldı. Bunlar, tüm vahşilerde olduğu gibi, aralarında çok fazla saf bulunan en iyi yürekli halktır. Görünüşe göre medeniyet onlara pek uğramamış, büyük Rus köylerinden herhangi birinin sakinlerinin en az 200 yıl gerisinde yaşıyorlar. Misafirperverliklerini henüz değerlendiremeyiz, çünkü Rusların zaferleriyle onlara saldırdığı korkudan henüz kurtulmuş değiller.”

Speranski, çoğu zaman, kaldığı yerde rahatını vurgulamak için yaptığı ayrıntılı tasvirlerinde Kars'a da yer verir. Tabii bu tasvirler genel anlatının çok az bir kısmını kapsar. Misal Noel kutlamalarını, zafer için düzenlenen eğlenceleri ve odasını uzun uzun anlatan Speranski, Kars evlerinin mimari üslubunu sadece tek satırla geçiştirir. Aslında Kars'la ilgili anlatacak çok şey vardır. Ama Speranski bu anlatılarının eşinin ilgisini çekmeyeceğini düşündüğünden olsa gerek, mağlup şehre dair gözlemlerini kısa anlatılarla geçiştirir. Kars'ın ele geçirilmesinden sonraki dönemde halkla olan ilişkilerine de fazla değinmemesine karşın kısa gözlemlerini kendi cephesinden yorumlar.

Speranski'nin mektuplarında bazen ilginç bilgilerin çıktığını da belirtmek gerekir. Örneğin Kars'ın ele geçirilmesinden sonra bir kısım Osmanlı tebaasının “*Osmanlı düştü. Yahşi! Yahşi!*” diye kutlama yaptığını söyler. Osmanlı ordusunun yenilgisine sevinen halkın tutumu ilginçtir. Yine Speranski'nin belirttiğine göre Kars'ın işgalinin üzerinden çok geçmemesine rağmen Ruslar şehre sokak lambalarını yerleştirir. Böylesine hızlı bir imar faaliyetinden Rusların Kars'ta kalıcı olmayı hesapladıkları kolaylıkla tahmin edilebilir.

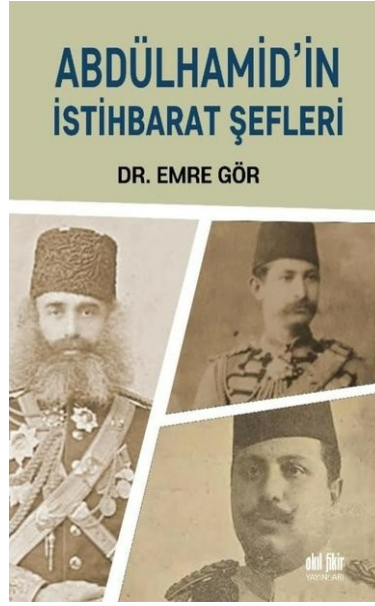
Rusların bölge ile ilgili faaliyetlerinden çokça bahsedilmemekle birlikte bir husus da dikkat çeker. Speranski, tarih okurunun beklentisine rağmen mektuplarında siyasi mevzulara dair konulara pek değinmez. Oysaki büyük bir savaş sonrası bütün ayrıntıların fisıltı gazetesinin yordamıyla ordunun diline pelesenk olması muhtemeldir. Fakat barışa dair umutla ilgili Speranski, birçok tasavvurundan bahsetmesine karşın barışın siyasi ayağının nasıl gerçekleştiği üzerinde fazla durmaz. Belki de Speranski, eşiyile iletişiminin hususi yönüne binaen böyle davranmış olabilir. Bu yüzden Speranski'nin başka bir askerî birlikte bulunan arkadaşlarıyla mektuplaşmalarının tarihseverler için daha ilgi çekici olabileceği tahmin edilebilir.

Tabii hatırat ve mektuplarla ilgili yapılan tespitlerin kişisel beklentilerden kaynakladığını da belirtmek gerekir. Çünkü konusu hayata dair olan yazılardan herkes kendi ilgi alanı nispetince istediğini alır. Şayet mektup herhangi bir sıfatla nitelendirilmiyorsa, içinde farklı birçok bilgiyi içerebilir. İzah edilen zeminin tarihî olmasına binaen Speranski'nin mektuplarının bir vesika olarak değerlendirilmesi

olasıdır. Olayın dokümanter yanı bir yana bırakılırsa, bir savaşı askerlerin yazdıklarından okumak zengin bir bakış açısı sağlar. Hele mevzubahis asker de Speranski gibi çok yönlü bir kişilikse yazılanlar, çizilenler daha fazla ehemmiyet kazanır. Çizilenler demişken, Speranski'nin aynı zamanda sanatsal anlayışı doygun ve resim sanatının inceliklerine hâkim bir çizer olduğunu belirtmekte fayda vardır. Zira mektuplarındaki çizimler eserin sonuna eklenmiş olup, âdeta devri gösteren fotoğraflar misali okurun hayal gücünü besler.

Bu arada eserin çevirmen tarafından yapılan ilk kitap çevirisi olduğunu belirtmek gerekir. Tercüme edenin ilk eseri olmasına karşın çalışmada kullanılan duru ve akıcı Türkçe vasıtasıyla Speranski'nin meramının kolaylıkla anlaşıldığı dikkat çeker. İlgili literatürde benzer eserlerin yetersiz olduğu gerçeği dikkate alınır, çevirmenin çabasının önemi daha iyi anlaşılır.

Sonuçta, tarihimizdeki büyük savaşlara dair kaynakların ilk bakışta çok az yer tuttuğu dikkatten kaçmaz. Hele mağlubiyetle sonuçlanan savaşlar hiç olmamış gibi addedilir. Özellikle savaşın bizim cephemizden anlatılmadığı durumlarda sanki düşman tek başına savaşmış gibi, kaynaklar galip tarafın lehine arttıkça artar. Oysa mağlubiyetlerinden ders almayı bilen milletler acı akıbeta kolay kolay bir daha uğramazlar. Mağlubiyetin içselleştirilmesinden ziyade unutulmaması gereken bir şey de vardır ki düşmanın Türkler hakkındaki değerlendirmeleri dikkatten kaçmayacak kadar önemlidir. Çünkü düşmanın objektif yorumlarına hamasetin bulaşmasına imkân yoktur. Bu yüzden ilgili harp tarihi literatürüne, mektup ve hatırat tarzında yapılan her katkı takdiri hak eder.

Abdülhamid'in İstihbarat Şefleri

Emre Gör

İstanbul, Akıl Fikir Yayınları, 2022, 120 sayfa, ISBN: 978-625-7497-95-4.

Gürkan KURUKAYA*

Abdülhamid'in İstihbarat Şefleri adlı eser, müellifin çeşitli dergilerde kaleme aldığı araştırma makalelerinin de katkılarıyla oluşturulmuştur. Kitabın ana metninden sonra başlayan ekler kısmında, eserin kahramanlarının Saray'la yazışma ve telgrafları, haklarında kaleme alınmış çeşitli karar vesikaları, gazete kupürleri, tensip beratları, şikâyet arzları, jurnal, nişan ihsanı örneklerine geniş yer verilmiştir (s. 70-89). Bu vesikaların başlık ve tanıtım yazıları günümüz harfleriyle kaleme alınmış olup örnek metinler ise orijinal Osmanlı Türkçesidir. Kaynakça bölümünün ilk beş sayfası, eserin ağırlıklı olarak Yıldız arşivine dayanılarak hazırlandığını gözler önüne sermektedir. Diğer kaynaklar başlığı altında ise yaklaşık üç sayfayı bulan ikinci elden kaynaklar sıralanmaktadır. En sonda "Son Notlar" başlığı altında ise metne ilişkin bazı tafsilatlı açıklamaların da yer aldığı 153 adet dipnot bulunmaktadır.

Kitabın müellifi Emre Gör, eserin ön sözünde, Sultan Abdülhamid'in oluşturduğu istihbarat teşkilatında önemli bir yeri olan *serhafiyelik* vazifesinden bahsetmekte; bu vazifenin Sultan ve onun oluşturmaya çalıştığı yönetim nizamı açısından önemine atıfta bulunmakta ve döneme damgasını vurmuş üç farklı karakterin serhafiyelik hayatlarından kesitler sunarak, ilerleyen bölümlerde genişçe yer verdiği bu şahsiyetlerle ilgili toparlayıcı bir girizgâh yapmaktadır.

Ahmet Celaledin Paşa, Fehim Paşa ve Kabasakal Çerkez Mehmet Paşa'dan başkası değildir sözü

* Doktora Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul, gurhankurukaya@gmail.com

edilenler. Onların biyografilerine de ayrıntılı olarak yer verildiği söylenemez. Zaten üçünün de hayatları hakkındaki bilgiler sınırlı verilerden ibarettir. Haklarındaki bu malumat sınırlılığının istihbarat teşkilatında bulunmuş olmalarından kaynaklandığı düşünülen bu önemli simaların, kendileri gibi mühim görevler ifa etmiş Başkâtip Tahsin Paşa ve Zaptiye Nazırı Hüseyin Nazım Paşa'nın aksine hatırat yayımlanmamış olmalarının bu sınırlılığı artırdığı dile getirilmektedir.

Her üç isme ait ortak yönleri şu cümlelerle özetlemek mümkündür: Meslekî menşe olarak asker kökenlidirler. Sultan Abdülhamid devrinin istihbarat şefliğini yani hafiyebaşılık anlamına gelen *serhafiyelik* vazifesini yürütmüş olmaları nedeniyle saltanatın en mahrem sırlarını biliyorlardı. İstanbul kamuoyu tarafından tanınıyorlardı. Sultan Abdülhamid devriyle özdeşleşmiş karakterlerdi. Haklarındaki arşiv belgeleri ve ayrıntılı malumat sınırlıdır. Devlet ricali arasında sevilen karakterler oldukları söylenemez. Özellikle son ikisinin halk nezdinde de makbul sayılmadığı öne sürülmektedir. Eserin kahramanlarının belki de birbirlerinden ayrılan en mühim yönlerinin ise, serhafiyelik vazifesine geliş keyfiyetleri, genel karakteristiklerini görevlerine yansıtma tarzları ile vazifelerinin ve hayat hikâyelerinin sona eriş şekilleri olduğu söylenebilir.

Müellif Emre Gör'ün, eserinde bölüm numaralarına yer vermemiş olmakla birlikte, her bir sima için ayrı birer ana başlık kullanarak eserde doğal sınırlar oluşturduğunu dile getirmek mümkündür. Bölümlerdeki alt başlıklarla anlatıdaki akıcılığın bütünleştiği söylenebilir. Merak duygusunun kitabın sonuna kadar diri tutulmuş olmasının okur açısından önemi açıktır. Kitaptaki kahramanların, ilmî esaslara dayanan serüvenlerinin, Abdülhamid çağının genel karakterini yansıtan büyük fotoğrafın önemli bir bölümünün daha da belirginleşmesine katkıda bulunduğu söylenebilir.

Eserde yer verilen bu önemli şahsiyetlerden ilki, *Ahmed Celeleddin Paşa*'dır. Çerkez kökenli bir Kafkasya göçmeni olan Ahmed Celeleddin Paşa, İstanbul'a küçük yaşlarda gelmiştir. Hayatının ilk yılları hakkında kaynaklarda bulunan bilgiler sınırlıdır (s. 13). Abdülhamid'in, şehzadelik yıllarında, Ahmed'i, bir köle iken sahibinden satın aldığı ve onu Saray'da Tüfekçi Teşkilatı'na yerleştiği anlaşılmaktadır. Paşa'nın zamanla miralaylığa terfi edip Abdülhamid'in yaverliğine getirildiği görülmektedir. Eserinde yer yer Ziya Şakir ve Ahmed Rasim'in Paşa hakkındaki değerlendirmelerine atıfta bulunan müellif, Ahmed Celeleddin Paşa'nın Çerkezlerin sahip olduğu tipik fiziki özellikleri yansıttığını; uzun boylu, beden yapısıyla askerliğe uygun, renkli gözlü ve pala bıyıklı olduğunu aktarmaktadır (s. 14). Öte yandan erken çocukluk döneminde geçirdiği saçkıran hastalığı nedeniyle kel olduğu ve Paşa'nın gözden düştüğü yıllarda *Kel Ahmed Bey* ünvanıyla anıldığı da bir ayrıntı olarak, satır aralarında yer almaktadır (s. 15).

Ahmed Celeleddin Paşa'nın, düzenli bir tahsil görmemesine karşın Saray'ın inceliklerine, Bâbüali geleneklerine ve devlet kültürüne hâkimiyetinin yanı sıra hamiyetli, vatansever, dürüst ve güvenilir bir şahsiyet olduğu vurgulanmaktadır Ahmed Celeleddin Paşa, Mısır prenseslerinden İsmet Mürşide Hanım ile evliydi. Mürşide Hanım, Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın torunuydu. Eşinin varlıklı bir aileye mensup olması nedeniyle Ahmed Celeleddin Paşa'nın da ekonomik olarak rahat ettiği belirtilmektedir

(s. 15-16).

Paşa'nın hayatının şekillenmesinde etkili olan ve onun tarihî bir şahsiyet hâline gelmesinin yegâne nedeni sayılabilecek serhafiye görevine 1889 yılı veya öncesinde getirildiği anlaşılmaktadır. Bu vazifeye getirildiği dönemde ise miralay rütbesinde olduğu, müellif tarafından belirtilmektedir (s. 17). 1892 yılında *mirliva*, yani paşalık ünvanına terfi ettikten kısa bir süre sonra ise takriben 1895-96 yıllarında da *ferik* ünvanıyla, generallikte son aşama olan bugünkü “orgenerallik” rütbesine layık görüldüğü anlaşılmaktadır (s. 16).

Ahmet Celâleddin Paşa'nın serhafiye vazifesine terfi ettiği dönemde Osmanlı Devleti'nin içte ve dışta; merkezde ve taşrada, kısaca o günkü en geniş siyasi sınırlar dâhilinde ve dünya devletleriyle gerçekleştirilen diplomatik münasebetlerde Yıldız Sarayı ana kumanda merkeziydi ve tüm istihbarat ağını kontrol ediyordu. Sarayın Mabeyn Başkıtabeti bütün valiler, kumandanlar, sefirler, şebkenderler ve diğer yetkilendirilmiş yüksek rütbeli görevlilerle doğrudan temas kurma imkânına sahipti. Bu görevlilerin Bâbîâli ve Hariciye Nezareti ile de doğal hiyerarşik yapılanma gereği iletişim kanalları daima açıktı. Ancak Mabeyn ile doğrudan temas kurma yetkileri Sultan II. Abdülhamid devrine has bir uygulama olarak ortaya çıkmıştı. Geniş telgraf ağı sayesinde her türlü mesaj yoluyla Saray ve Mabeyn Başkıtabeti bilgilendirilebiliyordu. Bu haber alma ağı, Şifre ve Serhafiye Daireleri ile kontrol, sevk ve idare ediliyordu, adı geçen yetki merkezleri ile Yıldız arasındaki muhaberatı sağlıyorlardı (s. 17).

Serhafiye Dairesi her türlü istihbarat ve jurnalın Sultan'a ulaştırılmasını ve haberlerin doğruluğunu tetkik etmekle görevliydi. Bu dairenin başında *Serhafiye-i Şehriyari* ünvanını taşıyan istihbarat şefi bulunmaktaydı. Ahmet Celâleddin Paşa, Fehim Paşa ve Çerkez Mehmet Paşa'nın da görev yapmış oldukları bu daire, stratejik önemi ve gizlilik düsturu nedeniyle ön plana çıkarılmamış idi (s. 17).

Serhafiye Ahmed Celâleddin Paşa, vazifesinin gereği olarak Yıldız Sarayı'nın istihbarat işlerini yönetmek, gelen ihbar ve jurnalleri değerlendirmek; araştırıp soruşturarak iddiaların sübuta ermesi hâlinde gerekli tedbirleri almak gibi işleri sadakatle yerine getirmesi nedeniyle Sultan Abdülhamid'in takdirlerine mazhar olmuş ve ancak yüksek devlet görevlileriyle saygın kişilere layık görülen Osmanî ve Mecidî nişanları ile onurlandırılmıştır (s. 18).

Ahmed Celâleddin Paşa, zamanla, *padişah gözdesi*, *sahib-i zaman* sıfatlarını kazanmış ve müellifin kaynaklardan aktardığına göre, “*Yıldız Sarayı'ndaki paşalarla ağaları gölgede bırakmıştır.*” Paşa'nın eriştiği bu konum hasımlarının sayısını artırmış gibi görünmektedir. Onun Padişah'ın gözünden düşmesi için çabalayan Saray çevresindeki bazı kişilerin, özellikle Fehim Paşa'nın başı çektiği bir grup hasmın, asılsız ihbarlarına, hatta Paşa hakkındaki jurnallerine dahi tanıklık edildiği; bu jurnallerden birinde, “*Paşa'nın Sultan'ı öldürmek için bir Arnavut tuttuğu*” ya da “*odasında bomba sakladığı*” yönündeki iddialar müellif tarafından aktarılmaktadır (s. 19). Konuyla ilgili olarak Ahmed Rasim'in, Ahmed Celâleddin Paşa'nın ölümünden sonra Hâkimiyyet-i Milliye gazetesinde yazdığı bir makaleye dikkat çeken müellif, Ahmed Rasim'in özetle şunları aktardığını dile getirmektedir: “*Paşa, bir gün beni davet ederek bir görüşme yaptı ve bana, Abdülaziz'in oğlu Yusuf İzzettin'in riyasetinde*

Sultan aleyhinde kurulacak çok gizli bir ihtilal komitesine katılmamı teklif etti.” Ahmed Rasim’in saygın kişiliğine vurgu yapan müellif, bu iddianın doğru olabileceğini belirtmekte ve Paşa’nın Sultan Abdülhamid aleyhinde bazı gizli faaliyetlerinin olabileceğini ifade etmektedir (s. 20).

Paşa’nın yürüttüğü görevlere değinen müellif, Sultan Abdülhamid’in beklentilerinin yüksek olduğu bir Avrupa gezisinin kritik öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Avrupa’daki muhalif Jön Türklerin ikna edilmeleri için Ahmed Celeleddin Paşa’nın 1897’de Avrupa’ya gönderilmesi, kariyerindeki en önemli görevdir. Bu tarih, aynı zamanda Sultan Abdülhamid’in Yunan ordusunu dize getirmesi nedeniyle Avrupa’nın dikkatlerini üzerinde topladığı ve gücünün zirvesinde olduğu bir zaman dilimidir. Sultan, bu gücü bir fırsata dönüştürmek için, en çok güvendiği Serhafiye Ahmed Celeleddin Paşa’yı, *tedavi olması* bahanesiyle, Köstence ve Paris’e gizli görevle göndermiştir. Amaç, Jön Türkler olarak nitelendirilen ve aralarında Mizancı Murad ve Ahmed Rıza gibi Saray muhaliflerinin de olduğu önde gelen kişilerle görüşmeler yapmaktı. Paris sefiri Salih Münir Paşa’nın da desteklediği süreç sonunda, Paşa’nın ortaya koyduğu çabalar, her ne kadar gizli kalmayıp Batı medyasında manşet haberlere dönüşmüşse de (s. 24) müspet sonuçlar doğurmuştur. Mizancı Murad ve pek çok Jön Türk affedilmeleri ve memuriyetle ödüllendirilmeleri karşılığında muhalefetten çekilmişlerdir. Ancak Ahmed Rıza, Dr. Nazım ve Halil Ganem gibi Jön Türklerin bazı önde gelenleri Ahmed Celeleddin Paşa’nın görüşme taleplerini geri çevirmişlerdir. Mizancı Murat, görüşmeler sırasında Paşa’yı yakından tanıma fırsatı bulmuştur. *“Kendisine itimat etmiş ve hatıratında ondan övgüyle bahsetmiştir”* (s. 21-23). Avrupa’dan dönen Ahmed Celeleddin Paşa’nın başardığı işin derecesi oldukça büyüktü. Avrupa’daki Jön Türk muhalefeti tamamen bitme noktasına gelmiş, 1906 yılına kadar örgütlenme kabiliyetleri sona erdirilmişti. Öyle ki Padişah, Jön Türkler için genel af ilan etmiş ve birçok önde gelen kişi yurda dönerek devlet bünyesinde önemli görevlere getirilmişlerdir (s. 24).

Ahmed Celeleddin Paşa’ya bu kez daha hususi bir görev tevdi edilmişti. Yeni sorun, Sultan Abdülhamid’in eniştesi Damat Mahmut Celeleddin Paşa’nın, iki oğlu Sabahaddin (Prens) ve Lütfullah ile 1899’da yurt dışına firar etmesi olayıdır. Avrupa’ya yerleşmiş olan Damat’ı ikna etmesi için Serhafiye Ahmed Celeleddin Paşa’ya yeniden Avrupa yolları görünmekteydi (s. 25). Mahmud Celeleddin Paşa’nın Cenevre’de olduğu bilgisi alınca oraya intikal eden Serhafiye Ahmed Celeleddin Paşa, hem Damat Mahmud Celeleddin Paşa’nın parasal kaynaklarını araştırmak hem de Sultan’ın kendisine verdiği yetkileri kullanarak onun yurda dönüşü için gerekli girişimleri başlatmıştır. Abdülhamid Han’ın olumlu ve ılımlı tüm teklifleri hem Cenevre’de hem sonradan geçtiği Londra’da kendisine iletilen Mahmud Celeleddin Paşa, başlangıçta ikna olma yönünde hayli mesafe katetmesine rağmen, daha sonra yapılan onca teklifi geri çevirmiştir (s. 28).

Jön Türkler konusunda elde ettiği başarıları Mahmud Celeleddin Paşa konusunda gösteremeyen Serhafiye Ahmed Celeleddin Paşa için bu harekât her ne kadar son Avrupa görevi olmuşsa da Paşa’nın ortaya koyduğu iyi niyetli çabalar ve diplomatik girişimler medya kanalıyla yakından takip edilmiş, İstanbul efkâr-ı umumiyesinde tanınmasına yol açmıştır.

Müellif Emre Gör, Ahmed Celaleddin Paşa'nın, Jön Türklere verilen sözlerin yerine getirilmemesine içerlediğini ve düşüncelerinin zamanla onların çizgisine yaklaştığını gösteren doneler bulunduğunu dile getirmektedir. Onun 5 Şubat 1904 tarihindeki firarı, bu düşüncelerin doğru olabileceğini akla getirmektedir. Saray'ın en mahrem sırlarıyla birlikte Paşa'nın birdenbire kayıplara karışması, akıllara sayısız ihtimali getirmiş; birçok asılsız bilgi, ihbarlar dahi ciddi tahkikatlarla ayrıntılı olarak tetkik edilmiştir. Ancak, beş gün sonra Paşa'nın Mısır'da olduğu anlaşılmıştır. Ahmed Celaleddin Paşa'nın Mısır'da ikamet eden eşi İsmet Mürşide Hanım'ın amansız bir hastalığa yakalanmış olmasının ve Paşa'yı ısrarla yanına çağırmasının onun bu firar eylemini gerçekleştirmesine yol açtığı, en makul nedenler arasında değerlendirilmiştir (s. 30). Paşa'nın fiili olarak görevini terk etmiş olması nedeniyle, İstanbul'da bulunan gayrimenkulleri haczedilmiştir. Birkaç kısa Avrupa seyahati haricinde vaktini Mısır'da geçiren Paşa, gerek Avrupa'da gerekse Mısır'da Saray'ın talimatı gereği sıkı bir şekilde takip edilmiştir (s. 31-33). Eşinin iki yıl sonra vefatının ardından daimî olarak Mısır'a yerleşmeyi tercih eden Ahmed Celaleddin Paşa, bu firarı nedeniyle idam istemiyle, Divan-ı Harp'te yargılanmış, Sultan Abdülhamid tarafından affedilmesine rağmen 1924'teki vefatına kadar, sırlarıyla birlikte Mısır'da kalmaya devam etmiştir (s. 34-37).

Devrin diğer önemli istihbarat şefi, *Fehim Paşa*'dır. Paşa, 1873'te İstanbul'da dünyaya gelmiştir. 1894 yılında Mekteb-i Harbiye'den mezun olmuş, piyade sınıfı mensubudur. Babası Esvapçıbaşı İsmet Bey, II. Abdülhamid'in süt kardeşi ve güvenilir dostu olduğu için Fehim Paşa, Saray çevresine aşınadır. Yeni mezun Fehim, mezuniyet sonrasında padişah yaverliğine atanmıştır. 4 yıl gibi kısa bir zaman diliminde hızla yükselmiş ve 1898 yılında paşalık payesi almış, aynı hızla yükselişini sürdürerek 1902'de çok genç bir yaşta müşir, yani orgeneral rütbesi almıştır. Takriben 1904 yılında da serhafiyelik görevine getirildiği anlaşılmaktadır (s. 38-39).

Müellif Emre Gör, Fehim Paşa'nın, Sultan Abdülhamid devri serhafiyeleri ve diğer üst düzey devlet görevlileri arasında, karakter yapısı itibarıyla en ilginç ve sıra dışı şahsiyet olduğu kanaatindedir. Sultan'a sunduğu arzları ve hususi talepleriyle geleneksel münasebet kalıplarının dışına çıkabildiği görülmektedir. Onun, tıpkı Ahmed Celaleddin Paşa gibi, Sultan'ın gizli polis teşkilatının başına getirilmesinin, kazandığı şöhretin asıl nedeni olduğu söylenebilir (s. 39). Fakat Paşa'nın eriştiği şöhretin, onun hamiyet, maharet ve şecaatinden mi yoksa zafiyet, gaflet ve dalaletinden mi kaynaklandığı konusu, hakkında yapılacak biyografik araştırmalarla daha da netliğe kavuşturulmayı beklemektedir. Zira bir tarafta Padişah'ın güvenini kazanmış bir serhafiye, öte tarafta birçok jurnale adı karışmış bir gizli polis şefi olarak zıtlıkları tek bir bünyede toplayabilen bir karakter olduğu, müellifin tetkik ettiği kaynaklardan anlaşılmaktadır (s. 41).

Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşa, Deli Fuat Paşa, Sultan yaveri ve halefi Kabasakal Mehmed Paşa ve Alman sefiri Bieberstein ile yaşadığı sorunlar, onun dikkat çekici bir karakter hâline gelmesine ivme kazandırmış görünmektedir. Deli Fuat Paşa'nın ihtilal planladığını gerekçe göstererek onun konağına baskın yapıp silahlı çatışmaya girmesi ve her iki taraftan yaralananlar olması; olaylar sonrası Fuat

Paşa'nın suçlu bulunup Şam'a sürgün edilmesi Fehim Paşa'nın kazandığı şöhrete ayrı bir boyut eklemiş gibi görünmektedir. Öte yandan adamlarının tedavisi için Şifa Hastanesi müdürüne altın saat hediye etmesi de dikkatlerden kaçmamıştır (s. 42).

Paşa'nın Temmuz 1905'te Cuma Selamlığında meydana gelen ve Sultan'ın hedef alındığı bomba olayından sonra birdenbire gözden düşmesi, hayatındaki en travmatik süreci oluşturur. İlginç bir şekilde Fehim Paşa'ya yönelik birkaç başarısız suikast iddiası ortaya atılır. Müellifin aktardıklarına göre, yapılan tahkikatlar sonunda bunların Paşa'nın kendisi tarafından kurgulanmış olduğu, komisyon raporlarına yansımıştır (s. 42-43).

Fehim Paşa'nın İstanbul'da adının karıştığı olaylar her geçen gün artmaya başlamıştır. İşi kabadayılığa vardırın Paşa'nın komiser dövmekten nazır akrabasını darp etmeye kadar birçok vukuata adı karışmış; öte yandan sefirler ve sefaret görevlileriyle giriştiği münazaalar sonucu İngiltere, Almanya, İtalya ve Avusturya sefaret yetkililerinden Yıldız Sarayı'na gelen şikâyetler de artmış ve diplomatik krizler baş göstermeye başlamıştır. 1907 yılına gelindiğinde nihayet, Sultan Abdülhamid'in ayrı bir değer verdiği Alman sefiri Bieberstein'in bir gemiye el konulmasının sorumlusu olarak Fehim Paşa'yı gösterip şikâyet etmesi onun Payitaht'tan Bursa'ya sürgün edilmesine ve orada zorunlu ikamete mecbur edilmesine yol açmıştır (s. 43-45).

Fehim Paşa, Bursa Valisi Mehmet Tevfik Bey'in gözetiminde kendisine tahsis edilen bir konakta ikamet etmeye başlamıştır. Ancak, İstanbul'da hakkında hâlâ çeşitli matbuat çalışmaları ve dedikodular sürüp gitmektedir. Vali Tevfik Bey, Paşa'yı sıklıkla ziyarete gittiğini, İstanbul günleri hakkında sohbet ettiklerini hatıratında ifade etmiştir. Öte yandan Fehim Paşa'nın Bursa'dan Mabeyn'e gönderdiği maruzatlarda, İstanbul'a ve Sultan'a duyduğu özlemi ortaya koyan ve Payitaht'a dönüşüne izin verilmesini murat eden ifadelerin yer aldığı, müellif tarafından beyan edilmektedir (s. 47-50).

Fehim Paşa, Meşrutiyet'in ilanından sonra, Bursa'daki ikameti sırasında kendine yönelik bir suikasttan kurtulmuş ancak birkaç gün sonra, 5 Ağustos 1908 tarihinde Eskişehir'e gitmek üzere yola çıkmasının ardından Bursa Yenişehir'de halk kalabalığı tarafından önu kesilerek, dramatik bir şekilde linç edilerek öldürülmüştür. Onun halkın öfkesini bu denli üzerine çekecek kadar ne yapmış olabileceği sorusuna, 6 Ağustos'ta İkdâm gazetesinde neşredilen bir haberin ayrıntıları cevap vermektedir. Söz konusu haberde, Fehim Paşa'nın *muzır* hafiyelerden biri olduğu, Bursa'da bulunduğu yaklaşık bir yıl içinde halka baskı uyguladığı, çiftlik kurma kastıyla tehditlerle fukaradan arazi devşirdiği ifadeleri yer almaktaydı (s. 50-51).

Fehim Paşa'nın ölümünden sonra onu tanıyanlardan bazılarının yayımladığı hatıratlarda, kendisi hakkında bazı önemli değerlendirmelerin olduğu, müellifin aktarımlarından anlaşılmaktadır. Bu hatırat sahiplerinden biri de Sultan'ın en yakınında yer alanlardan biri olan Başkâtip Tahsin Paşa'dır. Tahsin Paşa, Fehim Paşa'nın *başjurnalci* olduğunu, Saray'da herhangi bir siyasi nüfuzunun bulunmadığını, hatta Padişah'ın huzuruna hiç çıkmadığını öne sürmüştür. Diğer tanıkların da bu ifadelere ek olarak, onun *haraç kesen, ecnebileri tazyik eden* şer odaklarından biri olduğunu dile getirdikleri, müellif

tarafından aktarılmaktadır (s. 52). Fehim Paşa, bulunduğu makamın gerektirdiği önemli icraatıyla anılmak yerine genellikle hayat tarzı, ilginç karakteri ve vukuatıyla gündemden düşmemiş ve istihbarat görevinin kapsama alanının ne olduğu hususu anlaşılammış bir serhafiye olarak, sırlarıyla birlikte bu âlemden göçmüştür.

Eserde yer alan, devrin diğer önemli istihbarat şefi ise *Kabasakal Mehmed Paşa*'dır. Müellif Emre Gör, eserin bu bölümünde hayatından kesitler sunduğu Paşa hakkında ilginç ayrıntılara yer vermektedir. Sakallarının uzunluğu ve dağınıklığı nedeniyle Kabasakal lakabıyla anıldığı belirtilen Mehmet Paşa, 1854 doğumludur. Çerkez asıllı bir Kafkasya göçmenidir. Ahmed Celaleddin Paşa'nın İstanbul'a geliş süreciyle onunki benzerlik gösterir. Zira o da diğeri gibi İstanbul'a küçük yaşlarda gelmiştir. İstanbul'da Hassa Ordusu Süvari Fırkasına alınarak askerlik hayatına adım atmış ve *süvari ferîği* rütbesine kadar yükselmiş, akabinde ehliyeti nedeniyle hünkâr yaverleri arasına girmeyi başarmıştır (s. 53).

Doğduğu yüzyılın sonlarına doğru Sultan Abdülhamid'in en sadık ve güvenilir adamları arasında yer almıştır. Paşa, politika suçlularını sorgulama ve araştırma, zararlı şahısların evlerini arama, Cuma Selamlığında halk tarafından Sultan'a arz edilen taleplerin toplanması yetkilerine sahipti (s. 54). Öte yandan Sultan'ın ihtiyaç duyduğu, herkesle paylaşılması mümkün olmayan çeşitli iş ve hizmet gereksinimi durumlarında da Paşa'nın göreve hazır olduğu değerlendirilmektedir.

1897 yılında Harbiye ve Tıbbiye Mekteplerinde olağanüstü günler yaşanmaktaydı. Bu mekteplerde okuyan öğrencilerin dolaplarında tespit edilen, *evrak-ı muzır*ra olarak tabir edilen, Sultan ve yönetim aleyhindeki basılı yayın ve evrak, bu hareketlilik ve teyakkuz hâlinin nedenini oluşturmaktaydı. Bu süreçte Kabasakal, namı-ı diğer Çerkez Mehmed Paşa, mekteplerle ilişkisi kesilen 83 kişilik bu öğrenci grubunun asker elbiselerini çıkarttırıp, sürgüne gönderileceklerin fotoğraflarının çekilmesi ve onların Trablusgarp'a gönderilmesi iş ve işlemlerini organize etme göreviyle görevlendirilmiş ve vazifesini başarıyla yerine getirmişti (s. 54-55). Sultan II. Abdülhamid'in evhamlı karakteri, jurnallerle yer yer içinden çıkılmaz hâllerin belirmesine neden olmaktadır. Bu jurnallerden biri, o günün koşullarında, Sultan ile ters düştüğü anlaşılan ve 1900'de vefat etmiş olan Gazi Osman Paşa'nın, "aşlında ölmediği, gizlice yurt dışına kaçacağı" yönünde asılsız bir bilgi içeriyordu. Ancak bu şüpheden kurtulmanın yolu, Gazi Osman Paşa'nın kabrini açtırmaktı! Sultan, tahmin edileceği üzere görevi Kabasakal Mehmed Paşa'ya tevdi etmişti. Müellifin aktardığı belgelerden anlaşıldığına göre, işlemler gerçekleştirilmiş ve merhum Paşa'nın kabirde bulunduğu, Sultan'a rapor edilmişti (s. 55).

Kabasakal Mehmed Paşa, Sultan'a yakınlığı ve özel görevlerin vazgeçilmez adamı olarak bilinmesine rağmen, diğer yüksek rütbeli paşalar gibi o da jurnallenmekten nasibini almıştır. Tıpkı diğerlerinde olduğu gibi Paşa'nın da gittiği yerlerin, özel mesajlarla Sultan'a rapor edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, Sultan II. Abdülhamid'in Kabasakal Mehmed Paşa'ya verdiği değer ve önemi ona, eşine ve evlatlarına takdim ettiği nişanlardan ve diğer ihsanlardan anlamak mümkündür. Paşa'ya *birinci dereceden Mecidî ve Osmani nişanları*, *Murassa İftihar Nişanı* ve *Tahlisiye* madalyası; oğulları

Hikmet, Talat ve Rıfat Beylere birer *Mecidî* nişanı, Paşa'nın eşine ve gelinlerine de şefkat nişanı takdim edilmiştir. Bunların yanı sıra, oğullarına mülazımlık payesi ve padişah yaverliği vazifeleri verilmiştir. Ayrıca, Kuşadası'nda bulunan zımpara madenin gelirleri altmış seneliğine Kabasakal Mehmed Paşa'ya tahsis edilmiştir (s. 56-57).

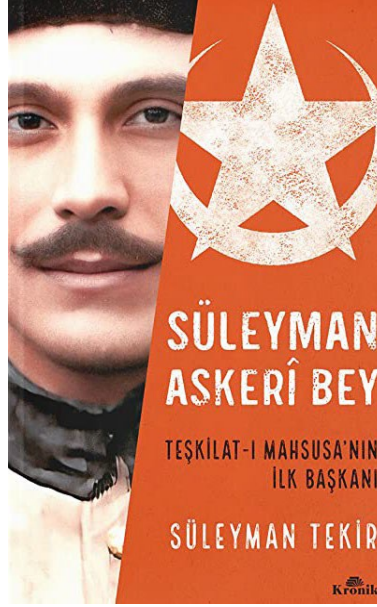
Müellif, eserinde ayrı bir başlık altında, II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra Paşa'nın ordudan ihraç edilenler arasında yer aldığını ifade etmektedir. Bu ihraç kararının 31 Mart Vakası'ndan önce olması durumunda, Sultan nazarında bu kadar önemi haiz bir kişinin neden ihraç edilmiş olduğu anlaşılammakta ve bir gerekçe ortaya konulamamaktadır. Eğer ihraç, 31 Mart Olayı sonrasında gerçekleşiyse, anlam kargaşası yaşanmaması adına eserde bu vurgunun daha iyi yapılması beklenirdi. Kabasakal Mehmed Paşa, ihraç edilmeden önce kısa süreliğine 6. Ordu'ya atanmış; akabinde de hakkında ihraç kararı alınarak, Bursa'ya sürgün edilmiş; burada önce Mudanya'da, sonra Atranos kasabasında gözaltında tutulmuştur.

Paşa'nın ihracından hemen sonra, hakkında Saray'a çok sayıda şikâyet arzları gönderilmiştir. Bunlar; onun maiyetinde bulunan Nuri Bey'in eşhastan para gasbetmesi, Paşa tarafından bazı kitap ve eşyaya el konulması iddialarıdır. İddialar değerlendirilmiş olup Nuri Bey'in celbedilmesine karar verilmiştir. Kitap ve eşyaya el konulması hakkında Kabasakal Mehmed Paşa, bu eylemin padişah iradesi dâhilinde olduğunu ifade etmiştir (s. 58-60).

Müellifin değerlendirmelerine göre, Paşa'nın mecbur bırakıldığı Bursa ikameti uzun sürmemiştir. 13 Nisan 1909'da gerçekleşen 31 Mart Vakası sonrası Hareket Ordusu yönetime el koymuştur. İki hafta sonra Sultan II. Abdülhamid tahttan indirilmiş, ülkede sıkıyönetim ilan edilmiştir. Kabasakal Mehmed Paşa, Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılanmıştır. Mahkeme heyeti, onun hakkında ileri sürülen; Meşrutiyet hükûmetini değiştirmeye teşebbüs eden irtica önde gelenleri arasında bulunma, Yeşilköy açıklarında iki kişiyi denize atma, bir kadını kendi evinde öldürme iddialarını dile getirir ve ek olarak geçmiş yıllarda işlediği suçlar da sıralanır. Nihai olarak mahkeme tarafından, Paşa hakkında idam cezası verilmiş olup, karar gereği Kabasakal Mehmed Paşa, Bursa'dan İstanbul'a getirilerek cezası 15 Haziran 1909 tarihinde infaz edilmiştir (s. 61-64). Kabasakal Mehmed Paşa'nın Bursa'da tutulduğu dönemde, Bursa (Hüdavendigâr) Valisi Mehmed Tevfik Bey'in, kendisi ile yakından alakadar olduğu anlaşılmaktadır. Tıpkı Fehim Paşa'yla da ilgilendiği gibi... Vali Bey, hatıratında o döneme değinmiş, Kabasakal'ın Bursa'da olduğunu öğrenen halkın onu linç etmek istediğine nasıl tanık olduğunu anlatmıştır (s. 66-68). Eserin devam eden sayfalarında müellif, Divan-ı Harb-i Örfi kararıyla, önde gelen bey, ağa ve paşa ünvanına sahip otuz beş kişinin sürgün yerlerini bir tablo hâlinde ortaya koymakta ve Süleyman Kâni İrtem ile Hasan Vasfi Kızıtaş'ın tanık oldukları ve hatıratlarında kısaca yer verdikleri, Kabasakal Mehmed Paşa ile ilgili olumsuz veya en iyi ihtimalle *nötr* denilebilecek değerlendirmeleri okuyucularına aktarmaktadır (s. 65-69).

Okuduğumuz bu eserin Osmanlı tarihinin en çalkantılı ve kritik öneme sahip dönemlerinden biri olan Sultan II. Abdülhamid devrinin unutulmaya yüz tutmuş bazı hatıralarının yeniden gün yüzüne

çıkarılmasına vesile olduğu görülmektedir. Yaşanmışlıkların bir asırdan fazla bir süre sonra tekrar gözden geçirilmesi; olayların, geçtiği günün koşullarındaki ön yargılardan ve duygusal tepkilerden arınmış olarak daha soğukkanlı değerlendirmelerle mercek altına alınması, her şeyin yerli yerine oturtulmasına yardımcı olmaktadır. Eserin kahramanlarının gerçek tarihî şahsiyetler olması, şüphesiz ki değerlendirmelerdeki hakkaniyet ölçüsüne daha fazla riayet etme sorumluluğunu tarihçilere yüklemekte olup, müellifin bu sorumluluğun gereğini yerine getirmeye çalıştığı, eserin genelini tetkik edilmesinden anlaşılmaktadır. Eser, Payitaht'ta Sultan'a doğrudan bağlı olarak misyon eda eden ve karakteristik özellikleriyle arkalarında iz bırakarak göçmüş birkaç istihbarat şefinin hayatından belli kesitlerin gözler önüne serilmesi suretiyle, devrin siyasi ve sosyal hayatına; devletin Mabeyn, Mülkiye ve Hariciye'deki yapılanmasına belli ölçülerde ışık tutması yönüyle önem arz etmektedir. Özellikle Ahmed Celeddin Paşa'nın hayatından sunulan kesitler; serhafiyelik görevinin sınırları aşan bir muhalif takibine dönüşebildiğini göstermesi yönüyle ülkenin iç ahenginin sağlanmasında, istihbarat teşkilatının devletin hariciye teşkilatı ile de iş birliği içinde ülke dışında aktif vazifeler üslenebildiğini, öte yandan Fehim Paşa'nın linç edilmesi ve Kabasakal Mehmed Paşa'nın da linçten kıl payı kurtulması olaylarında da görüldüğü üzere istihbarat şeflerinin ünlerinin başkent İstanbul dışına taşarak civar illerde de duyulduğunu, dolayısıyla bu zatların olumlu veya olumsuz anlamda toplumda bir karşılıklarının bulunduğunu da gözler önüne sermektedir. Öte yandan eser, müellifin de ifade ettiği gibi bundan sonra yapılacak biyografi çalışmalarına “*temel teşkil etme niteliği*” taşımaktadır (s. 11). Sultan II. Abdülhamid döneminde faaliyet yürütmüş diğer serhafiyeler hakkındaki merakı da ortaya çıkaran eserin, bu görevliler arasında mukayeseli değerlendirmeler yapmak isteyen tarihçiler için yeni bir koridor oluşturduğunu da dile getirmek mümkündür.

Süleyman Askerî Bey: Teşkilat-ı Mahsusa'nın İlk Başkanı

Süleyman Tekir

İstanbul, Kronik Yayınları, 2022, 345 sayfa, ISBN: 978-625-8431-87-2.

Samet YILDIZ*

İttihat ve Terakki, üzerinde hâlen sisli bulutlar dolaşan tarihî bir cemiyettir. Devletin en ucunda bulunan sınırlarına dahi sirayet etmiş olan cemiyet, kendisine ve davasına hizmet edecek şahısları önemli mevkilere getirmiştir. Devlet kanadından toplum nezdinde kıymeti haiz sivil vatandaşlara kadar otorite sahibi olan İttihatçılar, bu gücü, istihbarat faaliyetleri sayesinde elde etmişlerdir. Öyle ki, bu faaliyetler neticesinde, savaşlarda önemli kazanımlar elde edilmiştir. Böylesine ciddi bir istihbarat ağının içerisinde bulunan bazı simalar ise, tarihin unutamayacağı derecede ön plana çıkmıştır. Nitekim Teşkilât-ı Mahsusa'nın ilk başkanı olması hasebiyle Türk istihbarat tarihinde önemli bir mevkiyi işgal eden Süleyman Askerî Bey, zikredilen simalar arasında bulunmaktadır. Gerek istihbaratçılığı ve teşkilatçı yapısıyla ve gerekse I. Cihan Harbi sürecindeki faaliyetleriyle tarihçilerin ilgisini çeken Askerî Bey, pek çok esere konu olmuştur. Nitekim Süleyman Tekir tarafından kaleme alınan *Süleyman Askerî Bey: Teşkilat-ı Mahsusa'nın İlk Başkanı* isimli eser de, bu eserler arasında kendisine yer bulmuş ve çalışmamıza konu olmuştur.

Süleyman Tekir'in çalışması, giriş mahiyetindeki kısa bölümler ve sonuç haricinde beş ana bölümden oluşmaktadır. Giriş mahiyetindeki bölümlerde (s. 15-27) kitabın yazılış hikâyesi anlatılmış ve kitapta kullanılan kaynaklar hakkında detaylı bilgiler verilmiştir. Akabinde "Süleyman Askerî Bey Aslında Kimdir?" başlığını taşıyan, kısa bir bölüme (s. 29-40) geçilmiştir. Bu kısımda, Süleyman Askerî Bey'in ailevi bilgileri ve kariyeri hakkında bilgi verilmiştir. Örneğin; adının, dedesi Süleyman

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, sametyildiz.iletisim@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4098-2718

Zeynelabidin Efendi'den geldiği; babasının *mirliva* rütbesine kadar yükselmiş bir subay olduğu; “Askerî” adının bir aile ismi olduğu ve ailesinin uzun müddettir asker yetiştirdiği gerekçesiyle bu isimle anıldığı gibi bilgiler, burada paylaşılmıştır. Böylece, kitaba konu olan tarihî şahsiyet ve onun hayatını şekillendiren ortam hakkında genel bir çerçeve çizilmiştir.

Okuyucuyu konuya hazırlayan “Giriş” kısmının akabinde, kitabın asıl mevzusuna geçilmiştir. “İttihatçılık” başlığıyla başlayan birinci bölüm (s. 41-73), Askerî Bey'in eğitim hayatı ile İttihat ve Terakki'yle tanışmasını konu edinmektedir. Bu kısımda, daha önceki sayfalarda verilmiş birtakım bilgiler (ailevî vs.) tekrür etmektedir ki bu, oldukça tabiidir. Askerî Bey'in eğitim bilgileri; not dökümleri ve mezun olduğuna dair şehâdetnâme; askerî okul sıralarındaki durumuna ve sosyal ilişkilerine yönelik tespitler ise, daha önce verilmiş olan bilgilere ilave edilmiştir. Müellif, zikredilen bilgileri verdikten hemen sonra, Askerî Bey'in kurmaylığı hususunda var olan ihtilafli meseleye dâhil olmuştur. Mesleğe *mümtaz yüzbaşı* rütbesiyle başladığını ve bu sınıftan emekli edildiğini açıklayan müellif, kısa süreli emeklilik hayatının ardından mesleğine geri dönen (1914) Süleyman Askerî'nin “Erkân-ı Harp” ünvanıyla anıldığını ifade eder (s. 44, 46).

Süleyman Askerî Bey hakkındaki ihtilafa değindikten sonra, askerlik kariyeri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) ile olan bağları hususlarına temas edilmiştir. Süleyman Bey'in ilk görev yerinin İzmir olduğu; ailesinin Afyonkarahisar'a taşındığı; babasının vefatının ardından mirasın aile fertleri arasında nasıl paylaşıldığı; okul yıllarında tanıştığı İTC'nin, İzmir'de güçlenmesine nasıl katkı sağladığı gibi bahisler, peşi sıra ele alınmıştır. Amcası Cemil Paşa'nın da telkin ve tavsiyeleriyle İTC'deki faaliyetini artıran Askerî Bey'in, İzmir'deki pek çok askeri, cemiyete üye yaptığı üzerinde durulmuştur. Bunlara ilave olarak, bir falcıyla yaşanan gayet ilginç bir anekdot da paylaşılmıştır. Müellifin Ömer Seyfeddin'den naklettiği anekdota göre; Askerî Bey, İzmir'de iken bir falcıyla görüşmüş ve falcı, “*kendisinin intihar edeceğini*” söylemiştir (s. 52).

Sultan II. Abdülhamid, Makedonya'da yaşanan hareketli süreci bastırmak üzere harekete geçmişti. Şemsi Paşa ve Osman Paşa gibi önemli devlet adamlarını bölgeye göndermesi, harekete geçtiğinin bir göstergesiydi. Nitekim zikredilen paşalar, İttihatçıların suikastlarına maruz kalacaklar ve Şemsi Paşa, uğradığı suikast neticesinde hayatını kaybedecektir. Bu hususlar hakkında bilgi verilmesinden (s. 55-68) sonra, Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesi ve Süleyman Askerî Bey'in Bağdat görevi bahislerine değinilmiştir.

Kitabın ikinci bölümü, Trablusgarp Harbi'ne ve Süleyman Askerî Bey'in buradaki rolüne odaklanmıştır. İtalyanların bölgeye yönelik tasavvurlarına; Osmanlı'nın Trablusgarp'ta bulundurduğu güce; dönemin sadrazamı Hakkı Paşa'nın umursamaz hâllerine; Osmanlıların bölgeye ordu gönderememesi ve gönüllü Türk subaylarının gizli yollardan Trablusgarp'a gelmeleri bahislerine temas edilmiştir (s. 75-79). Hemen ardından, eserin ana konusu olması hasebiyle, Süleyman Askerî Bey'in Trablusgarp yolculuğuna yönelik ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Askerî Bey'in Trablusgarp yolculuğu hakkında fazla bilgi olmadığına dikkat çeken müellif, Askerî Bey'i “*karanlıkta kalan yön*

ve simalardan birisi” olarak zikretmektedir (s. 79). O tarihlerde Bağdat’ta görev yapan Süleyman Askerî -bölgedeki pek çok Osmanlı subayı gibi- gönüllü olarak Trablusgarp’a gitme girişiminde bulundu. Çabası üzerine savaşa dâhil olmayı başaran Askerî Bey, müşkül şartlar içerisinde vatan müdafaasına katılmıştı. Müellif, Süleyman Askerî Bey gibi pek çok subayın Erkân-ı Harbiye’den maddî destek almaksızın yola çıktığını ve kılıç, kıyafet vb. şahsî varlığını satmak suretiyle yolluk temin ettiğini ifade etmektedir (s. 80). El-Ezher talebesi şeklinde yola koyulan Askerî Bey ve beraberindeki arkadaşları, yakalanma tehlikesi geçirmiş ve birçok anı biriktirmişlerdir. Anılar arasında, bölgedeki Arapların kendilerine karşı takındıkları tavırlar önemli bir yer tutmuştur. Bu noktada, arşiv vesikasından aktarılan ifadeleri paylaşmamız uygun düşecektir (s. 88-89):

“Kuzu kesmek istedik. İki aylık bir tanesine bir lira talep etmezler mi? Aldık. Fakat çıldırmamak için! Bu adamlar umumiyetle muhtekir [hor/hakir görüyor] demek! Bilhassa bu muameleye ihtikârla hükmetmek istiyorum ki burası hâlâ Mısır toprağıdır! Trablusgarplarında bize karşı bu kadar samimiysizlik tasavvur edemem.”

Süleyman Askerî, zor bir yolculuğun ardından hedefine ulaşmıştır. Akabinde İtalyanlara karşı girişilen Bingazi ve Derne mücadelelerinde aktif görev üstlenmiştir. Bu süre zarfında meydana gelen olaylara dair pek çok anekdota müellif, eserinde yer vermiştir. Mustafa Kemal ile konyak içme (s. 102-103); Osmanlıların elinde bulunan bombaların patlamaması (s. 105-106); mücadelenin Ramazan’a rastlaması ve oruç tutulup tutulmayacağı tartışmaları (s. 106); toptan seken bir kovan nedeniyle Enver Bey’in elinin ezilmesi (s. 108); savaşın gidişatına yönelik Mustafa Kemal Bey ve diğer subaylar arasındaki ihtilaf (s. 115-116) gibi hususlar, zikredilen anekdotlara örnek gösterilebilir.

Trablusgarp Harbi sırasında birçok subayımız şehit ve yaralı oldu. O dönemde 28 yaşında olan Askerî Bey, bu subaylarımızdan biriydi. İtalyanların yoğun topçu ateşi karşısında mevzisini korumayı amaçlayan Askerî Bey, Enver Bey’le ihtilafa düşmüştür. Bu sırada, topçu ateşine ilaveten İtalyanların tüfeklerinden çıkan kurşunlar da can yakmaya başlamıştır. Askerî Bey, topraktan seken bir kurşunla yaralanmış ve cephe gerisine gönderilmiştir. Müellif, eserinde Süleyman Askerî Bey’in hastane günlerine ve ameliyatına dair detaylı bilgiler vermiştir. (s. 133-146)

Osmanlılar, Trablusgarp’ın ardından Balkanlarda da mücadele vereceklerdi. Trablusgarp’ta bulunan pek çok subay, Balkan Savaşı’nın çıkması üzerine bölgeden ayrılmış ve büyük savaşın bulunduğu yere doğru yönelmiştir. Süleyman Askerî Bey, tedavisi sürdüğünden geç bir tarihte cepheye gidebilmiştir. 29 Ocak 1913 tarihinde görevlendirilmiş olan Askerî, savaşın önemli bir kısmını yakalayamamıştı. İstanbul’un muhafazası için yapılan savunma hatlarında ve özellikle de Şarköy’den yapılan taarruzda büyük yararlılıklar gösterecekti. Lâkin Osmanlılar, I. Balkan Savaşı sürecini Midye-Enez Hattı’na çekilmekle sonuçlandırdılar. Burada, müellif tarafından aktarılan önemli bir anekdot vardır ki, milliyetçilik ve ileride yaşanacak Arap İsyanı ile ilişkilendirilebilecektir. Bu, Suriye Fırkası’nın subay ve erleri arasında millî hisler doğrultusunda hareketlenmelerin yaşanmasından başka bir şey değildir (s. 153-154). Akabinde müellif, Trabzon Tümeni’nin “kurmay başkanı” olan Askerî Bey’in faaliyetlerini aktarmaktadır.

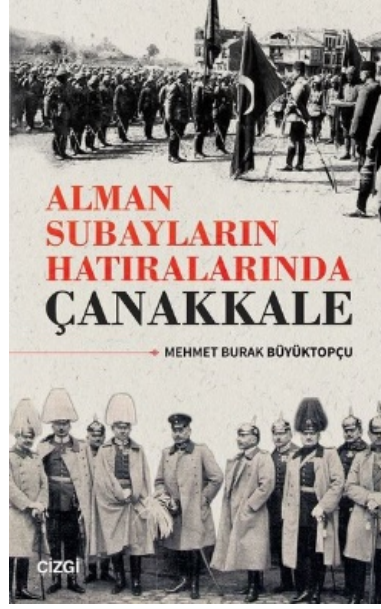
II. Balkan Savaşı’na giden süreç, bir hayli karışıktır. Sadrazam Mahmud Şevket Paşa’ya düzenlenen

suikast ve İTC arasında yaşanan çatırtılar, burada örnek olarak verilebilir. Müellif, bu husus üzerinde durmuş (s. 154-158) ve Edirne'nin geri alınması hakkında bilgiler vermiştir (s. 158-159). Balkanlarda kaybedilen büyük toprakların geri alınmaması ve Avrupalıların da ikiyezli siyasetlerinden ötürü, Balkanlarda yeni bir hükûmetin kurulması gündeme geldi. "Garbî Trakya Hükûmet-i Muvakkatesi" adıyla kurulacak olan hükûmetin başında Süleyman Askerî Bey bulunacaktı. Müellif, Askerî Bey'in hükûmet başkanı olarak gerçekleştirdiği faaliyetler, görev süresince yaşadığı sıkıntılar ve görevinin nihayetlenmesi hakkında detaylı bilgiler vermiştir (s. 165-187). İçerik, bu göreve ait birtakım görsellerin eklenmesiyle güçlendirilmiştir.

Eserin dördüncü bölümü (s. 191-240) "Teşkilat-ı Mahsusa" başlığını taşımaktadır. Mezkûr teşkilâtın tarihine kısaca temas edilmiş, Askerî Bey ve teşkilât hususu irdelenmiş ve hemen ardından, Askerî Bey'in teşkilât başkanlığına değinilmiştir. Bunlarla birlikte, yurt dışında gerçekleştirilen birtakım operasyonlardan da bahsedilmiştir. Bölüm, genel itibarıyla bu minvalde kaleme alınmıştır.

I. Cihan Harbi, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunu hazırlamıştır. Tarihimizin en büyük dönemeçlerinden biri olan savaş süreci, Askerî Bey'in hayatı özelinde de gayet önemlidir. Müellif, Askerî Bey'in, masabaşı yerine sahada görev alma isteğini, vermiş olduğu emirlerin tam anlamıyla uygulanmamasına bağlamaktadır (s. 243). Beraberindeki Osmancık Taburu ile yola çıkan Süleyman Askerî Bey, hayatının son demlerini geçireceği Irak Cephesi'ne geldi. Irak Cephesi'ni ve Süleyman Askerî Bey'in faaliyetlerini konu edinen son bölüm, oldukça hacimlidir (s. 241-321). Irak'taki stratejik durum; bölgedeki Osmanlı-İngiliz mücadelesi; Osmanlıların durumu; Süleyman Askerî Bey'den önce ve onun kumandasında yaşananlar, dönemin belgeleri kullanılmak suretiyle kaleme alınmıştır. Burada birtakım güzel anekdotlar da paylaşılmıştır. Türk askerine isim bulma arayışı içerisinde bulunulduğunu belirten müellif, "Osmancık" ve "Mehmetçik" adlandırmalarına dikkati çekmiştir (s. 251-252). İngilizlere karşı girişilen mücadeleden istediği neticeyi alamayan ve dizlerinden yaralanan Süleyman Askerî Bey, intihar edecek ve yıllar önce karşılaştığı falcıyı da haklı çıkaracaktı.

Netice itibarıyla; Süleyman Tekir tarafından kaleme alınan *Süleyman Askerî Bey*, Osmanlı'nın son döneminde önemli faaliyetler icra etmiş bir şahsiyetin anlaşılması hususunda, ciddi bir katkı sunmuştur. Eser, Osmanlı istihbarat tarihi ve Teşkilat-ı Mahsusa, İTC, I. Cihan Harbi ve Irak Cephesi'nin vaziyeti gibi konulara temas etmesi hasebiyle önemlidir. Böylesine girift meselelerin ele alınması hususunda gerekli hassasiyet ve araştırma safahatının sağlam bir şekilde yürütülmesi, bu eserde kendisini göstermiştir. Yerli ve yabancı arşiv belgeleri, dönemin basını, devrin bizâtihi tanıdığı olan şahsiyetlerin hatıratları başta olmak üzere, kapsamlı bir literatür çalışmasının yapılması, bu hususu doğrular niteliktedir. Araştırma safahatının ciddi olmasına karşın; eserin yazımında, akademik üslûp yerine, okuyucunun daha rahat anlayabileceği popüler bir üslûp kullanılmıştır. Bu sayede, eserin okur kitlesi geniş bir yelpazeye bürünmeye meyyal olmuştur. Bununla birlikte, eser içerisine eklenen görseller ve çeşitli vesikalardan aynen aktarılan pasajlar, esere renk katması açısından önemli bir husustur.

Alman Subayların Hatıralarında Çanakkale

Mehmet Burak Büyüktopçu

İstanbul, Çizgi Kitabevi, 2020, 184 sayfa, ISBN: 978-605-196-512-3.

Necmi ÇELİK*

Alman Subayların Hatıralarında Çanakkale kitabı, Dr. Burak Büyüktopçu'nun, 2019'da Ankara Üniversitesinde Prof. Dr. Mehmet Osman Toklu'nun danışmanlığını yaptığı "Çanakkale Savaşı'nda Görev Yapmış Alman Subayların Anı Kitaplarında Türk ve Türkiye İmgesi" isimli doktora tezinden üretilmiştir. Yayımlanma amacı ise ilgili konuya dair tarihî belgelerin sadece Türk tarafından değil, Alman belge ve arşivlerinden de incelemektir. Öyle ki çalışmanın kaynakçasını incelediğimizde Türk Tarih Kurumunun belgelerini, yurt dışındaki üniversitelerin Alman Filolojisi kaynaklarını ve Alman subayların eserlerini görmekteyiz. Bunların yanı sıra kitabın kapağında anlaşılacağı üzere bazı Alman subayların hatıralarındaki Türk imgelemelerine kitapta yer verilmiştir. Yazar tarafından hatıraları kullanılan Alman subaylar şunlardır: Otto Liman von Sanders, Erich von Falkenhayn, Wilhelm Leopold Colmar Freiherr von der Goltz, Friedrich Siegmund Georg Freiherr Kreß von Kressenstein, Hans Kannengiesser, Carl Mühlman, Erich Richard Prigge. Bu paşaların kısa biyografileri, bahsedilen Alman nüfuzunu Alman paşalar ekseninde daha net görebilmek için, özetlenerek verilmiştir.

"Giriş" ve "Çanakkale Savaşı'nda Görev Yapmış Alman Subayların Anı Kitaplarında Türk ve Türkiye İmgesi" isimleriyle iki bölüme ayrılan kitabın aslında üç bölümde incelenmesi daha makul olabilir. Kitabın ilk kısmında Osmanlı Devleti ve Prusya-Alman İmparatorluğu ilişkilerinden, okuyucuya ön bilgi sunmak amacıyla kısaca bahsedilmiştir. Bu ilişkiler özelinde baktığımızda, Alman subayların Türk ordusuna etkilerini; Liman von Sanders Paşa'yla Alman nüfuzunun sadece Türk askeriyesini değil,

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, Samsun, necmi.clk@hotmail.com

imparatorluğun dört bir yanını nasıl bir etki altına aldığını apaçık görmekteyiz. Öyle ki Osmanlı'nın son dönemlerinde Türk subayları, neredeyse Alman yanlısı olanlar ve olmayanlar olarak ikiye ayrılmıştır.

Kitapta Türk-Alman ticari ilişkileri önemle vurgulanarak anlatılmıştır. Osmanlı'nın ticaret dili olarak Almancayı kullandığı ve ticari ilişkilerin özellikle II. Abdülhamit ve Wilhelm'in şahsi çabalarıyla geliştiği belirtilmiştir. Bu çabalar sonucunda görülmüştür ki, bu ilişkilerin gelişmesini sadece II. Abdülhamit ve hükûmeti değil, dönemin çoğu aydınları da istemiş ve faydalı görmüştür. Örneğin Mehmet Akif Ersoy'un Berlin gezisinde kaleme aldığı şiirden bir kesit, yazar tarafından kitaba konularak bu durum kanıtlanmıştır. Osmanlı-Alman ithalat-ihracatından bahsedilerek dipnotlu istatistikler koyulması, kitabın güvenilirliğini arttırır nitelikte olmuştur. 1862'de yapılan Osmanlı-Alman ticaret antlaşmasının etkilerinin 1880'lerde net bir şekilde hissedildiği, yazar tarafından aktarılmıştır. Bu ilişkilerin bir meyvesi olarak 1890'da yeniden bir Osmanlı-Alman ticaret antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı pazarındaki Alman nüfuzu arttırılmış, çeşitli imtiyazlar verilerek Almanların etkili olması sağlanmıştır. Ham madde olarak petrolün Osmanlı'da bolca bulunması fakat ülkede bu petrolü işleyecek gücün bulunmaması; Romanya petrolerinin Almanya için yetersiz gelmesi, bundan dolayı Almanların yoğun yatırım faaliyetlerinde bulunması da Osmanlı'nın sadece Almanya tarafından değil, diğer büyük devletler tarafından da sömürüye açık olduğunun bir göstergesi olarak görülebilir. Bu bağlamda yazar, Baron Marschall von Bieberstein'in Türkiye'ye büyükelçi olarak atanmasını Alman sömürgecilik düşüncesiyle Osmanlı düşüncesinin ortak noktalarda birleşmesi şeklinde yorumlamıştır. Tabii ki bu antlaşma sadece Almanya'ya yaramamıştır. Yazar yine kaynaklar eşliğinde Osmanlı'nın Avusturya ve Almanya'ya yaptığı ihracat rakamlarını vererek kitabın güvenilirliğini tazelemiştir. Örneğin yazar, 1880-1904 yılları arasında Almanya'ya yapılan ihracatın %2.200 oranında arttığını belirtmiş, çeşitli istatistiklerle bu argümanı desteklemiştir.

Yazar, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı'da bulunan Alman okullarının arttığını istatistiklerle vermiştir. Alman uzmanların önerisiyle, özellikle Bağdat Demir Yolu hattında çalışan işçilerin çocuklarının eğitimden yoksun kalmaması için, güzergâh üzerindeki şehirlerde pek çok Alman okulları açılmıştır. İlk başlarda sadece Alman çocuklarını kabul eden bu okullar, sonraları Türkler ağırlıklı olmak üzere bölgede yaşayan vatandaşların çocuklarını da kabul etmiştir. Bu noktada yazarın değinmiş olduğu ve şahsi olarak mühim gördüğüm kısım ise bu Alman okullarının, başta Fransız ve İngiliz olmak üzere diğer yabancı okulların aksine “misyonerlik” faaliyetlerinde bulunmamasıdır. Almanlar dinî eğitimin aksine bu okulları iktisadi ve siyasi nüfuzlarının yayılması için bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Bildiğimiz üzere sonraları Türkiye Cumhuriyeti'nin çok kez uğraşacağı “yabancı okullar meselesi”, ağırlıklı olarak Fransızlarla olmuş, Almanlarla bu konuda diğer ülkelere nazaran gözle görülür bir problem yaşanmamıştır. Lakin ilerleyen süreçte, başta zararsız görülen bu okulların bir kısmının zararlı faaliyetlerde bulunduğu, Osmanlı hükûmeti yetkililerince tespit edilmiştir. Örneğin Malatya'da bulunan bir Alman yetimhanesindeki Ermeni çocuklarının, Osmanlı'ya bağlılıkla yetiştirilmek yerine Ermeni millî duygularıyla yetiştirildiği tespit edilince okulun kapatılması kararı, yazar tarafından belgesiyle sunulmuştur. Bu tarz olayların yanı sıra Bergama Sunağı, Millet Tapınağı gibi mühim tarihî eserler,

Alman Doğu bilimcileri tarafından Almanya'ya kaçırılmıştır. Almanların Bağdat, Hicaz gibi demir yolu faaliyetleri Osmanlı üzerinde epey bir artmıştır. Osmanlı'nın Almanya'ya ilgisi Fransa'nın gözünden kaçmamış, bunun üzerine onlar da Lübnan'da imtiyaz hakkı alarak Beyrut Limanı'nı inşa etmiştir. Özetle, büyük devletlerin Osmanlı üzerindeki sömürge savaşının başladığı görülmektedir.

Kitabın ikinci kısmında imge kavramı, imge türleri, imge bilim ve çalışma yöntemlerinden bahsedilerek, incelenecek üçüncü kısma geçilmeden önce imgelemeyle ilgili metodolojik bir çalışma yapılmış, böylece kitabın son kısmının daha net anlaşılması amaçlanmıştır.

Yazar, Türk Dil Kurumuna göre imgenin “*zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey; düş, hülya, genel görünüş, izlenim, imaj; duyularla algılanan, bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar*” şeklinde tanımlandığına yer vermiştir. Bununla birlikte yazar, imgeyi sanatsal ve felsefi yönüne ağırlık vererek tanımlamış ve detaylandırmıştır. Çeşitli akademisyenlerin imge ile ilgili görüşlerine yer vererek örneklerini çoğaltmıştır. İmge kullanımına dair, üçüncü kısımda bahsedeceği eserler üzerinden; Türk edebiyatının tanınan simalarından Yahya Kemal ve Mehmet Akif Ersoy'un şiirlerinden örnekler vermiştir. Bir eserde imge kullanımının öneminden sıkça bahsetmiştir.

İmge türlerini ise yazar, kısaca tanıtarak örneklendirmiştir. Bu türler ise Thomas Knieper ve William John Thomas Mitchell'in kaynaklarına başvurularak tanımlanmıştır. Buna göre imge; grafik/görsel/çizimsel, algısal, düşünsel, optik ve dilsel olarak ayrılmıştır. Kısaca bu imge türlerinden bahsederek grafik imgeler; çizime dayalı resimler, heykel, fotoğraf gibi görülenler, optik imgeler; bir nesnenin aynaya yansımından veya bir mercekten kırınımına uğrayan ışık dalgalarından oluşan imgeler, algısal imgeler; duyuşsal olarak algıladığımız her şey, yani fizyologların, nörologların, psikologların, sanat tarihçilerinin ortak çalışma alanı, son olarak dilsel imgeyi ise; söz sanatlarının ve söylem biçimlerini barındıran imge türü olarak kısaca tanımlayabiliriz. Yazar tarafından imge türlerinin detaylı tanımlaması yapılmış ve örneklendirilerek okuyucunun anlaması hedefine ulaşılmıştır. İmge bilim ve çalışma yöntemleri kısmında ise, başlarda sadece “karşılaştırmalı edebiyat”ın çalışma alanı olarak tanımlanırken imge bilimin, sonraları psikoloji, nöroloji, fizyoloji ve fizik gibi çalışma alanlarına nasıl girdiğinden bahsedilmiştir. Çeşitli akademisyenlerin bu konuyla alakalı düşüncelerine yer verilmiştir. Bunların yanı sıra sanat tarihi, tarih, sosyoloji ve psikoloji gibi sosyal bilim alanlarında imge bilimin belirleyici rolünün olduğu açıklanmış, imge bilimin toplumsal ilişkileri nasıl etkilediğinden bahsedilmiştir. Son olarak da imge bilimin; bilinenin aksine herhangi bir bilimin ana bilim dalı değil, başlı başına bir bilim olduğu açıklanmıştır. İnterdisipliner bilim dalları nasıl birbirinden faydalaniyorsa, imge bilim de bu noktada kendine bir yer edinmiştir.

Kitabın üçüncü ve son kısmında ise Çanakkale Savaşı'nda görev yapmış Alman subayların hatıralarındaki Türk ve Türkiye imgesi, olumlu-olumsuz yönleriyle yazar tarafından incelenmiştir. Liman von Sanders'in *Türkiye'de Beş Yıl*, Erich von Falkenhayn'ın *Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya*, Colmar von der Goltz'un *Goltz'un Hatıraları*, Friedrich Kress von Kressenstein'in *Son Haçlı Seferi*, Kuma Gömülen *İmparatorluk*, Hans Kannengiesser'in *Çanakkale'de Türklerle Beraber/Çanakkale*

Cehenneminde 500 Alman, Carl Muhlman'ın *Çanakkale Savaşı*, *Bir Alman Subayının Anıları*, son olarak da Erich R. Prigge'nin *Çanakkale Savaşı Günlüğü* isimli kitapları incelenmiştir.

Yazarın anlatımı, sanki bahsi geçen kitapları temin edip okuyormuşuz hissiyatı vermektedir. Çünkü yazar, kitapları gayet açık bir dille özetleyip incelemiştir. Bir diğer önemli nokta ise kitapların Alman gözüyle yazılıp, Türk gözüyle irdelenmesidir. Bu nokta çok önemlidir, çünkü bahsi geçen subayların Türkiye ve Türk imgelemesi, bir Türk'ün gözüyle incelenmiştir. Alman subayların Türk ve Türkiye imgelemesinde, genel olarak olumsuz bir tavır görmekteyiz. Bu bağlamda, Alman subaylar bağlı oldukları Alman toplumuna kazandırdıkları eserlerle, Alman okurların kafasında Türklük açısından olumsuz bir imaj yaratılmış olabilir. Bundan dolayı Büyüktopçu'nun eseri bir hayli önemlidir.

Bir zamanlar müttefik olan Alman İmparatorluğu'nun ve Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli kademelerinde, önemli görevler üstlenmiş Alman subayların Türkiye görevlerinde neler gördüklerini ve neler düşündüklerini merak ediyorsak, ele aldığımız esere bakmamız yeterli olacaktır. Bunun yanı sıra bahsi geçen subayların yazdığı eserlerin ne anlattığını genel anlamda bilmek ve bunlara bir Türk gözüyle eleştirel yaklaşmak istiyorsak, yine Büyüktopçu'nun mezkûr eserine başvurabiliriz. *Çanakkale Savaşı*, *I. Dünya Savaşı* ve Türk-Alman ilişkilerinin, tarihte genel olarak popüler alanlar olduğunu biliyoruz. Bahsi geçen alanlarda çalışan öğrencilerin ve araştırmacıların, alanın önde gelen hocalarının eserlerinin yanı sıra farklı bir bakış açısı getirmesi için, ele aldığımız esere ve eserin temeli olan doktora tezine başvurması önerilir. *Alman Subayların Hatıralarında Çanakkale* eseri, bu açıdan önemli ve değerlidir.

İki Dünya Savaşı Arasında Romanya'daki Türk-Tatar Toplumu ve Türkiye'ye Göçler

Metin Ömer

Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2023, 388 sayfa, ISBN: 978-975-17-5450-9.

Köksal ALTUNSOY*

Romanya'daki Kırım Tatarlarından Dr. Metin Ömer'in bu çalışması, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümünde savunduğu doktora tezinin düzeltilip geliştirilerek kitap hâline getirilmiş şeklidir. Yazarın *İki Dünya Savaşı Arasında Türklerin ve Tatarların Romanya'dan Türkiye'ye Göçleri* (Emigrarea Turcilor Şi Tătarilor Din România În Turcia Între Cele Două Războaie Mondiale) isimli eseri 2020 yılında Rumenceye çevrilerek basılmış, Türkiye'deki Türkçe baskısı ise Türk Tarih Kurumunun katkılarıyla 2023 yılında yapılmıştır. Kitap; giriş, dört bölüm ve sonuçtan ibarettir.

Yazar, eserin giriş bölümünde, Türkiye'de ulus-devletin inşasında göçlerin önemli bir faktör olduğunu, Soğuk Savaş'ın sonunda Türkiye'de göçlerin sebep ve sonuçlarını ele alan eserlerin sayısının arttığını ve daha fazla ilgi görmeye başladığını; bu bağlamda, özellikle Kemal Karpat'ın çalışmalarının, göç ve nüfus hareketliliği konusunda ufuk açıcı olduğunu belirtilmiştir. Yazar tarafından eserin üç ana özelliği ihtiva ettiği belirtilmiştir: İlk olarak, basılı ve basılı olmayan Türkçe ve Rumence kaynakların kullanılarak Türkiye, Romanya ve Türk/Kırım Tatar toplumu hakkında yeni perspektifler sunduğu; ikinci olarak, I. ve II. Dünya Savaşları arası dönemde gerçekleşen göçlerin daha önce başlayan bir sürecin devamı olduğu; üçüncü özellik olarak ise her iki dildeki (Türkçe ve Rumence) kaynaklara başvurularak yeni bir yorum ortaya koymanın amaçlandığı ifade edilmiştir.

Birinci bölümde, Romanya'daki Türk-Tatar toplumunun oluşumu, Kuzey ve Güney Dobruca'nın Romanya'ya entegrasyonu için yapılan çalışmalar ele alınmış, bu kapsamda; Dobruca'nın çok çeşitli nüfus yapısının stratejik ve ekonomik öneminden kaynaklandığı; Dobruca'da iz bırakan iki Türk halkının

* Lisans Öğrencisi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Ankara, altunsoy.koksal@hbv.edu.tr

Osmanlı Türkleri ve Kırım Tatarları olduğu; Türk-Tatar yerleşim yerleri geçmişinin XIII. yüzyıla dayandığı; Dobruca'nın Osmanlı hâkimiyetine XV. yüzyılda girmesiyle idari, ekonomik ve siyasi sisteme dâhil olduğu; Dobruca'nın Osmanlı'nın kuzeye doğru düzenlenen seferlerinin güzergâhı, tahıl tedarikinin merkezi ve Karadeniz'i Osmanlı gölü olarak muhafaza etmenin stratejik noktası olduğu; bölgenin Türkleşmesinde, Türk/Kırım Tatar nüfusunun artmasında Osmanlı iskân politikasının etkili olduğu; Kırım Hanlığı'nın 1783'te Rus İmparatorluğu tarafından ilhak edilmesiyle Osmanlı toprağı olan Dobruca'nın göç eden Kırım Tatarları için yerleşim alanı olduğu ifade edilmiştir. Dobruca'nın 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda kaybedilip Berlin Antlaşması'yla Romanya'ya verilmesiyle Rumen devlet adamlarının bu çok azınlıklı bölgeyi, özellikle Türkleri/Kırım Tatarlarını ekonomik ve kültürel kararlarla entegre etme (Rumenleştirme) stratejileri uyguladıkları belirtilmiştir.

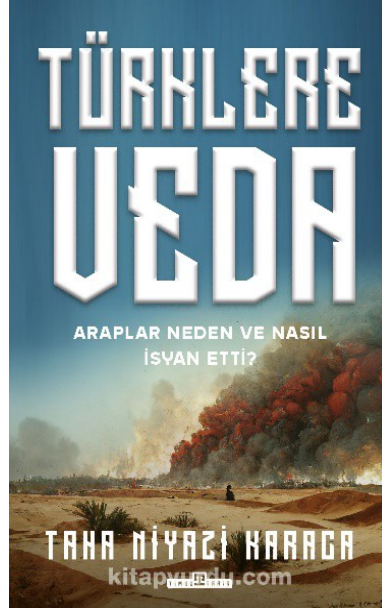
İkinci bölümde, Rumen devletince Türklere/Kırım Tatarlarına yönelik alınan kararlara, uygulamalara yer verilmiş; Rumen makamlarının Dobruca'daki kolonizasyon sürecinden bahsedilmiş; Türk/Kırım Tatar toplumunun ekonomik durumları, teşkilatlanma çabaları, mülkiyet, eğitim sorunları ve bunların göç sürecine etkileri incelenmiştir. Rumen devletince Dobruca'da yaşayan Türk/Kırım Tatarlarına, Bulgar azınlığın aksine olumlu bir bakış açısı ile bakıldığından söz edilmiştir. Türk ve Rumen devletlerinin göçler üzerine diplomatik ilişkilerine ve uygulamalarına değinilmiş; 1936 yılında imzalanan, Dobruca'daki Türk/Tatar toplumunun göçünü düzenleyen antlaşmanın imzalanma süreci, amacı ve etkisinden bahsedilerek, Türk Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in Romanya'daki Türk/Kırım Tatar ve Gagavuz (Türkçe konuşan Hristiyan Türk) toplumuna yönelik faaliyetleri hakkında bilgi verilmiştir.

Üçüncü bölümde, Türkiye ile Romanya arasındaki diplomatik ilişkiler değerlendirilerek, Romanya'daki Türk/Kırım Tatar toplumunun varlığının iki ülkenin yakınlaşmasına yardımcı olduğu belirtilmiş; Romanya'dan Türkiye'ye göçleri düzenleyen antlaşmalar ve iyileştirmeler anlatılmıştır. Türkiye'nin Romanya Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver'in düşüncelerinden, faaliyetlerinden, Gagavuzlar ile ilgili yaptığı görüşmelerden ve Gagavuz din adamı Mihail Ciachir'ın (Çakır) Türk kimliği adına yaptığı çalışmalardan bahsedilmiştir. Ayrıca, tarihleri ve ekonomik ayrıcalıklarından dolayı Tuna'da küçük bir adada yaşayan Adakale Türk toplumundan söz edilmiştir.

Dördüncü bölümde, Romanya'daki Türk/Kırım Tatar toplumunun Türkiye'deki İskân süreci anlatılmış, 1878'den 1923'e kadar göç konusundaki tartışmaların ana kaynağının din olduğu; 1923'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber tartışmalara kimlik değerlerinin korunması üzerinden etnik bileşenin de eklendiği; Türk/Kırım Tatar elitlerinin, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nden gelen fikir akımlarından ve Kırım'ın Bahçesaray şehrinde basılan Tercüman gazetesinden etkilendiği ifade edilmiştir. Romanya'daki Türk/Tatar toplumunun kimliklerini korumak amacıyla göç etmelerini; Türkiye'ye kültürel yakınlıklarının, tarihsel bağlarının ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin çekiciliğinin tetiklediği belirtilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkarmış olduğu İskân Kanunlarından, göçmenlere yapılan yardımlardan, karşılaşılan zorluklardan ve göçmenlerin yurdun değişik yerlerine iskân edilmelerinden bahsedilmiştir.

Yazar, eserin sonuç bölümünde, genel bir değerlendirme yaparak kitabın özetini sunmuştur. Romanya'dan Türkiye'ye göçler neticesinde Türklerin/Kırım Tatarlarının yoğunlukla yaşadıkları Dobruca bölgesinin nüfus yapısının değiştiği; Türklerin ve Kırım Tatarlarının Hristiyan ulus-devlete tabi olmayı endişeyle karşılayarak, özellikle kimliğin korunmasına yönelik göçün bir tercih olduğu; Romanya Devleti'nin Türk/Kırım Tatar toplumuna karşı özellikle göçler konusunda tutarlı bir siyasetinin olmadığı; Türklerin/Kırım Tatarlarının sorunlu bir azınlık olmadığı hâlde alınan kararların ve çıkarılan kanunların onları da etkilediği; uygulanan toprak politikasının, eğitim alanındaki reformların, dinî azınlık kararlarının ve neticelerinin Türk/Kırım Tatarlarının göçlerine sebep olduğu; başka azınlıkların aksine Müslümanların, haklarını kazanmak veya korumak için mücadele etmeyip göç etmeyi tercih ettikleri ifade edilerek, bunun istisnasının ise Gagavuzlar ve Adakale'deki Türkler olduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak, bu eserde I. ve II. Dünya savaşları arası dönemde Romanya ve Türkiye'nin göç üzerine tutumları incelenmiş; Romanya'dan Türkiye'ye göçlerin sosyal, ekonomik, siyasi boyutları ele alınmış; Türkiye, Romanya, Fransız arşivlerinden, dönemin basılı kaynaklarından ve sözlü anlatım tarihinden faydalanılarak esere zenginlik katılmıştır. Konuların anlaşılır ve sade bir dille bütünlük içerisinde ele alınması, kaynak taraması açısından zengin olması, Türk/Kırım Tatar nüfus ve iskân yerlerinin tablolarla gösterimi eseri bilimsel açıdan güçlü kılmaktadır. Kitaplaştırılmış bu eserin; Türk/Kırım Tatar Balkan göçleri, iskân politikaları ve Gagavuz tarihine ilgi duyan, bu konularda bilgi sahibi olmak isteyen ve araştırma yapan okurlara faydalı olacağı değerlendirilmektedir.

Türklere Veda: Araplar Neden ve Nasıl İsyan Etti?

Taha Niyazi Karaca

İstanbul, Timaş Yayınları, 2022, 416 sayfa, ISBN: 978-605-08-4638-6.

Büşra TÜRKARSLAN*

Giriş: Türkler ve Araplar

Kitabın girişinde yazar, Arapların; Güney Arapları ve diğer Araplar olarak ikiye ayrıldığını; yine Suriye ve Irak Arapları gibi, farklı coğrafyalarda farklı Arap yapılanmalarının olduğunu ifade eder. Türklerin Araplarla ilişkilerinin, Emevilerin Horasan valisi Kuteybe bin Müslim'in Maveraünnehr'e seferleri ile daha çok şiddet eksenli geliştiğini vurgulayan yazar, Emevilerin çöküşü sonrasında ise zamanla bir yakınlaşmanın olduğunu belirtir. Özellikle Abbasilerin Çin'in batıya ilerleyişi karşısında Türklerle iş birliği yaptığını ve bunun Arap-Türk yakınlaşmasına yol açtığını vurguladığı giriş bölümünde; Türklerin X. yüzyıldan itibaren İslam'ı kabul ettiğini, bundan sonra ise Arap kültürünün Türkleri oldukça etkilediğini ama buna karşılık Arapların Türk kültüründen etkilenmediğini ifade etmiştir.

Kitabın konusu bağlamında, Arap isyanlarının oluşumunda Arapların Türklere karşı yaptığı ithamlarda şu başlıklar öne çıkar: Türkler Arap topraklarını işgal ettiler ve Arap medeniyetini yok ettiler, özellikle Tanzimat sonrası merkezîleşme ile baskılar arttı (bunun yansıması olarak Arap ulusal bilinci gelişti ve Arap dernekleri kuruldu), Türkler İslam'a hurafeler soktular, II. Meşrutiyet sonrası Araplara Türkçe konuşma zorunluluğu getirildi, Araplar milliyetçilik yapmadı ama Türkler yaptı, Türkler son dönemde çıkardıkları aile kanunları ile Arap aile yapısını bozdular, Arap kız çocukları zorla okullara alındı, okullarda Türkçe öğrenimi zorunlu oldu, İttihatçılar Suriye'de masum Arapları idam ettiler, Hicaz valisi Vehib Paşa'nın uygunsuz politikaları vardı, Şerif Hüseyin'in isyanına diğer Araplar katılmadı, Suudiler

* Lisans Öğrencisi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul, busra.turkarslan@stu.fsm.edu.tr

de Şerif Hüseyin'in isyanına katılmadılar... Giriş kısmından sonraki bölümlerde bu iddialar tek tek ele alınarak cevaplar verilmeye çalışılmıştır.

Millet ve Milliyetçilik

Kitabın bu bölümünde yazar, bazı simge isimlerle ilgili şu tespitleri belirginleştirmiştir: Osmanlı döneminin son zamanlarında, Suriye kökenli Mustafa Satı Bey, İttihatçılar tarafından Türk eğitim sistemini düzenlemek için görevlendirildi. Satı Bey, I. Dünya Savaşı sonrasında Faysal'ın yanına Suriye'ye gitti, Faysal Irak'a kovulunca o da onunla gitti ve Irak Devleti'nde Panarabizmi savundu. Irak'ta İngilizlere karşı direnen Uceymî Sadun Paşa ise Mondros Ateşkesi sonrasında Türkiye'ye göç etti ve Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etti.

Tokatlı Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ise Millî Mücadele'ye karşı çıktı. Türkiye Cumhuriyeti kurulunca Mısır'a kaçtı, sonrasında Mekke'ye geçti ama oradan kovulunca Yunanistan'a sığındı ve 1954'te Kahire'de öldü. O bir Türk karşıtıydı. Burada, ırk kimlikleri şu ya da bu şekilde olan üç şahsiyetin, Türk kimliğine ve Türk devletine bağlılıkları konusunda önemli bir tespit görüyoruz. Yazar, bu çerçevede milliyetçilik konusundaki bazı teorisyenlerin görüşlerine de yer verir. Mesela Johann Gottfried Herder (1744-1803), milleti kültürel öge olarak görür ve temelinde dil ve kültürün olduğunu söyler. Herder'e göre ideal millet İbranilerdir. Fakat Almanya'da kültürel olarak görülen millet kavramı Amerikan ve Fransız devrimleri sonrası anayasal devlet yapılanması ile siyasi varlık olmuştur. Ernest Renan ise 1882'de milleti; bir ruh ve manevi varlık olarak görür. Bu yıllarda Fransa, Sedan Savaşı'nda Almanya'ya yenilmişti ve Renan bunu Almanlarda yüksek millî ruha bağlar. Ona göre henüz Fransızlarda bu oluşmamıştı.

Bu tespitler ışığında yazar; Arapların Türklerle geçirdikleri 900 yıl sonrasında ayrılmayı isteyip istemediklerini ele alıyor, iki görüşe de örnekler veriyor. Yazar bunları açıklarken de Miroslav Hroch'un vurguladığı üç aşamayı zikrediyor. Bunlar; ilkinde akademik bilgi, ikincisinde yurtseverlik ajitasyonu ve liderlerin oluşum dönemi, üçüncüsünde de halk hareketi oluşumudur.

Arap Milliyetçiliği Tartışmaları

Bu kısımda yazar, ilk olarak Mısırlı George Antonius'un fikirlerinden söz eder. Ona göre milliyetçilik Araplara Mısır, Suriye ve Lübnan üzerinden girmiştir. Burada araç olarak da Hristiyan misyoner okulları zikredilir. Bu yüzden de öncelikle Hristiyan Araplar arasında milliyetçilik başlar. Siyasi olarak ise Mısır'da Mehmet Ali Paşa'nın valiliği döneminde milliyetçiliğin başladığı vurgulanır. Yine Antonius'a göre II. Abdülhamid'in yönetimi de baskıcı olduğu için milliyetçiliği yükseltmiştir.

Bernard Lewis'in *Tarihte Araplar* eserinde de Antonius'un fikirleri tekrar edilir. O da Cizvitler ile Amerikan misyonerlerinin, bastıkları Arapça eserlerle Hristiyan Araplar arasında milliyetçiliği geliştirdiğini söyler.

Zeine N. Zeine ise 1958'de çıkan *Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu* eserinde, Türk sultanlarının kötü yönetimini değil de Jön Türklerin Türkçü uygulamalarını milliyetçiliğin nedeni olarak ileri sürüyor.

Fakat yazar, bu iddiaların İngiliz raporlarına aykırı olduğunu ve şüpheli görüldüğünü tespit eder. Yine

de bu ve bundan sonraki bazı yayınlarda İttihatçı Türkçülüğünü, Arap milliyetçiliğinin kaynağı olarak görenler vardır.

Sylvia G. Haim'in 1962'de çıkan *Arap Milliyetçiliği: Bir Antoloji* eserine yazdığı giriş yazısına göre, Arap milliyetçiliğinin kaynağı Hristiyan Araplar değil, Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza gibi İslam modernistleridir. Yine Haim'e göre Arap milliyetçiliğini İslam dininden ayırmak mümkün değildir.

Elie Kedourie ise Arap milliyetçiliğini İngilizlerle başlatır. Rashid Khalidi de aynı görüştedir. Khalidi ayrıca, Arap milliyetçiliğinde, ticaret ve şehirleşmenin oluşturduğu yeni toplumsal sınıfların etkili olduğunu söyler, bazı iktisat tarihçileri de bu görüşe katılmaktadır.

C. Ernest Dawn ise ana etkeni 1916 İsyanı; bu isyanın nedenini de İttihatçıların Şerif Hüseyin'in özerklik isteğini reddetmeleri olarak görür. Ayrıca Dawn, 1918'e kadar Arapların Osmanlı'ya bağlı kaldığını da söyler. Onun gibi düşünen başka araştırmacılar da vardır.

Kısacası, eserin bu bölümünde çeşitli araştırmacıların Arap milliyetçiliğinin dayandığını iddia ettiği nedenler olarak şunlar sıralanır: Napolyon'un Mısır'ı işgali ile Batılı fikirlerin Mısır'da yayılması, Mısır'da Mehmet Ali Paşa yönetimi ve Arabî Paşa İsyanı, Hristiyan Araplar ve misyoner okullarının etkisi, Tanzimat sonrası merkezîleşme, Batılılara karşı duruş, Siyonizm karşıtı hareket, II. Meşrutiyet sonrası basın yayın faaliyetlerinin çoğalması, İttihatçıların Türkleştirme politikaları, İslami reform hareketleri, ticaret ve şehirleşme ve 1916 İsyanı. Yazar, bu iddiaların hepsinin ortalaması iddiaların da; İttihatçıların -Araplara göre- kötü yönetimi ve Türkçülük politikası, XIX. yüzyıldaki ticaret, şehirleşme ve misyoner okulları ile 1916 İsyanı olduğunu söyler.

Bunların yanında yazara göre, Arap milliyetçiliğinin dinî mi seküler mi olduğu da tartışmalıdır. Mesela Vehhabi hareketinde Arapçılık vurgusunun olup olmadığı tartışmalıdır. Bu arada bütün Arap coğrafyaları için tek tip bir milliyetçilik algısı ve ortamının da olmadığını söyler yazar. İngiliz ve Fransızların bölgeye yönelik faaliyetlerinin etkisi de büyüktür. Rum ve Ermenilerin çoğu, Türk yönetiminde zorlama olmadan Türkçe konuşmayı kabullenmelerine rağmen, Araplar hiç böyle davranmamıştır. Burada yazarımızın tespitine; Rum ve Ermenilerin Türklerle iç içe yaşadıklarını ama Arapların küçük bir bölümü hariç bütününün Türk nüfuslu bölgelerde pek yaşamadıkları tespitini eklememiz gerekir. Yazarın bu iddiaya verdiği cevap ise Türk yönetiminin hemen bütün ırklara bir baskı ve yönlendirme uygulamaması ile İslam dinine ve Arapçaya saygı duyduğu şeklinde olmuştur.

Arapların Türk İdaresine Girişi

Yazar bu bölümde, Türk idaresindeki Araplara yoğunlaşır. Emevi döneminde Arap idaresindeki Türklerin durumu ile karşılaştırıldığında, Arapların baskı ve zulüm yaparken Türklerin buna yeltenmediği vurgulanır. Türkler, Müslüman olduktan sonra İslam'a ve Kur'an dinine sahip Araplara saygılı davranmış ve bu süreçte Araplarla savaşmamışlardır. Sadece XVI ve XIX. yüzyılda Yemen'de Şia'nın Zeydiye koluna mensup olanların etkisiyle çıkan isyanlara karşı güç kullanılmıştır. Ayrıca Arapların birbirleriyle gerçekleşen kabile çatışmaları da önlenmeye çalışılmıştır. Bu arada Türklerin,

hâkimiyetleri altındaki bütün milletlere güzel davrandıkları gibi Araplara da aynı şekilde davrandıklarının birçok tarihçi tarafından tasdik edildiği vurgulanmaktadır.

Osmanlı İdaresinde Araplar

Bu kısımda yazar, Osmanlı idaresine girmeden önce bile Hicaz'da peygamberin soyundan gelen seyyid ve şeriflerin önemsendiklerini hatta onlar için I. Bayezid döneminde nakibuleşraflık makamının oluşturulduğunu, Hicaz'a her yıl hac mevsimi için surre alayları ile altın ve hediyeler gönderildiğini belirtmiştir. Yine Osmanlı döneminde Hicaz dışındaki Arap bölgelerinin de diğer eyaletlere göre ayrıcalıklı olduğu söylenebilir, tespiti yapılmıştır. Fakat buna rağmen Arap aşiretlerinin zaman zaman sorunlar çıkardıkları da vurgulanmıştır.

Merkezîleştirme Politikaları (1839-1908) ve Arap Milliyetçiliği

XIX. yüzyılda dünyanın genelinde bir merkezîleştirme siyaseti uygulanırken Osmanlı Devleti buna en son katılanlardan olmuştur. Bu süreçte devletin ana hedefi parçalanmayı önlemek olup, bunu da millet sisteminden vatandaşlık sistemine geçişle yapmaya çalışmıştı. Fakat ne olursa olsun, ne yapılsa yapılsın baskıncı, kervan soyucu Arap kabileleri haraç alamadıklarında bu işleri devam ettirdikleri gibi zaman zaman haraç almalarına rağmen de bunları yapmaktan vazgeçmiyorlardı. Bu duruma Tanzimat düzenlemeleri ile XIX. yüzyıl eyalet düzenlemeleri de engel olamadı. Araplar eşit vatandaşlığın getirdiği askerlik yükümlülüğüne de sıcak bakmadılar. Bunun yanı sıra XX. yüzyıl başlarında Mekke emiri Hüseyin gibiler Hicaz Demir Yolu gibi hizmetlere de sıcak bakmıyordu. Demir yolu Medine'ye gelmişken oradan Mekke'ye uzanmasını Şerif Hüseyin, bağlılarını isyana teşvik ederek önledi. Bütün bu yapılanların ışığında ve saygın yabancı tarihçilerin de belirttiği gibi; Türk yönetiminin uygulamaları hiçbir vakit Arapları Türkleştirme hedefli olmamıştır.

Osmanlı Yönetimine Karşı İlk Arap Ayaklanmaları ve Bağımsızlık Talepleri

Kitabın üçüncü bölümünde ilk olarak; bir milliyetçilik etkisi ile olmasa da Arapların Osmanlı yönetimine karşı ilk isyanının, XVIII. yüzyılda Suriye'deki Canbulatoğlu ve ona destek veren Dürzi Maanoğlu Fahreddin ayaklanmaları olduğu vurgulanmaktadır. Yine yazar; ayaklanmaların güçlüğü de olsa bastırıldığını ama bunun yankısı olarak iki yüzyıl içinde Dürzilerin kimlik edinmesine yol açtığını belirtir. Öyle ki Dürzilerin ve Hristiyan Marunilerin XIX. yüzyıldaki çatışmaları ve Lübnan bölgesinin yabancı devletlerin etkisine açık hâle gelmesi bile geçmişteki isyanların kıvılcımları ile ilişkilendirilmiştir. XIX. yüzyılda Lübnan bölgesinde yeni çatışmalar ve Fransa etkisi üzerine Osmanlı Devleti 1861'de Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ile bölgeyi özerk hâle getirdi. Tabii bunlar bölgedeki şiddeti ve Türklere karşı hareketi önleyemedi. En etkili Dürzi isyanı ise 1910'da yaşandı ve ancak bir yıl sonunda bastırılabilirdi.

Yazar bu bölümde ayrıca, din temelli ayrılıkçı hareketlerin bazı Batılı araştırmacılarca milliyetçi türden ayaklanma sayılmadığını, oysa Sırp ayrılıkçı hareketi gibi ayrılıkçı hareketlerin Kilise tarafından sembollerle desteklendiğini vurgulayıp buradaki tezada dikkat çekmektedir. Burada yazara tamamen katılıyoruz. Bu çerçeveden bakılarak, Osmanlı tarihinde XVIII. yüzyıl ortalarına doğru Arap

Yarımadası'ndaki Vehhabi hareketinin din temelli bir milliyetçi ayaklanma olduğuna dikkat çekilmektedir. Zira Vehhabiliğin lideri olan Muhammed bin Abdülvehhab'a göre sade ve temiz Müslümanlık ancak Araplar tarafından yaşanabilirdi. 1744'te Suudlarla birleşen bu hareket, Mısır valisi tarafından 1818'de bastırılınca 1843 ve 1902'de tekrarlanmıştır. 1916 yılındaki hareket ise savaş ortamında İtilaf Devletlerinin de kontrolünde gerçekleşen bir hareketti. Vehhabi-Suud hareketlenmesi dışında 1855 Mekke İsyanı da ilginçtir. Köle ticaretinin yasaklanmasını gerekçe gösteren Zevi Zeyd kabilesinden Abdülmuttalib bin Galib, Taif emirini de yanına çekerek isyan etti. Hükûmet zor da olsa 1856'da isyanın liderini ele geçirdi ve ancak Hicaz'da köle ticaret yasağı uygulanmayacağını belirterek yeni bir isyanı önleyebildi. Bu isyancı lider, II. Abdülhamid döneminde yine bölgeye Mekke emiri yapılmış ve çok geçmeden yine isyan hareketlerine başlamıştı. Bunun üzerine Hicaz valisi Osman Nuri Paşa, isyancıyı 1882'de tutukladı. Vali raporunda Hicaz'da Türklere karşı olumsuz tutumun olduğunu ve ancak bölgede ortak eğitim dili olarak Türkçe kullanılırsa etkin sonuç alınacağını bildirdiyse de bu rapor dikkate alınmadı. Hicaz'da, Asir'de, Katar bölgesinde ve Yemen'de zaman zaman birbirinden destek alan ama bir şekilde bastırılan ayaklanmalar, I. Dünya Savaşı'na kadar aralıklarla devam etmiş ama bölge Türk egemenliğinde kalmıştı. I. Dünya Savaşı ise işin rengini değiştirecekti. Yemen bu sefer isyan etmese de Hicaz ve Asir, İngilizlerin de destek ve kışkırtmasıyla isyan etmiş ve 1916 İsyanı, bölgenin Türk idaresinden çıkışını kolaylaştırmıştı.

Batılı Ülkeler ve Arap Milliyetçiliği

Batılı ülkelerin Araplar üzerindeki etkisinin Fransa'nın Mısır'ı 1798'de işgali ile başladığını belirten yazar, sanılanın aksine İngiltere'nin 1876 öncesinde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü bozmak istemediğini ve bu yüzden Arap isyanlarına, bu tarihe kadar destek vermediğini ifade ediyor. Buna Vehhabi hareketini de dâhil ediyor elbette. İngiltere'nin Doğu Hindistan Şirketi'nin 1728'de Basra'da temsilcilik açması ve 1764'te de İngiltere'nin burada konsolosluk açması, sadece İngiliz ticari akışının sağlanmasıydı. İngiltere'nin bu yıllarda önem verdiği tek şey, Hindistan yolunun Fransa tarafından kesilmemesiydi. Fakat 1876 sonrası Rusya'nın güneye inme siyasetine karşı çıkılmamış ve 1880'de Gladstone hükûmetinin göreve gelmesi ile İngiltere Osmanlı'daki her türlü ayrılıkçı hareketi desteklemeye başlamıştır. Arap topraklarında da özellikle misyoner okulları ve casuslar aracılığı ile bu hareketlerini çoğaltmıştır. Zaten XIX. yüzyıl boyunca yabancı devletlerin, Osmanlı ülkesindeki ve özelde de Arap topraklarındaki okulları ayrılıkçı hareketlerin merkezi olmuştur.

XIX. Yüzyılda Arap Uyanışı (En-Nahda) ve Türkler

XIX. yüzyılda Fransız ve İngilizlerin Arap topraklarına ilgisi, Müslümanların Batı karşısındaki askerî ve iktisadi geriliği, Arap coğrafyasında farklı nedenler ve yollarla da olsa Türk yönetimi karşılığı oluşturmuştu. Yazara göre genel olarak Nahda (Uyanış/Arap Uyanışı) ismiyle anılan hareketlerdeki öncüler; İslam modernistleri olarak öne çıkan Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh, Abdurrahman Kevâkibî gibi isimlerden Arap milliyetçiliğinin ilk temsilcileri sayabileceğimiz Mahmud Sami el-Barûdî, Rifaa et-Tahtavî'ye kadar değişiklik gösterebiliyor. Buradaki birçok ismin; XIX. yüzyıl sonuna doğru

İttihat ve Terakki ile ilişki kurmaları, II. Abdülhamid karşıtı olmaları gibi ortak özellikleri de vardır. Lübnan ve Suriye Hristiyan Araplarının ortak eğilimi ise Türk yönetiminden bir an önce kurtulup, laik bir anlayışa sahip bağımsız yönetim istemeleriydi. Bunun için de bölgedeki yabancı devlet misyonlarından ve okullarından önemli miktarda destek görüyorlardı.

Mısır Mısırlılarıdır: Arabî Paşa Ayaklanması

Mısır'daki Arap milliyetçiliğinde, Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın etkisi büyüktür. Bu etkiye rağmen Mısır'daki Araplar Mehmet Ali Paşa ve soyundan gelen valileri pek de benimsememişlerdir. İngiltere'nin ise Mısır'ın konumu nedeniyle Mısır'da Arap kökenli isyancıların oluşmasını sağlayan girişimleri olmuştur. Mısır valilerinin israfa kaçan yapıları, Batılılara hoş görünmek için memurluklarda daha çok Hristiyanları tercih etmeleri halkı tahrik etmiştir. Vali İsmail Paşa döneminde ayrıca, İngiliz ve Fransız temsilcilerine Mısır'da alınan kararları onaylama hakkı da verilmiştir. Bunun üzerine, çok geçmeden Mısır karışmış, İngiltere ve Fransa II. Abdülhamid'e başvurmuş, İsmail Paşa'yı görevden aldirmişlardır. Yerine getirilen oğlu Tefvik Paşa da farklı bir siyaset izlemedi. Sonunda Mısır'da idare, Duyûn-u Umumiye'ye bırakıldı ve asker sayısı azaltıldı. Bu durum yabancı düşmanlığını arttırdığı gibi "Vatanîler" isimli milliyetçiler "Mısır Mısırlılarıdır" sloganı ile harekete geçtiler ve Vatan Partisi'ni kurdular. Partinin kurucuları arasında eski ve yeni subaylar, Müslümanlar, Kıptîler (kadim Mısırlılar ki Hristiyandılar), Yahudiler, tüccarlar ve toprak ağaları bulunuyordu. Parti temel olarak Mısır'daki yabancı etkisine karşıydı. En etkili isimlerden biri ise Ahmed Arabî idi. Gelişen olaylar Eylül 1881'de büyük bir isyana dönüştü. Milliyetçilerin istekleri kabul edilir gibi olduydu da durumdan çok da memnun olmayan milliyetçiler, hem Arap olmayan Müslümanları hem de Batılıları yönetimden uzaklaştırmaya çalıştılar. Bu durum İngiltere'yi telaşlandırmış ve Gladstone hükûmeti güya Mısır'a özgürlük vaadi ile 1882'de Mısır'ın işgaline girişmiştir. Aslında Arabî Paşa isyanında isyancıları destekleyen İngiltere, onların yabancılara karşı tutumlarına rağmen çıkarları doğrultusunda Mısır'ı özgürleştirme adına işgale başlamıştı. Bunu da yine Arap milliyetçileri desteklediğini göstererek yapmaya çalışıyordu. Yazarın da çeşitli vesilelerle belirttiği gibi İngiltere'nin asıl hedefi Hindistan Yolu ve daha henüz açılmış olan Süveyş Kanalı'ydı. Tabii bir diğer hedef de Arap milliyetçilerini Osmanlı Devleti ve halifesine karşı tehditkâr konuma getirmektir.

Sultan II. Abdülhamid İktidarında Araplar ve Hilafet Tartışmaları

1876 sonrasında Osmanlı Devleti, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı'nın oluşturduğu kayıpları ve İngiltere'nin Osmanlı topraklarını bölme girişimlerini çok yakından hisseder olmuştu. İngiltere bir yandan Rusya'ya güneye inme konusunda artık engel olmuyor, bir yandan da Ermenileri ve Arapları Türklere karşı isyankâr tutuma yönlendiriyordu. İngiltere'nin Arap nüfusa oynaması Padişah'ın da İslam birliğine sarılmasına, Arabizme yakın olan veya bizzat Arap olan devlet adamlarına sadrazamlık dâhil üst düzey yönetim kadrolarını tahsis etmesine yol açtı. Bu o kadar uç boyutlara ilerlemişti ki bir ara Sultan Abdülhamid, devletin resmî dilinin Arapça olmasını bile istemişti. Bu durum Erzurumlu Sait Paşa'nın "ortada Türklük kalmaz" temelli cesur girişimi ile önlenebilmişti. Tabii II. Abdülhamid'in, Arapları

devletin içinde tutabilmesi için İslam birliğini ve hilafeti bayraklaştırması siyaseti farklı boyutlarda devam etmişti. Bunun yanında Padişah, ülkede sadece Müslümanların değil Hristiyanların da yöneticisiydi. Onların da devlete bağlılığının sağlanması adına memuriyetlerde Müslüman olma şartı kaldırıldı.

Araplara yönelik uygulamalarda ayrıca, İstanbul'da Araplar için "Aşiret Mekteb-i Hümayûn"un kurulması gerçekleştiyse de okulda okuyan Arapların, İttihat ve Terakki etkisi ile saltanat karşıtlığı yapmaları üzerine 1907'de okul kapatıldı.

Padişah'ın birlik siyaseti olduğu kadar devletin büyük devlet oluşunun göstergesi olarak Arap topraklarına telgraf hatları ve demir yolları da kısa sürede yapılmıştı. Bu çerçevede Bağdat ve Hicaz Demir Yollarının önemi büyüktür. Hicaz Demir Yolu Eylül 1908'de Medine'ye kadar ulaşmıştır. Fakat buradan Mekke'ye ulaştırılması ise Mekke emirliğine atanan Şerif Hüseyin'in Bedevileri harekete geçirmesi ile engellenmiştir. Sultan Abdülhamid'in, İslam birliğine yönelik yaptığı her girişim, Araplar tarafından kendilerine dönük olumsuz girişimler olarak görülmüştür. Bu dönemde halifelik makamının işlevinin artırılmasına yönelik her adım, Arap milliyetçileri ve özellikle de içlerindeki İslam modernistleri tarafından karşı propaganda ve temellendirmelerle engellenmiştir. Burada Arapların kullandığı en önemli argümanlardan biri, halifenin mutlaka Kureys kabilesinden olması ve Türklerin hilafeti gasbettikleri iddiasıydı.

Arap Bağımsızlık Beyannameleri

Arapların bağımsızlık adına gerçekleştirdikleri faaliyetlerin halk tabanına yayılması adına hazırlanan ilan ve bildirimler 1878'de başlar. İlk olarak Suriye milliyetçileri tarafından bazı ilanlar hazırlanmış, 1881'deki örneklerinde ise Balkan uluslarının bağımsızlıklarına da vurgu yapılmıştır. Bildirimlerde en dikkat çekici husus ise Arapların Batılılarla ağız birliği yapmışçasına Türkleri *acayip karakterli barbar ırk* olarak tanımlamalarıydı. 1908'den sonra bu bildirimler ve örgütlenmeler daha da artmıştır.

Bağımsızlık ve Federasyon Taraftarı Arap Cemiyetleri (1847-1913)

Yazar, XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesinde Türklerin dışındaki birçok unsurun çeşitli cemiyetler kurmasına rağmen Türklerin bu konuda bir girişimlerinin olmadığını belirtiyor. Türklerin kurduğu ilk dernekler 1908'deki Türk Derneği, 1911'de Türk Yurdu Cemiyeti ve 1912'deki Türk Ocaklarıdır. Bu süreçte Arapların da kurduğu ondan fazla cemiyet olmuş ve bunların bazıları Hristiyan Araplarca kurulmuştur. Bu cemiyetlerin hemen hepsinin ortak istekleri ya özerklik ve federasyon veya nihayetinde bağımsızlık olmuştur.

II. Meşrutiyet'te Araplar ve Reform İstekleri

II. Meşrutiyet'le birlikte İttihat ve Terakki'nin mecliste çoğunluğu aldığı görülmüştür. Bu dönemde meclisteki Arap mebus sayısı 67 idi ve çoğunlukla Arapça bir bakış açısına sahiptiler. Bu Arap mebuslar çeşitli vesilelerle Arap vilayetlerindeki memurların Arap olmasını ve Türkçe bilme şartının kaldırılmasını istemişlerse de bunlar reddedildi. Yine bu Arap mebuslar, 1911'deki Asir ve Yemen isyanları başladığında Şerif Hüseyin'i de isyana davet etmişlerdi.

Bu girişimlere rağmen 1912’de ademimerkeziyetçi olan Kıbrıslı Kamil Paşa sadrazam olduğunda federasyon yapılanmasına gitmek istemiştir. Onun bu yöndeki çabaları İttihatçıların Ocak 1913’teki Bâb-ı Âli Baskını ile yarım kalmıştır. Buna rağmen İttihatçılar aynı yıl, Arap vilayetlerinde Türkçenin ortaöğretimde ders olarak okutulması uygulamasından, 1913’te Paris’te toplanan Arap Kongresi temsilcileri ile yaptıkları görüşme neticesinde geri adım atmışlardır. 1913 Arap Kongresi, önceleri bir yeraltı teşkilatı olan El-Fetat Cemiyeti’nin öncülüğünde ve Fransa’nın koruma ve desteği ile toplanmıştır. Kongrede alınan en önemli kararlar, Araplara merkezî yönetimde daha aktif görevlerin verilmesi ve Arap vilayetlerinin özel hâle getirilmesi idi. İttihat ve Terakki hükûmeti kongreyi engelleyemeyince Paris’e bir heyet göndermiş ve anlaşma isteğini bildirmiştir. Bunun üzerine Arap Kongresi, temsilcisini İstanbul’a göndererek Dâhiliye Nazırı Talat Bey’le bir anlaşma yapmıştır. Anlaşmada, Arap vilayetlerinde eğitim dili Arapça olacak, ortaöğretimde ise Türkçe zorunlu ders olacaktır. Bu vilayetlerde vali dışındaki tüm görevliler Arapça bilmek zorunda olacak, askerler memleketlerine yakın yerde askerlik yapacak, yerel meclis kararları geçerli olacak, kurulacak her hükûmette en az üç bakanlık Araplara verilecek ve üst düzey makamlara da Araplardan görevlendirmeler yapılacaktır. Hükûmetin bu uç boyuttaki girişimleri, her şeye rağmen “Osmanlılık” bağının Arapları da devlete bağlayacağı anlayışını yansıtsa da sonraki gelişmeler, Arapların bu bağı pek de istemediklerini ortaya koymuştur.

Mitler ve Gerçekler: Türkçülük ve Arapçılık

Yazar bu bölümde, genellikle bir ön kabulün etkisiyle İttihat ve Terakki liderlerinin Türkçü ve/veya Turancı olarak bilindiğini, oysa bunun doğru olmadığını belirtmektedir. Yazar, birtakım delillerle İttihat ve Terakki lider kadrolarının Türkçü olmaktan ziyade *İslamcı-Osmanlıcı* olduklarını göstermeye çalışmaktadır. Biz burada; *Türk* kavramının yüzyıllar boyunca *Müslüman* kavramıyla eş tutulduğunu ve devletin son yüzyılında da *Osmanlılık* kavramının İttihat ve Terakki tarafından benimsetilmeye çalışıldığını vurgulayarak yazara katıldığımızı belirtmeliyiz. Yazarın bu bölümde ortaya attığı delillerin de güçlü olduğunu zikretmeliyiz. Yazarın dediği gibi, bu tarihî seyirde “Türkçülük neden, Arapçılık sonuç” değil; “Arapçılık neden, Türkçülük sonuç” olarak görülebilir.

Hicaz Emirliği ve Hüseyin’in Emir Atanması: İddialar-Çelişkiler

Yazarın da belirttiği gibi Osmanlı Devleti’nde Mekke emirleri, Hz. Muhammed’in torunu Hasan’ın soyundan gelen şeriflerin içinden seçilmekteydi. Fakat zaman zaman Eflak ve Boğdan’da, Kırım’da görülen, buraların yöneticilerinin seçilmesindeki iç rekabet Hicaz bölgesinde de vardı. Burada, Kasım 1908’de Şerif Hüseyin’in Mekke emiri olarak atanmasındaki farklı durum ise, Şerif Hüseyin’in döneminde İngilizlerle sıkı irtibat içinde olması ve onun yine İngiltere yanlısı siyaset izleyen Kıbrıslı Kamil Paşa’nın etkisi ile emir yapılmasıydı. Bu durum İttihat ve Terakki’nin muhalefetine rağmen gerçekleşmişti. Yani yazarın iddialarının da ışığında, Hicaz ve diğer Arap vilayetleri adım adım ayrılığa yaklaşmaktaydılar.

Şerif Hüseyin’in İsyân Provası: 1914 Olayları

Şerif Hüseyin'in Hicaz Demir Yolu'nun Mekke'ye uzanmasına karşı olduğu gibi bir önceki emir de karşıydı. Zira bu demir yolu Mekke'ye gelirse hem Bedevilerin hem de onları bir şekilde dayanak olarak kullanan emirlerin çıkarları zarar görürdü. Bu nedenle Şerif Hüseyin, Bedevileri harekete geçirerek 1909'da bu demir yoluna engel oldu. Trablusgarp ve Balkan Savaşları atlatıldığında İttihat ve Terakki hükûmeti demir yolunun Mekke'ye ulaşması yönündeki girişimleri tekrar ele aldı. 1914 başından itibaren Mekke Demir Yolu girişimi tekrar başlatıldığında, Şerif Hüseyin de harekete geçmiş ve Mart 1914'te bölgede Osmanlı yönetimine karşı bir isyan girişimi başlamıştı. Hükûmet çaresiz, Bedevilere haraç ödemeyi ve demir yolu yapımının durdurulmasını 27 Mayıs 1914'te ilan etmek zorunda kaldı. Bu isyan girişiminin en önemli sonucu ise Osmanlı hükûmetinin bölgedeki hareketler karşısında artık çaresiz kaldığının ortaya çıkmasıydı. Şerif Hüseyin artık her an, İngilizlerin de desteği ile uygun şartlarda daha geniş boyutlu bir isyan çıkarabilirdi.

Savaş Suçluları ve Aliye Mahkemeleri

Yazarın eserde genel olarak yansıttığı gibi İngilizler; Arap topraklarında başlangıçta sadece kendi ticaretlerinin selametini sağlayacak şekilde diplomatik ilişkiler kurmuş ve 1876'ya kadar bu topraklarda Osmanlı Devleti'nin siyasetine aykırı bir tutum izlememişlerdir. Fakat İngiltere'de Gladstone hükûmetinin iş başına gelmesi ile artık İngiltere, Arap vilayetlerinde daha etkin olmaya başlamıştır. Casusları aracılığıyla Şerif Hüseyin'in ihtiraslarını da keşfeden İngilizler, bir şekilde onun Mekke emiri olmasını da el altından desteklemişlerdi.

I. Dünya Savaşı başladığında ve özellikle Osmanlı Devleti Kasım 1914'te savaşa girdiğinde bu topraklar daha da önemli hâle gelmişti. Türk ordusunun Çanakkale'deki başarısı sonrasında İngilizler, Türkleri savaş dışı bırakabilmek için Arap topraklarında bir karışıklığın çıkarılmasının elzem olduğunun farkındaydılar. Şerif Hüseyin de bu iş için biçilmiş kaftandı. Bununla birlikte İngiltere'nin yanında Fransa da bilhassa Suriye'de Arap milliyetçilerine her türlü desteği sunmaktaydı. Bu arada savaş başladıktan sonra Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subaylar ve askerler uygun ortamlarda ordudan kaçarak kendi askerî örgütlenmelerini oluşturuyor veya bu yapılara katılıyor ya da ordu içinde kalıp İtilaf Kuvvetlerine istihbarat bilgisi gönderiyorlardı.

Osmanlı yönetimi, İttihat ve Terakki'nin önemli isimlerinden Cemal Paşa'yı, merkezi Şam'da bulunan 4. Ordu'nun başına atadığında Suriye valisi Hulusi Bey, Paşa'ya ele geçirilen bazı belgeleri sunmuştur. Bu belgelerde, kimileri Osmanlı ordusunda olan kimileri de ordu dışındaki Arap milliyetçilerinin İngiliz ve Fransızlarla kurdukları ilişkiler ve bu devletlerin onlara her türden desteklerinin bilgisi yer alıyordu. Bu belgelerden anlaşıldığına göre Suriye, Filistin ve Mısır vilayetlerinde sürekli Türk ordusunu içeriden ve arkadan vurma planlarının söz konusu olduğu görülmekteydi. Üstelik bütün bu olanlar, Osmanlı hükûmetinin, Arap vilayetlerindeki aşiretleri devlete bağlı tutabilmek için maddi ve manevi her türlü yöntemi kullandığı bir süreçte meydana geliyordu. Cemal Paşa bu bilgilere ulaştığında, önce devlete ihanet içinde olan hareketlerin liderlerini tekrar geri kazanma yolunda bazı çabalar harcamış fakat İngilizler de bu süreçte boş durmamıştı ve sürekli Arapların isyanını körüklemişti. Verilen bütün

tavizlere rağmen Cemal Paşa, İtilaf Kuvvetleriyle isyanı teşvik eden ve hareketin liderliğini yapan elebaşlarının, kurulan Halilü'r-Rahman ve Aliye'deki mahkemelerde yargılanmalarını sağladı. Mahkeme sonucunda suçluların çoğuna hapis cezası verildiyse de Cemal Paşa buna itiraz etmiş ve bunun üzerine mahkeme 31 tutukluyu idam cezasına çarptırmıştır. İdamların bir kısmı Ağustos 1915'te Beyrut'ta ve bir kısmı da Mayıs 1916'da Şam'da gerçekleşti. Osmanlı hükûmeti, özellikle Said Halim Paşa, Enver Paşa ve Talat Paşa idamları engellemek istedilerse de Cemal Paşa ağırlığını koymuş ve idamlar gerçekleşmişti. Bu idamlar Şerif Hüseyin tarafından da 1916 Arap İsyanı'na dayanak yapılmıştır. Bu süreçte İngilizler de Şerif Hüseyin ve destekçilerine para ve mülhimmat desteği hazırlıklarını tamamlamak üzereydiler. Aslında bu idamlar en azından Suriye bölgesindeki isyan hazırlığını sekteye uğratmıştı. Bu idamlara karşı çıkan birçok kesim, yazarın da iddia ettiği gibi, Osmanlı Devleti vatandaşı olan silahlı Arap grupların; Türk askerlerine karşı baskınlarına, sivil Türk kabilelerine yönelik katliamlarına nedense hiç seslerini çıkarmamışlardır. Bunların en acılarından biri 1918'de 6.000 civarındaki sivil Türk'ün ve silahsız Türk askerlerinin bulunduğu kabileye Rabova (Rabi) Boğazı'nda yapılan baskın ve katliamdır. Aliye Mahkemesi sonucunda gerçekleşen idamlar, savaş ortamında gerçekleşen ihanetin hukukî ve kanunî bir cezası olup, bir başka devletin de benzer durumlarda uyguladığı yöntemdi.

Bu arada yazarın, kitabın 333 ve 366. sayfalarında dayanak olarak sunduğu ve Hz. Muhammed döneminde, Benî Kurayza diye bilinen olayda idam edildiği söylenen Yahudilerin idamlarının, iddiaların aksine gerçek olmadığını belirtmeliyiz. Bu meşhur olayın aslında Roma İmparatorluğu döneminde, Roma yönetiminin, kendilerine isyan eden Yahudilere karşı gerçekleştirdiği *Masada Katliamı* olayının¹ kes-yapıştır yöntemi ile maksatlı olarak yüzyıllar sonrasındaki bir olaya yapılandırılmış bir iddia olduğunu söylemeliyiz. Bir savaş durumunda teslim olmuş bir grubun öldürülmesini yasaklayan bir dinin peygamberinin, 600 ila 900 kişiyi, eşlerinin ve çocuklarının önünde idam edilmesini onaylamayacağını belirtmeliyiz. Burada tarihçiliğin, evet, kaynaklara dayandığını ama öncelikle o kaynakları sorgulamayı gerektiren bir disiplin olduğunu tekrar etmek istiyoruz.

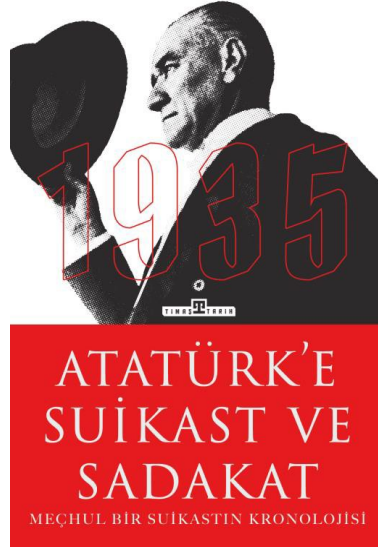
Konumuza dönecek olursak; yazar bu bölümde ayrıca, Şerif Hüseyin'in, İngiliz hükûmeti ile mektuplaşmalarına da yer vermiştir ve biz bunlarda; İngiltere'nin Şerif Hüseyin'e açık desteğiyle birlikte onun İngiliz çıkarlarına zarar verebilecek bazı isteklerinin savaş süresince ertelendiğine de şahit oluyoruz. Ayrıca bu bölümde, Şerif Hüseyin ve oğullarının, isyan öncesinde asker toplama işini çok ince düşünülmüş bir plan dâhilinde yaptıklarını; İttihat ve Terakki hükûmetine, sanki kendilerine yardım için asker toplayormuş izlenimi verdiklerini de yazarın tespitlerinde bulabiliyoruz.

1916 İsyanı'nın hemen öncesinde, mayıs ayının sonunda Fahrettin Paşa, Hicaz Kuvva-yı Seyyare birimi komutanlığına getirilmişti. Siyasi ve askerî zekâsı son derece yüksek olan Fahrettin Paşa, Hicaz'daki gelişmeleri çok iyi okumuş ve Medine'de tedbirlerini ona göre almıştı. Fakat artık her türlü hazırlığını

¹ <https://www.islamvehayat.com/hz-peygamber-900-yahudi-nin-oldurulmesi-emrini-vermis-miydi- d2553.html>, Erişim Tarihi: 07.10.2023. Medine Yahudileri ve Beni Kurayza Hikâyesi Üzerine Yeni Bakışlar, W.N. Arafat, Çev. Şaban Öz, İslamî Araştırmalar Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 2, Sayfa: 139-144, ISSN: 1300-0373, TEK-DAV.

tamamlayan Şerif Hüseyin ve oğulları Haziran 1916'da isyanı başlatmış ve kısa sürede Mekke, Cidde ve Taif'i ele geçirmişlerdi. İsyana başladığında İngilizler de özellikle kendi sömürgelerindeki Müslümanları etkileyebilmek için, isyancıların aslında halifeye değil de uyguladıkları siyasetlerle İslam'a aykırı adımlar attıklarını ileri sürdükleri İttihat ve Terakki iktidarına karşı harekete geçtiklerini duyuruyorlardı. İsyana, Hicaz dışında Arap Yarımadası'nda İbn Reşid aşireti ile Yemen'deki, İmam Yahya'nın başında bulunduğu aşiret dışındaki aşiretlerce de desteklenmiş durumdaydı. Suriye ve Irak'ta da benzer durumlar gerçekleşmişti. Irak'ta Şiiler ve kuzeydeki Uceymî Sadun Paşa aşireti isyana katılmamış ve hatta Uceymî Paşa İngilizlere karşı mücadele etmiş, Mondros sonrasında da Millî Mücadele'ye destek vermiştir. Suriye'de de Türk ordusunun ve Türklerin uğramadığı ihanet kalmamıştır. Artık Araplar, Türklere veda etmişti. Şerif Hüseyin ise İngilizlerden istediğini tam olarak alamamış ve oğullarından biri savaş sonrasında Ürdün kralı olmuş, diğeri de Irak'a kral olmuşsa da devamlılığı sağlayamamıştır. Kendisinin iktidarı da uzun süreli olmamış, İngilizler Suud ailesini destekleyerek Hicaz bölgesini ele geçirmelerini sağlamışlardır. Araplar, Türklerden bağımsız olmuşlardı, evet; fakat emperyalistlerin esaretine de kucak açmışlardı. Bugün hâlâ tanıklık ettiğimiz üzere, o günden beri Arap coğrafyasında kan ve gözyaşı eksik olmadı.

A L İ S A T A N

Atatürk'e Suikast ve Sadakat - Meçhul Bir Suikastın Kronolojisi

Ali Satan

İstanbul, Timaş Yayınları, 2023, 304 sayfa, ISBN:978-605-08-4785-7.

Özcan ÇÖLÜK*

Siyasi tarihe ilgi duyanlar için okuması ve araştırılması en zevkli alanlardan biri, büyük tarihî şahsiyetlere karşı düzenlenen suikast ve suikast girişimleridir. Bu alan zevkli olduğu kadar, anlaşılması zor ve karmaşık ilişkileri de içinde barındırır. Hem siyasi tarihe ilişkin genel atmosferi iyi bilmeyi hem de yurt içi ve yurt dışı gelişmeleri yakından takip etmeyi gerektirmektedir. Suikastı kimlerin organize ettiğinin yanında, kimlerin bu teşebbüsten faydalanacağını analiz etmek, karmaşık iktidar ilişkilerini hassas terazilerde tartmak gibi zorunluluklar, okuyandan ziyade araştıranın baş etmek mecburiyetinde kaldığı problemler olarak ortaya çıkmaktadır. Prof. Dr. Ali Satan'ın bu kitabı, okuması zevkli olduğu kadar, araştırmacının gösterdiği çabayı ve titizliği gözler önüne seren bir eser olarak övgüyü hak etmektedir. İngiltere Dış İşleri Bakanlığı belgelerinden Halep'te Arapça çıkan bir gazeteye, Cumhurbaşkanlığı Arşivlerinden mahkeme tutanaklarına kadar, içeride ve dışarıda, lehte ve aleyhte her vesikanın özenle kullanıldığı bu çalışma, tarih biliminin ne denli meşakkatli bir disiplin olduğunu da gözler önüne sermektedir.

Yakın tarihimiz incelendiğinde iktidar ve muhalefet ilişkilerinde derin yarılmalara ve akabinde tasfiyelere yol açan iki önemli suikast ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri 1913 yılında Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle sonuçlanan suikasttır. Suikastın ardından İttihat ve Terakki yönetimi durumu siyasal bir fırsata çevirmiş, muhalifleri siyaseten veya bedenen tasfiye ederek, 1918 yılına kadar sürecek iktidarının önündeki engelleri kaldırmıştır. İkincisi ise Atatürk'ü ortadan kaldırmayı

* Dr., Muğla Sosyal Güvenlik İl Müdürlüğü, Muğla, ocoluk2015@gmail.com

amaçlayan İzmir Suikastı'dır. Birincisinin aksine bu suikast girişimi akim kalmış, suikastçılar emellerine ulaşmadan yakalanmıştır. Bununla birlikte muhaliflerin tasfiyesi anlamında birincisiyle benzer bir sonuç ortaya çıkmış, suikasta bizzat katıldığı tespit edilenlerin yanında, bu teşebbüsle doğrudan ilişkisi olmayan birçok muhalif idam edilmiş, tutuklanmış, hapsedilmiş veya ülke dışında yaşamak zorunda bırakılmıştır. Bunun sonucunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne benzer bir şekilde Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1950 yılına kadar uzatılabilecek tek başına iktidarlık dönemi başlamıştır. İki suikastın ortak noktalarından biri de suikastların iktidarda bulunan partinin göz yummasıyla gerçekleştirilmiş olduğu yönündeki iddialardır.

Yukarıda belirtilen iki suikast girişimi göz önüne alınarak okunması gereken kitap, Türk ve dünya tarihinde iz bırakan suikastların ardından, hayatı boyunca Atatürk'e yönelik suikast girişimlerinin ele alındığı giriş bölümüyle, bu konuda çalışacak araştırmacılara yol gösterecek genel bir kronoloji ortaya koyarak başlamaktadır. Bir suikastın ardından başlayan Birinci Dünya Savaşı örneği üzerinden giderek, İkinci Dünya Savaşı arifesinde de dünya siyasetinde suikastların etkin ve güncel bir konu olduğu, o dönemde vuku bulmuş suikast girişimlerinden örnekler gösterilerek vurgulanmaktadır. Girişin ardından, 1935 yılında İngiltere Dışişleri Bakanlığından alınan ve Atatürk'e suikast yapılacağına dair bir bilgi notuna istinaden ülke çapında yaşanan hareketli ve harareti gündem, üç bölümde anlatılmaktadır.

İlk iki bölümde, İngiliz arşiv belgeleri, resmî kayıtlar, suikasta ilişkin yayınlar ve dönemin gazeteleri taranarak âdeta bir cinayet romanı örgüsü ortaya konulmakta, olağan şüpheliler gün yüzüne çıkarılmaktadır. “Katil adayları” olarak, başta Yüzelliliklerden Çerkes Ethem ve Kuşçubaşı Eşref, yurt dışında faaliyet gösteren Kürt ve Ermeni grupları, saltanat yanlıları ve hanedan üyeleri ön plana çıkarılırken, içeride de sürpriz bir isim işaret edilmektedir. Bu kişi, bir dönem İstiklal Mahkemesi üyeliği de yapmış, Millî Mücadele döneminde yararlılık göstermiş, İstiklal Madalyası sahibi, Atatürk'ün sevdiği bir isim olan Urfa Milletvekili Ali Saip Ursavaş'tır. Suikast ihbarına istinaden Maraş'ta yakalanan Yahya adlı birinin, aleyhindeki ifadeleri neticesinde, Ursavaş'ın Çerkes Ethem ve çetesi ile ilişkili olduğu zannıyla dokunulmazlığının kaldırılarak tutuklanması, “katilin” ilk soruşturmada ortaya çıktığı ve bütün düğümün çözüldüğü intibahı uyandırmaktadır. Bu aşamadan sonra beklenen, suçun ayrıntılarının ortaya çıkarılması ve suçluların her şeyi itiraf ederek dosyanın kapanmasıdır. Ali Saip Ursavaş'ın, dokunulmazlığının kaldırılmasının görüşüldüğü meclis oturumunda Atatürk'e sadakatini belirttiği duygusal konuşma bile okurun gözünde bir mücrimin beyhude çabaları olarak canlanmaktadır.

Oysa finalde bizi bir sürpriz beklemektedir. Ali Satan, kitabının ön sözünde bizi bu konuda uyarmış hatta kitabının adının alt başlığını “Meçhul Bir Suikastın Kronolojisi” olarak belirlemişse de olay örgüsünün bir şüpheye yer olmaksızın ortaya konmuş olması, okurun nefret oklarını Ali Saip ile Çerkes Ethem ve şürekâsına yöneltmesi için yeterli olmaktadır. Öyle ki, suikast teşebbüsünün araştırıldığı günlerde dönemin basını da bu yönde yaptığı yayınlarla, halkta ortaya çıkan nefretin, adı geçen kişilere yönelmesi için uygun bir zemin yaratmıştır. Bu anlamda 1930'lu yıllarda dahi basının kamuoyu yaratma konusunda ne denli güçlü olduğu anlaşılmaktadır. Gerçekten de bu konuda yapılan yayınlar oldukça etkili olmuş; suikast iddiasının ortaya çıkmasından sonra yurt içinde Atatürk'e olan sevgisini göstermek isteyenler,

oldukça abartılı etkinliklere imza atmış; bağılıklarını yayımladıkları mesajlarla kanıtlama yarışına girmişlerdir. Yayımlanan mesajlarda kullanılan ifadelerde, 1930'lu yıllar boyunca etkili olan Öz Türkçeciliğin izlerini görmek de mümkündür. *İlbaý, şarbay, yağınç, Mustafa Kamal* gibi, o dönem kullanıma sokulmuş fakat bugün artık kullanılmayan kelimeler, dönemin dilcilik alanındaki çalışmaları göstermesi bakımından önemlidir ve kitabın değerini bir kat daha arttırmaktadır.

Kitabın üçüncü bölümündeki sürpriz son; okuru İzmir Suikastı ve sonuçlarını iktidar-muhalefet karşıtlığı üzerinden yeniden düşünmeye; uluslararası alanda yaşanan çekişmelerin iç politikayı nasıl etkilediğine odaklanmaya; istihbarat servisleri, devlet kurumları ve yargı organlarının nasıl işlediğini analiz etmeye teşvik etmektedir. Bir ihbarın ardından meydana gelen soruşturma, kovuşturma ve yargılama sürecinde ortaya çıkan usulsüzlük ve suistimaller de hukuk devleti ilkelerinin ne kadar önemli olduğunu, insan hakları ve demokrasinin hangi badirelerden geçerek bugüne ulaştığını gözler önüne sermektedir. Bu anlamda kitabın ülkemizde demokratik kurum ve kuruluşların gelişimine hizmet edeceğini, aynı zamanda kişilerin temel hak ve özgürlüklerini geliştirme yolunda bir ibret vesikası olarak okunması ümidini vurgulamak gerekmektedir.

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIM ESASLARI/ GUIDELINE FOR REVIEW

KİTAP İNCELEME VE KİTAP TANITIMI ESASLARI

1. Tarih Kritik Dergisi (TKD) tarih sahasında genel kaide olarak son iki yılda yayımlanmış eserlerin Türkçe ve İngilizce tanıtım ve incelemelerini yayımlar. Başka bir yayın organında yayımlanmış yazıların çevirileri yayımlanabilir. Çevirilerin özgün metni degönderilmelidir.

2. TKD'ye gönderilen yazılar editör tarafından derginin yayım kriterleri açısından incelenir. Editör kuşkuya düştüğü hususlarda yayım kurulundan görüş talep alır. Uygun bulunan yazı ilgili hakeme gönderilir. Hakemin uygun bulduğu yazı yayımlanır. Editör yazılarda yazım şekli ile ilgili değişiklik yapabilir.

3. Yazarlara herhangi bir telif ücreti ödenmez.

4. Kitap tanıtımı bir eserin sırf özeti değil, eleştirel olarak değerlendirmesi olmalıdır. Kitap tanıtımı yapan yazar kitapla aynı fikirde olabilir veya kitabın fikirlerine karşı çıkabilir veya kitabın sunduğu bilgilerde, yargılarda veya yapıda örnek teşkil eden veya eksik kalan yönleri belirtebilir. Kitap tanıtımı yapan yazar ayrıca kitapla ilgili düşüncelerini de açık bir şekilde ifade etmelidir.

5. Kitap incelemesi, bir kitaptan ortaya konulan en önemli noktalara ışık tutularak bunların eleştirel olarak tartışılmasıdır. Kitap incelemesi giriş, kitabın özeti, eleştirel tartışma ve sonuç gibi genel bir yapıyı takip etmelidir. Kitap incelemesi yazarı,

a. Giriş kısmında ana tez ve yaklaşımını ifade etmeli,

b. Özet kısmında kitabın esas argümanı ve iddiaları üzerine odaklanmalı ve çalıştığı disipline getirdiği katkı ve itirazları sıralamalı,

c. Eleştirel tartışma kısmında kitap yazarının alanında yaptığı katkıların önemini değerlendirmeli, argümanlarının dayandığı veriler ve bunların bağlama uygun kullanılıp kullanılmadığını incelemeli ve

ç. Sonuç kısmında kitaba ilişkin ulaştığı sonuçları ifade etmelidir.

Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

6. Başlık bilgilerinde tanıtım veya inceleme yapılan eserin adı, yazarı, yayımlandığı şehir ve yayınevi, yayım yılı, kaç sayfa olduğu ve ISBN numarası yazılmalıdır. Başlık bilgilerinin bir satır altına tanıtım veya incelemeyi sonuna yazanın adı SOYADI sağa dayalı olarak açıklama işareti konularak yazılır:

Doğu Avrupa Türk Mirasının Son Kalesi Kırım

Yücel Öztürk (ed.)

İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, 432 sayfa, ISBN: 978-605-9964-38-8.

Fatih ORTA*

7. Sayfa altında özel işarete karşılık olarak yazarın akademik unvanı, mensup olduğu kurum ve e- posta adresi yazılır (□ Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Konya, forta@selcuk.edu.tr).

8. Kitap tanıtımı metinleri 800-1500 kelime arasında, kitap inceleme metinleri ise 2500-4000 kelime arasında olması tercih edilir.

9. Tanıtım veya incelemenin yapıldığı eserin kapak sayfası resmi metnin başlık bilgilerinin hemen üstüne ortalanarak konulur.

10. Yazı karakteri Times New Roman, 11 punto, satırlar bir buçuk aralıklı, dipnotlar 9 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır. Paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, ikiyanadayalıdır.

11. Metin içinde vurgulanması istenen kısımlar *italik* olarak yazılmalıdır. Alıntılar ise *italik* harflerle ve tırnak içinde verilmelidir. Üç satırdan az olan alıntılar satır arasında, üç satırdan fazla olan alıntılar ise satırbaşı yapılarak satırın iki yanından 1 cm içeride blok halinde, 9 punto ve 1 satıraralığıyla yazılmalıdır.

12. Dipnotlar klasik yöntemde sayfa altında numaralandırılarak verilir.

GUIDELINES FOR BOOK REVIEWS AND REVIEW ESSAYS

1. The Journal of History Critique (JHC) publishes book reviews and review essays in Turkish and English of works in the fields of history, published in the past two years, as a general rule. Translations of previews and essays published in other chronicles and/or journals may also be published. In that case, the original texts of the translations should also be forwarded to JHC.

2. All reviews sent to JHC is subject to examination of the Editor who will conduct an appraisal of the work to establish its conformity with the Journal's publishing *criteria*. The Editor may ask for the opinion of the Editorial Board in case it is so required. Convenient review is sent to the referee. Upon aproval of the referee, review is publish. The Editor may make changes regarding the layout format.

3. No *honorarium* will be paid to the authors/researchers.

4. Book reviews should not merely be a summary of the work but should include a critical assesment of the work as well. Book Reviewer shall offer agreement or disagreement with the author and identify where he/she finds the work exemplary or deficient in its contents of knowledge, judgments, or structure. Reviewer shall also clearly state his/her opinion of the work which is discussed.

5. Review essay shall offer an insight into the most important points of the book and discuss these points within a critical approach. Review essays shall follow a general pattern of introduction, summary of the book, critical discussion and conclusion. Author of the review essay shall

- a. Express the fundamentals of his/her thesis and basic approach in the introduction,
- b. Focus on main arguments and assertions of the book and list its contributions and objections in its field in the summary,
- c. Evaluate the contributions of the author of the book to his/her field and examine the data on which his/her arguments have been based and the way in which he/she has used these data within the context of the critical assessment.
- d. Express in the conclusion part he/she has inferred about the book

6. Title information vis-a vis the review shall include name of the book or essay, author of the book, publication place and printing house, publication year, number of pages, and ISBN number. One line below the title, name and family name of reviewer should be written with asterisk right aligned. See an example below;

Cross and Crescent in the Balkans: The Ottoman Conquest of South Eastern Europe

David Nicolle

Barnsley, Pen & Sword Books, 2010, Pp. xvi, 256, ISBN: 978-184415-954-3.

Mesut UYAR*

7. In footnote section, academic title, institution and e-mail address of reviewer are required to be written with asterisk (□ Associate Professor, University of New South Wales, Canberra, m.uyar@adfa.edu.au).

8. It is preferred that book reviews should be between 800-1500 words and review essays 2500 to 4000 words.
9. Cover page picture of the reviewed work is set in the center aligned above the title of review or essay.
10. The typeface must be written in Times New Roman, font size 11, line spacing 1,5, footnotes font size 9 and with single line spacing. Spacing of paragraphs must be 3 pts with the previous one, and 3 pts. with the following one and justified.
11. The important points which need to be emphasized in the text should be written in italics. Citations/quotations should be in *italics* and inverted commas. Citations/quotations less than three lines should be written between lines. If it is more than three lines it must be placed as block 1 cm inside equally from the beginning and the end of the line with font size 9 and 1 line spacing.
12. Footnotes will be given in classical manner i.e bottom of the page with numbers.

History Critique

Tarih Kritik Dergisi / Journal of History Critique

TARİH KRİTİKDERGİSİ
Journal of HistoryCritique

*Hakemli Kitap Tanıtımı ve İncelemeleri Dergisi /Peer Reviewed Journal for Book
Review and Review Essays Yıl/Year 9 • Sayı/Issue 4 • Ekim/October 2023• e-
ISSN 2149-8733*

SAHİBİ/Owner
Oğuzhan SAYGILI

EDİTÖR/Editor
Prof. Dr. HasipSAYGILI

EDİTÖR YARDIMCISI/Assistant Editor
Yasemin KALENDER
Funda TEKİN

YAYIN KURULU/Editorial Board

Prof.Dr. İskender ÖKSÜZ
Büyükelçi (E)/Ambassador (R) H. KemalGÜR
Prof.Dr. Mahir AYDIN
Prof.Dr. Alfina SIBGATULLINA
Prof.Dr. Fatma ÜREKLİ

REDAKTÖR/Redactor
Ömer KARABAYIR

tarihkritik@gmail.com